

Cc 13776

A. M. Washburn

~~# 22~~

NG 814

DR. KUTHY JÓZSEF

≡ BESZÉDEI ≡

KIADTA

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁLL. FŐREÁL-
≡ ISKOLA TANÁRI TESTÜLETE ≡

KLÖKNER PÉTER (KLÖKNER JÓZSEF) CS. ÉS KIR. UDVARI
KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYA, SZÉKESFEHÉRVÁR 1906.

Cc 13776

MEGYESI KÖNYVTÁR TULAJDONSÁG
62095
SZÉKESFEHÉRVÁR

R03

R 80

R14

Dr. KUTHY JÓZSEF.

IRTA: KELEMEN BÉLA.

Egy külső eseményekre szerény, de belső tartalomban, munkásságban és eredményben annál dúsabb életpályának ereklyéit adjuk át e könyvben a magyar irodalomnak. A székesfehérvári állami főreáliskola tanári testülete gyűjtötte össze, hogy kegyeletes emléket állítson bennük nemrég nyugalomba vonult vezetőjének, nemzeti tanügyünk érdemes bajnokának: dr. Kuthy József c. főigazgatónak.

Akik ismerik e férfiut, — s ezek száma nem csekély, — tudják, kije volt ő a mi szívünknek s mije a magyar tanügynek. Tudják, hogy époly készséggel szállt síkra a tanárságot országosan érdeklő általános törekvésekért, amely odaadással szolgálta egy-egy szűkebb körnek — előbb Zentának, majd Székesfehérvárnak — iskolaügyét és közművelődési érdekeit. Szolgált egy hosszú emberöltőn át, soha nem lankadó lelkesedéssel, tettel és szóval egyaránt. Mert amiképen párját ritkítja munkakedvben és dologbírásban, épúgy ura a szónak is. Bizonyosság reá ez a könyv, melyből azok is megismerhetik őt, akik eddig távol álltak tőle. Mindenki, aki elolvasta, örömmel fogja újra meg újra elővenni ezt a gyűjteményt, mert minden lapja egy-egy tükördarab, melyből egy hatalmas, önálló egyéniség képe sugárzik feléje. Az elmének mennyi ragyogó kincse, a szívnek mennyi színes virága van itt egybehalmozva! Valóban, kevés irodalmi terméket ismerek, melyben az ész és a szív világa, a modern természettudományi gondolkodás és a humánus eszmények tisztelete, az európai szellem és az

erős nemzeti érzés oly szerencsésen egyesülnének, mint az itt összegyűjtött beszédekben és előadásokban.

De nem lehet céлом, ezeket részletesen méltatni. Az én feladatom csupán annyi, hogy életrajzi háttérrel szolgáljak ahhoz az emlékhöz, mellyel Kuthy József nevét a magyar tanügy és a magyar szónoki művészet történetében megörökíteni kívánjuk. Ugyanaz a harmonia, mely beszédeit oly bevégeztettké teszi, ömlik el egész élete folyásán, mely egyébként oly egyszerű és zajtalan, aminő az a fehérmegyei tó, melynek partján bölcsője ringott.

Kuthy József Agárdon született 1849-ben. Már mint kis gyermek érezte azt a vonzalmat, mely később egész pályájára elhatározó befolyással volt: az iskola szeretetét. Csodálatosan hangzik, de tény: négy éves korában beült az agárdi iskola padjára. Anyja özvegységre jutván, a fiu nagatyja házához került, aki Kápolnásnyéken, majd Velencén járatta iskolába. Az itt eltöltött játszi gyermekévek mély hatással voltak reá. A Velencei-tó kies környékének, a Vörösmarty emléktől megszentelt vidéknek képe eltörölhetetlenül bevésődött lelkébe s e gyermekkori benyomások tették oly fogékonnyá a nagy költő eszme- és képzeletvilága iránt, aminőnek a Vörösmarty-kör egyik ünnepén mondott gyönyörű emlékbeszéde (l. 17—24. lap) mutatja.

Csak fokozódott a Szózat halhatatlan írója iránt érzett lelkesedése, mikor ugyanabba az középiskolába került, amelynek a költő is tanítványa volt. 1866-ban már ő volt a székesfehérvári főgimnázium ifjuságának szónoka a Vörösmarty-szobor leleplezésének ünnepén. A vezérszerepre, melyet tanulótársai közt vitt, s a bizalomra, mellyel tanárai megajándékozták, rá is szolgált. Tehetségével, komolyságával és vas szorgalmával rövid idő alatt a legjelesebb tanulók sorába küzdötte fel magát s különösen mint szavaló sok elismerést aratott. Hű maradt magához a műegyetemen

is, hova 1868. őszén iratkozott be. Itt négy év múlva Engerth Vilmos, a technikai és diszítményi rajz tanára felszólította, vállalna mellette asszistensi állást. Ez döntött életének irányára nézve. Gyermekek- és ifjukurának összes emlékei, melyek az iskolához vonzották, felébredtek lelkében s arra az elhatározásra birták, hogy tanári képezést szerezzen. 1874. novemberében le is tette a vizsgálatot s tanársegéd maradt 1875. április haváig, mikor Zenta város iskolaszéke részéről az a kitüntető meghívás érte, mely őt a város összes iskoláinak igazgatójává tette.

Ebben a minőségben nagyarányú és üdvös tevékenységet fejtett ki, melynek legkiemelkedőbb mozzanata a városi gimnázium megnyitása volt 1876-ban. Ezt az intézetet a virágzásnak oly fokára emelte, hogy a közoktatásügyi miniszter 1884-ben külön leiratban is kifejezte elismerését az igazgató és a derék tanári kar iránt s Klamarik János osztálytanácsos a gimnázium hivatalos megvizsgálása után azt mondta az intézetről, hogy „a beléje fektetett minden krajcár arannyá változott.“

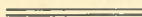
Hasonló sikerek fűződtek Kuthy nevéhez Székesfehérvárott is, ahová 1887-ben neveztetett ki az állami főreáliskola igazgatójának. Az intézet, mikor vezetését átvette, alig volt több egy „lét és nem-lét közt ingatag árnyék“-nál. Az új igazgatónak erős keze és fáradságot nem ismerő ügybuzgósága jóformán csodát művelt. A khaoszból, a kívül rozzant, belül züllött régi iskolából egy új világ támadt: egy büszke palotájú, mintaszerűen berendezett, pezsgő életű új intézet, melyben a tanuló ifjuság létszáma pár év alatt megkétszereződött, úgy hogy az alsó három osztály mellé párhuzamos osztályokat kellett szervezni. Az intézet történetírója — az akkori tanári kar közszeretben álló nesztora, Borostyán Sándor — méltán nevezte az iskolának e legújabb korszakát a *virágzás korá*-nak.

Közel két évtizedig működött Kuthy József a székesfehérvári főreáliskola élén. Az elmúlt tanév végével nyugalomba vonult, pótolhatatlan úrt hagyván maga után. Föllebalóinak elismerése, Székesfehérvár közönségének hálája, a vezetése alatt álló tanári kar nagyrabecsülése, volt tanítványainak áldó szeretete kísérték távozásában is.

Elősoroltam, életrírói tisztemhez híven, Kuthy József működésének főbb mozzanatait. Csak a főbbeket, mert munkássága oly sokoldalú, hogy a rendelkezésemre álló helyen nem terjeszkedhetem ki minden részletére. De nagyon is hézagos volna pályájának rajza, ha nem szólnék arról, mily lelkes elnöke a székesfehérvári kath. néptanítók egyesületének s ha nem említeném szereplését a tanárság anyagi helyzetének javítása végett megindult első országos mozgalomban. Az 1893. január 8-án összeült budapesti kongresszus, emlékezhetünk, őt választotta meg előadójának s az ő javaslatát fogadta el, melyet már előzőleg a Wekerle Sándor miniszterelnökhöz intézett nyílt levelében (Pesti Napló, 1892. dec. 24.) megpendített. Ezt a nagy feltűnést keltett „nyílt kérelmet“ szintén felvettük e gyűjteménybe, mint értékes történeti dokumentumot.

Felvettük néhány felolvasását és előadását is, — azokat, melyekhez hozzáférhettünk. A gyűjtemény tehát korántsem teljes. Szakdolgozatait („Tudomány és tanítás“ stb.), valamint a tanügyi folyóiratokban megjelent cikkeit is mellőznünk kellett. A beszédek és előadások, melyeket e könyvben a közönségnek átadunk, a legjavát teszik annak, amit Kuthy, munkás élete folyamán, gazdag lelke mélyéből mint drágagyöngyöket a napvilágra hozott.

Megilletődött szívvel tesszük le e gyöngyfűzért a magyar nemzet karácsonyfája alá!

EZREDÉVI ÜNNEPI BESZÉD.*)

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség!

Krisztus születése után a 895-ik esztendőben egy lovas nemzet tört át a vereckei szoroson. A harcosok — kezökben villogó karddal, oldalukon íjjal és nyíllal, szívökben eltökélt bátorsággal, — nyári fergetegként száguldottak végig a Kárpátok déli lejtőin. A férfiakat az asszonyok, öregek és gyermekek szekereken követték, s ahol a tábor megtelepült, a halmokról égbeszállt a táltosok oltárainak áldozati füstje, a völgyeken pedig a nomád földre kellemes zürzavarral hangzott végig a ménések nyerítése, a gulyák bőgése. Az egész nép érzelmi világát négy évszázadba visszamenő, sejtelmes hagyományok töltötték be Attila mesés birodalmáról, annak buja, határtalan legelőiről, kristálytiszta vizeiről, fában, vadban dús erdőiről. De az Európa szívébe rohanó nemzet vágyai előtt mindenek felett vezető szövétnekül szolgált magának a fél-isten hűn királynak már-már ködbe vesző, de annál csodálatosabb alakja. Ezen feledhetetlen eszmény iránt nemzedékeken át ápolt rajongó szeretet és mély ragaszkodás vonzotta a magyart a Kárpátok által koszorúzott délibábos sikságra, ahol hazát jelölt ki számára a népek sorsát intéző gondviselés, országot, mely hajlamainak, harcmódjának, szabadságszeretetének, szóval egész lényének legjobban megfelelt.

Azóta ezer esztendő folyt le. A föld ezerszer irta le óriási utját a nap körül; — ezerszer csattant fel berkeinkben a tavasz dalos madarának szívhez szóló éneke; ezerszer hintette be hegyeinket, sik-

*) Magyarország ezeréves fennállásának emlékére a székesfehérvári és fejérmegyei társaskörök és egyesületek által 1896. évi május 11-én rendezett ünnepen.

ságainkat aranyos fénnel a nyári napsugár; ezerszer szállt el tőlünk messze délre a gólyák, darvak vándorló csoportja; ugyanannyiszor borúlt házainkra, földjeinkre a tél fehér szemfödele: *és mi mégis itt vagyunk!* Azt az országot, melyet őseink a kard erejével szereztek, mi ezer esztendőn keresztül patakozó vérünk árán tartottuk fenn, — és ha Vitellius végigmenvén a betriacumi harctéren, felkiálthatott: „ennek a vérnek rózsailata van,“ — vajjon mi hány csatatérről mondhatjuk el, hogy az ott kiomlott vér drágább volt nekünk minden földi kincsnél, kedvesebb minden illatos virágnál?!

És mi mégis itt vagyunk!

Abból a mérhetetlen birodalomból, melyet V. Károly és II. Fülöp négy világrészre terjesztett ki, s amelynek határai között a nap soha sem tért nyugvóra, nem maradt fenn más, csupán néhány rom, hogy a szónál meggyőzőbben hirdesse az enyészet örök erejét az ember véges dicsősége felett; a hatalmas bizanci birodalomnak, mely századokon át eredményesen folytatta a harcot Róma támadásaival és az ozmán haderővel szemben, ma már nyomai is eltűntek; a török félhold, mely diadalmas csatákban büszkén ragyogott letiport soraink felett, szomorúan merül homályba és végső sugaraival int bucsút az élő népeknek a történelem horizonján; annak a regekorba illő hőskölteménynek, melyet Napoleon lángesze írt be Európa újabb történetébe, már végső akkordjai is elenyésztek, csakúgy, mint a nagy hódító ágyuinak füstje; eszmék születtek, melyek sarkaiban megingatták a föld színén forrongó világot, eszmék fúltak bele vértengerbe: — *és mi mégis itt vagyunk!*

Rokon nélkül, segítő társ nélkül, mint a tenger közepére vetett idegen sziget, a germán és szláv áradat hullámverésének kitéve; partjainkat, melyeket egyik kezünkben karddal, másikkban dolgozó szerszámokkal építettünk, ma a kultúra eszközeivel erősítve; álbarátainktól százszor elrágalmazva, még többször cserben hagyva, és mégis itt vagyunk!

Itt vagyunk és itt maradunk, mert mindnyájunkat két szétörhetetlen talizmán köt ehhez a földhöz, amelyen jog szerint élünk, s a nemzethez, melynek vér szerint gyermekei vagyunk. Két talizmán, miket kard nem verhet ki kezünkből, rabbilincs nem fojthat meg, pallos nem gyilkolhat le, ágyugolyó nem söpörhet el.

Ez a két talizmán, amely majd csak akkor semmisül meg, ha az utolsó magyar is örök álomra hunyja le szemét: *a mi hazaszeretetünk és szabadságvágyunk.*

Mi a haza, m. t. Közönség? — A tudósok, kik a szív érzelmeit is szabályokba fűzni szeretnék, azt mondják, hogy egy csomó embernek érdekközössége, kik ugyanazt a nyelvet beszélnek. Részes-e a hazából az a sárdarab, mely lábához tapad, midőn keresztüljár az mezőkön és réteken, az a kődarab, mellyel gyermeki pajkosságodban hajigálni szoktál? — Nem, — ezek közül egyik sem a haza. Hisz a haza oly nehezen meghatározható fogalom, melyet leírni, kimondani egyikünk sem tud, de amelyet mégis mindnyájan érzünk. Az én lelkem előtt erre a szóra: Magyarország — a képeknek egész sorozata vonul el, telidestele eleven, mozgó alakokkal, melyeket emlékezetem rajzol a váltakozó színek közé.

Látom az alföldi rónák hullámzó gabnatengerét, vadvirágos rét-ségeit, látom a Kárpátoknak a Teremtő lehelletétől még ma is illatos völgyeit, a magas Tátra égnek meredő sziklafalát, oldalába dobott felhőgomolyokkal, csúcsain a hó és jég gyémántkupoláival, — látom a Balatont, ezt a földre lehullott égdarabot, mely nem sújt le végtelenségével, mint a tenger, de édes álmadozásba ragad zsongó hullámvéréssel, mint a bölcsőringás a csecsemőt.

És minden váromladékban, bércben, az Alföld kenyértermő rónaságaiban, a Duna hömpölygő árjában, a Tisza folyó nádasaiban, kanyargásaiban, a Balaton tükrében — egy-egy csak a mi szemeink előtt nyitott, csak reánk nézve beszédes eszme nyilatkozik meg, melyet a magyaron kívül senki sem érez, senki sem ért.

Zala megye kéklő hegyei az idegen előtt csak kialudt vulkánok kuszált sorozata, nekünk Kisfaludy Sándor költészetének kővé vált dalai, melyeken a fenség zománcával ragyog Deák Ferenc tiszta emléke. — Kápolnás-Nyék a velencei tóval más nemzet fiára nézve csak egy megszokott falusi tájkép, de a magyar szem ott látja felette Vörösmarty Mihály eposzainak győzelmes hőseit és szöghaju bájos tündereit. — Az idegen utas álmos egykedvűséggel tekint ki a rohanó vonat ablakából Kis-Kőrös terjedt házsoraira, de a mi fantáziánkban a végtelen rónaság felett, a délibáb rezgő fényében megelevenedik Petőfi Sándor lánglelke, s a mi rokon lényünk megérzi az ő szellemének szárnyacsattogásait, miként Laczfí Endre székely hadai megéreztek a sirjából kikelt Szent László csatabárdjának segítségét!

Ime, m. t. Közönség, a magyarok hazája egy magyar lélek előtt! De a rajzolt kép még nem is teljes. Hiányzik belőle az atyai ház, a hol gyermekéveinket gondtalanul keresztüljárásztottuk, a tiszta szobácska, felderítve édes anyánk jóságos arcától, színültig tele az ő szeretetének

melegével, a „Cserebogár, sárga cserebogár“ dallamával, mely az én lelkemben mélyebb nyomokat hagyott, mint Liszt oratoriuma, Wagner Tannhäusere és Rossini szimfoniája.

Hát az ifjukor éber, feledhetetlen benyomásai: a berekről berekre iramló csodaszarvas, Árpád apánk rohanó, szilaj magyarjai, Szent István királynak mérsékletes bölcsesége, dicsőséges szent jobb keze, Szent László daliás, hadverő alakja, Nagy Lajosnak, Mátyásnak mesékbe illő várai, vitéz hadserege, Ferenc József királynak, a gáncs nélküli lovagnak a nemzet önzetlen szeretetébe belenőtt egyénisége, mely mindig akkor állott legmagasabban, mikor a csapások legmélyebbre sujtották! — *Ez nekem mind, mind az én magyar hazám!*

És nemcsak ez! A hazaszeretet nem csupán a nap-sugáros, felhőtlen képeket keresi a nemzet történetében, hanem átérzi a megaláztatás tényeit is. Én is tudom, hogy a magyar nemzet sokat vétett önmaga ellen, s ezért sokat is kellett bűnhődni. A törpe utódoknak terhőkre esett az a világra szóló hatalom, amit Nagy Lajos, Mátyás hagytak örökségül, és siettek azt botorúl elpazarolni. Tudom, hogy őseink nem mindig voltak előrelátók a nagy válságokkal szemben. Két ízben is maroknyi haddal jelentek meg az óriás ellenfél előtt. Ki feledné a mohi pusztát és Mohácsot, és ki ne ejtene könnyet a magyar dicsőség sirba dőlten? Ki ne tudná, hogy voltak a nemzet életében esztendőök, mikor termő földjeinket az Isten áldása helyett gaz verte fel, sőt voltak századok, midőn a magyar csak megtúrt rab volt a saját hazájában, melyen az idegenek megosztozkodtak?

Mindezeket tudom, de azt sem feledem, hogy maga a természet is csak vajadások árán jut el a fejlődéshez, tehát megváltó áldozatok nélkül a magyar állam eszméje sem diadalmaskodhatott. Fájó érzülettel áll meg emlékezetem azok felett a jeltelen sirok felett, melyek a nemzetnek az egyenlőtlen harcokban letarolt virágát magukba fogadták, — és ezt a borúlattal teljes képet is beillesztem a hazaszeretet pantheonába.

És most újra egy derült, élettől duzzadó képhez fordulok. Ezernyi üde gyermekarc vonul el előttem, népemnek ifju nemzedéke, melyet a jövőbe vetett reménnyel ölelünk szivünkre, s áldom Istenemet, hogy ezen nemzedéknek évről-évre én is segíthettem feltárni eszét, hogy a tisztességest a hitványtól megkülönböztesse, én is segíthettem megnyitni szivét, hogy abba az ember- és hazaszeretet lángja becsaphasson. A felnőttekkel egyetemben legyen üdvözölve ezen a fényes ünnepen

hazám ifjúsága is, s ha jelen beszédemben sikerül templomot építenem a hazaszeretetnek, hadd tűzzem annak oltára fölé legfőbb ékességül a magyar ifjúság virágzó életének koszorúját!

És már nem is folytatom tovább a sorozatot. — De nem fordulhatok el a szemeim előtt elvonúlt képektől, míg meg nem emlékezem arról az utánozhatatlan zománctól, mellyel ezeket, — a derülteket csakúgy, mint a szomorúakat — a mi sajátos nemzeti génuszunk behintette. *A magyar hazaszeretetnek ezer esztendő alatt is épségben maradt zománca: a magyar szabadság.*

Nem a spártai szabadság ez a mienk: ott az öregek tanácsa elnyomta a fiatalokat; — nem az athéniek alkotmányának csillogása: ahol a szabad ember mellett a társadalom mélyén ott fetrengett a rabszolga; — nem a római államszerkezet felszínes ragyogása, melyben a kard volt a legfőbb jog és a győzelem az első érv; — és nem a franciák hírhedt egyenlősége, mely oly szomorú túzásokba csapott át, hogy a szabadság megölte a szabadságot és a köztársaság fájából fakasztotta a Napoleonok mindenható császárságát.

A mi szabadságunk oly régi, mint maga a nemzet. Még Ázsia sikságain született, s fejlődésében az ötletszerűségnek szerep soha nem jutott. Ezer esztendő alatt — sokszor erőszakosan visszafajtvá, sőt leigázva, elbukva, de halálosan soha meg nem sebezve, — mindig élt. Az európai modern eszméken nem kapott mohó vággyal, de a mit belőlük átvett, ahhoz őszinte szilárdsággal ragaszkodott. S ami a nemzet politikai érettségének és megbízhatóságának örök dicsőségére szolgál: *ezt az ősi szabadságot soha sem alacsonyította le a bosszúállás eszközévé, és még a legnehezebb viszonyok között is összhangban tartotta az alkotmányos fejedelem iránt tartozó hűséggel és köteles tisztelettel.*

S ha valaki Dózsa hadainak véres drámájában mégis a magyar szabadság elfajulásának tünetét látná, az elé ellenértékül történetünknek két tényét állítom.

A nemzet alkotmánya a mohácsi vész után csekély megszakításokkal már 250 évig pihent. Ha királyaink között akadtak is jóindulatú férfiak, de az idegen világ, melyben a magyaroktól távol éltek, a maga sajátos légkörével, a mienktől elütő erkölcsével és szokásaival, teljesen alkalmatlan volt arra, hogy a nemzet eszméi és óhajai a fejedelmek lelkéhez férközzenek. S nem vétünk a történeti hűség ellen, ha kimondjuk, hogy a magyar nemzet a harmadfélszázados törvénytől némiképp és mellőztetés miatt már nagy mértékben elégedetlen is

volt . . . És ime! Egy tündérszép királynő megjelenik közöttünk, hogy trónját és családját a mi védelmünkre bizza, s az ő esdő szavának hallatára, bánatos könnyeinek látására egyetlen pillanat alatt feledve vannak harmadfélszáz esztendő sérelmei! A „moriamur“ ismeretes szózata, mely az ország nyugati határszélén felharsanva, harci riadóként hangzott végig a Hargitta bércéig, minden ékes szónál igazabban hirdeti, hogy a magyar szivben a bosszuállásnak még csirája sem lakozik, s legáltalóbban jellemzi a mi lojalitásunkat, amely nem egy szolganép hajlongásában, hanem egy tette kész nemzetnek lelkesedésében nyilatkozik meg.

Ez az egyik bizonyíték, és most elmondom a másikat.

Az élő nemzedék nagyon jól tudja, hogy a jelen század közepén súlyos válságon mentünk keresztül. A szabadság intézményei után való törekvés európai életünk ezer éves folyamán egyetlenszer sem tört elő oly elementáris erővel, mint legutolsó szabadságharcunkban. A mi lelkesedés az ifju szivben, erő a férfikarban, tanács az öregeknél, szeretet a női lélekben honol: azt mind, mind a hazafiság oltárán áldoztuk fel.

Nem kell hosszasan elmondanom, hogy ez az oltár mégis romba dőlt . . . S midőn a nemzet, mint halálra sebzett oroszlán, tehetetlenül hevert sebeiben, s lenyűgözött tagokkal kellett szemlélnie, hogy nemcsak az idegen ellenségek sietnek marcangolására, hanem saját fiai között is akadnak árulók: akkor kapott ajándékba a könyörületes Istentől egy ifju fejedelmet, ki az ő húszéves lelkével s a fiatal élet tapasztalathiányával nem értette, nem érthette ugyan a magyar nép vágyait, de a trónra oly becsületes, érző szívet hozott, a minő már régen nem dobogott Szent István királyi székén.

Minek beszéljek ismert tényekről hosszasan? . . . Az ifju fejedelem férfiuvá fejlődött, s az élet könyörtelen iskolájában csakhamar megtanulta, hogy a fájdalomtól a bíborpalást csakúgy nem véd meg, mint a népnek egyszerű öltözeke. S mikor ezt a nagyszívű férfiut osztályos társunkká avatták a megpróbáltatások; s mikor tapasztalta, hogy az ő súlyosbodó gondjai felett a magyar nemzet lovagias érzülete annál ébrenbben őrködik, mennél terheesebben nehezednek ezek az ő vállaira: akkor megnyitotta előttünk szívét és őszinte frigyre ajánlotta királyi jobbját.

És a nemzet? . . . A magyar nemzet összeszedte a szabadság oltárának 1849-ben szerteszórt köveit, de magát az eszmét, melyet a romok fedtek, a forradalom eszméjét senkinek sem jutott eszébe sir-

jából feltámasztani . . . A nemzet a férfikéz érverésén keresztül megérezte a szerető asszonyszív, a királyasszony szívének dobbanását, megragadta a feléje nyújtott királyi jobbot, s ebből a kézzsorításból a trón szilárdságára, a nép szabadságára és jólétére erősebb biztositék keletkezett, mint a minőt milliónyi szuronyok hatalma nyújtani képes.

A koronázás óta csaknem három évtized vonúlt el fejünk felett. Király és nemzet egyaránt megmutatták, hogy méltók egymáshoz. Mikor a Tisza folyó rohanó árja zúgva, bögve áttörte a gátat és az Alföld virágzó magyar városát hullámai alá temette, a vigasztalók között a király volt az első, ki a szerencsétlenül elesett Szegednek fel-emelő jobbát nyújtotta segítségül, és fejedelmi szavával ugyszólván halottaiból támasztotta fel ezt a várost. — Mikor pedig a jó király szívét marcangolta a legnagyobb fájdalom, aminő halandó embert érhet, a nemzet együtt sírt és virrasztott a föld poráig sújtott apával, s határtalan szeretetét és hű ragaszkodását ajánlotta neki a rettenetes veszteség kárpótlásául.

Mélyen tisztelt Közönség!

Itt állunk a második évezred küszöbén. Az alkotmányos élet tapasztalatai bölcs királyunkat reá vezették arra a történelmi örök igazságra, hogy csak a szabad nép békességes és türelmes, s hogy a forradalom fájának magja a szabadság talajában nem kel ki. Mi pedig alkotmányos küzdelmeinkben megtanultuk, miként kell a gondolatok és vágyak korlátlan voltát kibékíteni az uralkodó akaratával, miként kell a kormányzás törvényes rendjét összeegyeztetni az egyesnek szabadságával, s miként kell az értelmi erőnek társadalmi tekintélyét összhangba hozni a gyengébbek demokratikus érintetlenségével.

Adjunk hálát a mi Istenünknek, hogy a második évezred hajnala ily viszonyok között virrad reánk. S ha néha-néha mégis panaszra nyílik ajkunk, emlékezzünk vissza a szerencsétlen kuruc-labanc idők harcaira, emlékezzünk vissza a török uralom alatt letarolt földjeinkre, feldúlt tűzhelyeinkre, s merítsünk vigasztalást a jelen kor békés és szabad intézményeiből. Gondoljuk meg, hogy nincs többé szükségünk a tárogatónak szabadságharcra hívó szózatára, s ha felkiáltunk is a régi dallal: „Hej Rákóczi, hej Bercsényi!” — ez a felkiáltás nem csatára buzdító szózat többé, hanem csak történelmi visszaemlékezésünknek utóhangja. Nem hallgatja már egyedül tenger mormolását egy bujdosónk sem. Szabad életet élünk egy alkotmányos király

alatt, kinek neve a magyar történelemben nagy királyaink nevei mellé fog emelkedni, mert épp oly hű a nemzet kezébe tett esküjének lovagias megtartásában, mint aminő meleg szive van a nép szeretetében.

Sokáig éljen ez a jó király és örökké éljen a magyar nemzet!

HÁZFELAVATÓ BESZÉD.*)

Méltóságos Főispán, Kormányképviselő Ur!

Mélyen tisztelt Közönség!

Az iskolát az élet, a legcsalhatatlanabb tanító teremtette meg. Ha a reális élet tanulságai, melyeket történelem néven foglalt egybe az emberiség, a nevelésben más tényező szükségességét mutatták volna ki, úgy az iskola helyét ma más szervezet foglalná el, bizonyára olyan, mely a közszükségletet kielégíthetné.

Erre a más szervezetre azonban nincs szükség, mert nemünk fejlődése a nevelés körül fellépett igények kielégítésére az iskolát állította oda eszközül. Az iskola tehát oly közintézmény, melyet évezredek tanulságai és tapasztalatai hoztak létre, és sajátságos! az ember annyira nem akar okulni, hogy a legujabb kor történetében is előbb az 1870—71-ik évi óriási háborúnak kellett lezajlani és egy győzhetetlennek hirdetett s valóban annak is tartott nagy nemzet fejről kellett letépni a harci dicsőség babérait, s csak akkor — az élet iskolájának keserű és megálázó tanításai után — tette a grande nation egyik hires államférfia a következő nyilatkozatot: „Az a nép a legelső, melynek legjobb iskolái vannak; ha nem legelső ma, az lesz holnap!”

Aranymondás, igazmondás! De mennyi jó franciának vére folyt előbb, míg a nemzeti közhit az idézett mondat igazságához eljutott, s ez igazság Simon Gyula miniszter ajkán megnyilatkozott! Én is sokat töprengtem már azon, vajjon meddig kell még a népeknek az élet iskolájában vagyont, vért, életet áldozniok, míg ez axioma igaz voltát belátni fogják; sokat tűnődtem azon, hogy a magyar nemzetet is majdan nem a sors rideg oktatása vezeti-e rá arra a történelmi igaz-

*) A székesfehérvári állami főreáliskola új épületének felavató ünnepén, 1892. évi október 16-án.

ságra, hogy a haza védelmére emelt oszlopok csak akkor lesznek igazán szilárdak, ha alapjuk az ifjuság testén és lelkén, az iskolák talaján nyugszik?

Ha azonban e borus hangulatból kibontakozni kívánok, elszállok képzeletben Magyarország ifju szépségében ragyogó fő- és székvárosába, s lelkem megpihen ama gondolatban, hogy ahol oly fényes palotákat emelnek a nevelésnek, ott megértették a francia miniszter mondásának jelentőségét!

Fájdalom! a fővárost a vidék csak vontatva követi. A magyar ember, ha beszédre kerül a sor, fennen dicsekszik demokráciájával s a haladás iránti fogékonyságával, pedig a tények eltagadhatatlanul igazolják, hogy nemzetünknek egyik igen erős jellemvonása a konzervatívizmus, mely — elismerem — bizonyos mértékig áldásos, sőt szükséges lehet, de túlságba hajtva, nemzeti létünket támadja meg.

Ennek a tulságba hajtott ragaszkodásnak a megszokott iránt köszönjük, hogy a különben sok józan ésszel megáldott magyar gazda ridegen visszautasít minden újítást, mely utját a taposott nyomokból kitértené, ennek köszönjük a magyar iparos előítéletét a szakoktatás iránt s középosztályunk idegenkedését a kereskedelmi és technikai szakpályáktól, hol pedig oly kitűnő tér tárulhatna fel tehetséges ifjuságunk előtt. A magyar ember még ma is mindent nem a társadalom modern átalakulásától, hanem a gyűlésezésektől s a törvényhozástól vár: pedig az iparost szorult helyzetéből, a gazdaosztályt közönyösségből s az uri középosztályt szomorú anyagi viszonyaiból nem fogja kiemelni semmiféle gyűlés, semmiféle törvény, hanem kiemelheti egyedül az iskolázottság, s az ennek nyomán sarjadzó munka.

Megbocsásson a m. t. Közönség, hogy ez ünnepélyes alkalommal a részletezésbe merültem, de az iskolázás szükségességét közéletünkben merített érvekkel kellett igazolnom. Dicséret és hála illesse Székesfehérvár szabad királyi város közönségét, mely fel tudott emelkedni arra az értelmi magaslatra, honnan a történelem tanulságait levonni szükséges, s a nevelésnek és tanításnak megépítette ezt a diszes csarnokot. Nem csupán nekünk, egy iskolának tett vele szolgálatot, hanem részt vett általa abban a hasznos munkában, mely az egész magyar nemzet testi és szellemi megerősödését eszközölte. Mert m. t. Közönség! a nevelés annak a nemes, annak az óriási munkának, melyet a népek fennmaradásuk érdekében egymással versenyre kelve kifejtének, igen teteemes része. Hisz mindnyájan tudjuk, hogy nevelni annyit tesz, mint a testet és lelket, amelyek mindegyikére egyaránt szüksége van a nemzet-

nek, célszerű eszközök alkalmazása által tudatosan, normális kifejlődésre vezérelni, hogy majdan azon nehézségeket, melyeket az élet a nemzettest minden egyes tagjával szemben támaszt, leküzdhesse. Tagadhatatlan hogy egy szép, egészséges épület, melyben az ifju nyolc éven át időz, hogy alapjelmét elnyerje s a tudományok elemeit elsajátítsa, az intellektualis nevelésnek is megfizethetetlen szolgálatot tesz, de még nagyobbra becsülendő az a haszon, mi ebből a testi nevelésre hárul. Mert a magyar nemzetnek nemcsak erkölcsös és okos, hanem erős emberekre is van szüksége. Spárta, Athene addig voltak hatalmasok, fiaik addig tértek vissza koszoruzottan a harcok mezejéről, míg az apák a testi nevelésről meg nem feledkeztek: a magyar nemzet is akkor lesz igazán munkabíró és boldog, ha az ifjuság az iskolákban okos erkölcsi nevelésben részesül, de emellett tüdejét egészséges levegővel tágíthatja, s az értelmi erővel párhuzamosan az izomerőket is kifejlesztheti. S különösen ez okból kell mély hálával üdvözlőnöm Székesfehérvár közönségét, mert ez épület emelése által megadta ifjainknak az egészséges levegőt s a szabad mozgás lehetőségét.

És most . . . legyen ez az iskola melegágya a *valódi szabadságnak*, a szabadosságtól ment szabadságnak, mely kötelesség nélküli jogokat nem ismer, s az egyesek túlkapásai ellen a többség védelmére férfiasan küzd; — legyen melegágya az *egyenlőségnek*, hol kinek-kinek csupán erkölcsi és értelmi előnyeiért, vagy hátrányaiért osztunk dicséretet avagy megrovást; — legyen melegágya a *testvériségnek*, ahol kicsiny és nagy, gyenge és erős, szegény és gazdag rokonként olvadjon össze egy szent eszmébe: ennek a földnek, a magyar népnek szeretetébe; legyen melegágya a tiszta erkölcsre épített *vallásosságnak*, amely midőn a saját hitét benső meggyőződéssel követi, ugyanekkor a keresztény vallás isteni Mesterének tanításához hiven, szerető türelemmel viseltetik többi honfitársa hitbeli meggyőződése iránt; legyen végre és legfőképpen melegágya az örök lánggal égő *honszeretetnek*, mely e haza minden lakosának szívét és lelkét — szárazon és vizen, békében és háborúban, a sik Alföldön csak úgy, mint a Kárpátok bércein — egy közös nagy munkára: Magyarország anyagi és erkölcsi színvonalának emelésére egyesítse!

Ezen elvekkal veszem át ezt az új iskolát, ezekkel fogom tovább vezetni. Mélyen köszönöm az előttem közreműködött nagyérdemű szónok urak s a fényes közönség kegyes megjelenését.

JUBILEUMI BESZÉD.*)

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség!

A legfényesebb, legpazarabb adomány, mellyel a Teremtő az embert megajándékozta, a ragyogó, meleg napsugár. Életünk bájos szakaszának, gyermekkorunknak legélénkebb, legédesebb emlékei a napfényhez fűződnek. Mikor a keleti égen lángözönnel kigyúl a hajnal utánozhatatlan pompája; mikor a rét fűszála, az erdő lombozata friss fuvalomtól reszket; mikor titkos jelre áttörik a levegő illatos fátyola s mint a végtelen sebességgel kilőtt nyíl, végig siklik a látóhatáron az első napsugár: óh akkor nem kell imára serkenteni a legfásultabb lelket sem, hisz az ezüst pillangókként repkedő párák, a harmatban fürdő virágok, az égbe szárnyaló madarak . . . mind, mind az hirdetik, ime megérkezett az Úrnak tündöklő követe, üdvöz légy életadó, drága napsugár!

Azt gondolom, m. t. ünneplő közönség, nincs közöttünk senki sem — akár öreg, akár ifjú — akinek lelke a most rajzolt képen már ne merengett volna s akinek szíve meg ne fürdött volna abban a magasztos hangulatban, amit a felkelő napnak bűvös látványa nyújt: de azon talán még sem tűnődünk mindnyájan, hogy hangulatunk — legyen bár a legtisztultabb, legátlátszóbb — mégis csupán fizikai behatás folytán keletkezett érzelemnek a kifolyása. A természet csodás harmóniájából merített ugyanezen ihlet folytán megkapó tüneményként rajzolódik elénk a százados tölgy is, mikor kérges törzse felett erőteljű duzzadó lombkoszorút visel; ösztönszerű vonzódással köszöntjük a fakadó rügyekkel, fészló virágmezben megjelenő kikeletet, a fényben

*) A székesfehérvári állami főreáliskola félszázados fennállásának emlékére 1905. évi március 19-én tartott ünnepen.

pompázó, termékeny nyarat s a természet ajándékait — a mosolygó gyümölcsöt s telt borágot — nyújtó hervadásos őszt is.

Ki tagadhatná, hogy a természeti erők működésének ily szemlélete emberhez illő, nemes érzelmkörbe vezet, de mégsem szabad felednünk, hogy ezen érzelmkörnek határai nem terjednek túl a természetvallásnak azon vonalán, ameddig azt már az ókornak egyik fényes elméje, a természet szépségeiért rajongó költő, Vergilius kiterjesztette.

És ti, mélyen tisztelt Barátaim, kedves régi tanítványaink, bizonyára mindnyájan érzitek, hogy a modern társadalomnak van egy intézménye, amely nem elégedhetik meg azzal, hogy a gondjaira bízott emberi értelmet a természet szemléletéből fakadó gyönyörökre vezesse, ahol a hivatásos munkának túl kell emelkednie a legszebb fizikai törvények határain is, ahol nem csupán a külső okok és okozatok között kell felállítani az egyensúlyt, de meg kell látnunk azt is, hogy az Isten képére alkotott gyermeki lélek világosságának első sugarai miként gyúlnak ki az agyban s minő törvények szerint röppennek szerte a társadalom különböző rétegeibe. Óh, mily meghatók ezen fénynek első lobbanásai: mikor a tudás szövetneke áttöri az agy felett borongó felhőzetet s eddig ismeretlen mezőkre vet egy-egy éles fényugarat. Ez, m. t. Közönség, a szunnyadó léleknek napfelkelte, ennek is megvan a maga bíborpalástja, az avatatlan szemre nem látható ugyan, de a mi szívünk előtt gyönyörűsegebb a pirosuló hajnal hasadásánál is.

Felesleges mondanom, hogy ez a modern intézmény, ahol az Isten lelkéből fakadt szikrának nap-nap után felcsillámló fényében gyönyörködünk: az *iskola*. Az az iskola, melyet a kenyérkereső hivatáson felülemelkedni nem tudó lelkek csupán a megélhetés, az anyagi boldogulás eszközéül szoktak tekinteni, de amely az én szememben az emberi és nemzeti nagyrahitottságnak legelső, még a családnál is fontosabb tényezője.

Jó emberré akarsz válni, vallásodnak erkölcsi tartalmával kívánsz megismerkedni: jőjj iskolába. A tudományokba szeretnél elmerülni, felkutatni óhajtod, minő anyagok forrnak a föld gyomrában s minő új élet van keletkezőben a csillagok határain túl: jőjj iskolába. Fel akarod lebbenteni a mult idők fátyolát, ismerni az eszméket, szenvedélyeket, melyek fajunkat évezredekken át mozgatták, vizsgálni a viszonyokat, melyek a nagy jellemeket formálták s a tömegek fölé emelték: jőjj iskolába. Gyönyörködni szeretnél a teremtő fantáziának ecsettel és vésővel alkotott műveiben, élvezni a legtisztább gyönyört, ami embernek

adatott: ismét csak iskolába jőjj. Meg akard ismerni, meg akard szeretni hazádat, a hantokat, melyek alatt őseid csontjai porlanak, a barázdákat, melyek nyomán gyermekeid lépte indul, a népet, melynek szíve együtt lüktet a tiédde . . . ismét és ismét csak iskolába jőjj.

Mélyen tisztelt Közönség! Egy magyar reáliskola ötven évi jubileumára gyülekeztünk. Mély hálát takaszt szívünkben, hogy erre az ünnepre a magyar kormány, a városi közönség, tankerületünk vezetője, a rokon intézetek képviselői elhozták üdvözlétüket; az igaz köszönet szavát adja ajkamra, hogy nagyérdemű országos képviselőnket, honvédelmünk oszlopait s társadalmunk vezetőit itt egybegyűlve látom: hisz a zománcot, a színt, ami erre az ünnepre árad, az ő előzőkeny jóságuk hintette rá. De tagadhatatlan, mélyen tisztelt Közönség, hogy egy nevelő intézetnek félszázad emlékére szóló ünnepe teljes tartalmat csak akkor nyerhetett, amikor ezen a régi tanítványok is megjelentek, hitvallást tenni a szoros erkölcsi kötelekről, az el nem múló vonzalomról, melynek szála őköt hosszú idők multán is hozzánk fűzik. A székesfehérvári főreáliskola volt tanítványai ma bebizonyították, hogy — ha minden emberi törvénynek igazságát kétségbe lehet is vonni — de a szeretet örök voltát nem. Ennek a szívből szívbe szálló szeretetnek nevében üdvözöllek benneteket, mélyen tisztelt Barátaim, kedves régi tanítványaink! Legyen jutalmatok az a tudat, hogy a ti meg megjelenésetek reáliskolánk életében a lemúlt félszázad legszebb napjává avatta március 19-ikét.

Mert voltak ennek az intézetnek komor napja is. Mikor a városi közönség 1854. december 12-én sok jóakarattal, de kevés anyagi erővel megnyitotta, hosszú ideig csupán néhány lelkes férfiúnak, közöttük a város akkori polgármesterének s a csekély számból állott tanári karnak áldozat- és munkakészsége tartotta fenn. Az első évtizedek alatt válság válságot ért; a tanári kar és iskolázttató közönség nem értették meg egymást. A szülők, az iskola nevére támaszkodva, azt kívánták, hogy benne fiaik kenyértadó hivatásra nyerjenek képesítést, holott a tanárok érezték, hogy a serdülő ifjakat inkább az eszményi világba kellene bevezetniök. Szóval az alól a félreértés alól, amiben a reáliskolákkal szemben az egész civilizált világ leledzett, a mi közönségünk sem vonhatta ki magát.

Mi teremtette meg a reáliskolai intézményt? Erre a kérdésre azt a feleletet kapjuk, hogy a gyakorlati élet követelménye. De, mélyen tisztelt Közönség, éppen ennek az iskolafajnak fejlődése mutatta meg,

hogy az élet külső kívánalmai nagyobb, tartós erkölcsi intézményeket nem tudnak létrehozni, ilyeneket csak az eszmei átalakulások szülnek. A magyar reáliskola is pár évtizednyi vajúdás után, 1875-ben kiszabadította magát a gyakorlatiasság korlátai közül: mint ethikai intézmény végcélul az emberi és honfiúi ideál képzését tűzte maga elé és szervezetében csupán azon eszméket tartotta meg, melyeket gondolkodásunknak a természettudományok erősödésével együtt járó változása hozott létre.

Az egész művelt világ hosszú évszázadokon keresztül a görög-római irodalom, építészet és szobrászat műremekeinek bámulatába volt elmerülve s gondolkodásának ezek szabtak, sőt jórészen ma is ezek szabnak irányt. A XIX. század azonban egy új, az eddigieknél sokkal hatalmasabb renaissancenak volt a kezdete: *a többi tudományokkal egyenlő jogúvá tette a természettudományt.* Sőt még ennél is tovább ment: merészen hirdette, hogy az ember az antik világ ismeretkörében csak röghöz kötött lény maradt. Hogy szűk korlátaiból kibontakozzék s az Alkotó nagy munkájában fejlesztő erővel részt vehessen, arra a fokra az embert a természet ismerete emelte. Súlyt helyezek a szóra: nem a szemlélete, hanem az ismerete. A természetnek tudás nélküli szemlélete a civilizálatlan népeknél megteremtette a természeti tárgyakkal, napnak, holdnak, tűznek, víznek imádását, a félművelt lelkekben pedig a gőgös emberi elbizakodottságot: holott a természetnek valódi ismerete a legmélyebb elméjű tudósokat az örökkévaló Istennek ismeretére és imádására vezette.

Hiszen ha a melegségnek és villámosságának óriási erő kifejtéseit vizsgáljuk, melyek véges határok közé már nem is szoríthatók, ha a szinképelemzés módszerét tanulmányozzuk, mellyel hibátlanul beszámolhatunk nemcsak a nap és bolygók, hanem a mérhetetlen távolságban gomolygó ködfoltok anyagáról is: akkor a legszentebb áhitat kél szívünkben s tudatos hittel borulunk le a végtelen mindenhatóság és örökkévalóság előtt.

Így ölelkezik, mélyen tisztelt Közönség, a legpozitívabb természet-tudomány a legideálisabb világfelfogással s ennek az egyesülésnek szülötte a jelen kornak iskolája: a reáliskola. Szervezetébe beolvadtak a XIX. század termékenyítő gondolatai, de ezek nem oltották el az emberi és hazafiúi eszmény lángját. Új anyagok égnek az oltár tisztító tűzében, fényre talán ma még gyengébbek, mint mi szeretnők, de a láng heve már túlcsapott az iskola korlátolt falain s forróvá tette a szíveket nagy, nemes gondolatok befogadására.

Beszédemnek végére jutottam. Jól tudom, hogy abban a komoly munkában, melyet a magyar nemzet kulturális fejlődése érdekében végrehajtani kötelességünk, egyetlen középiskola nem döntő tényező: de valamint a kis harmatcsepp magát az egész napot sugározza vissza, úgy a mi munkálkodásunk is — ameddig becsületes és lelkiismeretes — boldogságot és áldást áraszt az egész magyar hazára. Legyen is boldog, legyen is áldott a magyar nemzet az idők végezetéig!

EMLÉKEZÉS VÖRÖSMARTY MIHÁLYRÓL.*)

Mélyen tisztelt Közönség!

Holnap ünnepeljük negyvenedik évfordulóját annak a verőfényes tavaszi napnak, mikor a magyar közélet és irodalom kimagasló alakjainak jelenlétében megyénk és városunk hölgyei virággal szórták körül halhatatlan földinknek, a magyar *régi dicsőség* lantosának üde glóriában ragyogó szobrát. A negyven év előtt lezajlott ünnep szereplői közül már a legtöbben elköltöztek oda, ahol Vörösmartyként örök *álmom öldösi sziveiket*; nincs közöttünk többé Tóth Lőrinc, a költői lelkű tudós, a magyar Akadémia küldöttje; nincs itt Toldy Ferenc, nemzeti irodalomtörténetünk atyja, ki a Kisfaludy-társaság üdvözlét hozta a költő szobrához; régen befogadta földanyánk Fekete Jánosnak, a szoborbizottság éltető lelkének porladozó testét; . . . és Zsömböry Edére, a város érdemes bírójára, ki a szobornak akkor még kietlen környékét Vörösmarty-térré avatta fel, — és Udvardy Gézára, a költőkirály apoteozisának írójára, a mai nemzedékből ugyan már ki emlékeznék? Negyven év hosszú idő m. t. Közönség! s a multakon — miként a költő mondja — *sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútlan alakja lebeg.*

De illő, hogy az enyészettől az élethez forduljunk. Hisz közöttünk él még, magyar szivünk igaz szeretetétől körülövezve az a délceg fiatal férfit,**) akinek agyában a Vörösmarty-szobor eszméje megfogamzott, s akinek a leleplezés után felettünk elszállt négy évtized alatt csak a feje őszült meg, de elméje azóta gazdag kincseket rakott le őstörté-

*) A Vörösmarty-szobor leleplezésének 40-dik évfordulóján, 1906. évi május hó 5-én.

**) Zichy Jenő gróf.

nelmünk oltárára, és szive még ma is *magában hordja halálos harcok fergetegét* a nemzeti eszme ellenségeivel szemben . . . Él még az az ifju tanuló is,*) aki Vörösmarty Mihálynak fenséges, tiszta szellemét épp e falak között szívta magába, s aki szentlászlói természetével nemzetünk drága jelvényét, a háromszinű lobogót *emelé diadalmi erővel* a székesfehérvári ifjuság élén. Ma megsokasodott erővel egész országunk zászlaját lobogtatja, s aki elrnéjének hatalma, jellemének tisztasága szerint negyven évvel ezelőtt vezére volt egy középiskola ifjuságának, ma még mindig a Vörösmarty eszméiből táplálkozott tradíciók irányán haladva, méltó vezére az egész magyar nemzetnek.

S mivel m. t. Közönség, az ellentétek vonzanak, azért legyen szabad a nagyok után arról a kis gyermekifjuról is megemlékezmem, aki negyven évvel ezelőtt a székesfehérvári főgimnázium ifjuságának a Vörösmarty-ünnepen szónoka volt, s ki a nagy költő nevét viselő körnek megbízásából most Önök előtt állok, hogy négy decenniumnak tapasztalataival gazdagodva, felidézmem emlékezetét annak a ragyogó világu költőnek, annak a szinmagyar embernek, aki fajunk összes jó tulajdonságait egyesítve lelkében, bűbájosan gazdag tájakat nyitott meg a nemzeti öntudat számára, s aki emellett maga volt az átlátszó, tiszta, egyszerű magyar becsület.

A törekvés, hogy Vörösmarty lelkének ősmagyar hangulatába, művészetének változatos színárnyalataiba behatolhassak, ifju koromban gyakran kivezérelt engem Kápolnásnyékre; mert tudom ugyan, hogy az emberi öntudatba minden eszme és minden érzelem a teremtéssel együtt be van oltva, de emellett hiszem és vallom, hogy ezeket életre ébreszteni, kisugároztatni s a társadalomba szétosztani csak a szerencsés természeti viszonyok és behatások képesek. Ha eszmébe és érzelembé teljesen bemélyedni kívánunk, annak szülőhelyét kell felkeresnünk. Avagy lehet-e m. t. Közönség, a művészetet és bölcsészetet Athén, a keresztény szellem ébredését a Szentföld ismerete nélkül, az ujkori forradalmakat Párizs nélkül, az egyetemes demokráciát Washington nélkül bölcsőjünkben, egész valójukban megismerni s azokba fenéig hatolni? Hogyan értse meg az az ember Petőfit, Aranyt, kinek lelkéből hiányzik a fogékonyság, hogy elmerüljön a magyar Alföld vég nélküli rónaságaiba? Tompát a Sajó és Rima vadvirágos völgyei nélkül, Kisfaludy Sándort Zalamegye regékben gazdag vulkánhegyei nélkül, Endrődöt a Balaton nélkül csakúgy nem lehet igazán, lelkök mélyéig

*) Wekerle Sándor.

megismerni, amint nem lehet Vörösmarty Mihályt a velencei tó magyar jellegzetű, kies környéke nélkül.

Ezért Kápolnásnyék vidékén bolyongani és Vörösmartynak őskori dicsőségtől és keleties bájtól körülsugárzott alakjaiba elmerülni: úgy szólván rokon agyműködések. A költő szülőháza alá hajló szelid völgy, ölen a játszva folydogáló patakka, magától kínálkozik, hogy eleink meglassítsák paripaik rohanását, s a természet által szelidített érzelmekkel közeledjenek a hűvös berkekhez, melyek fölött

Már ekkor keleten kiderült a hajnali szépség.
Atyja helyett most a vágyódó délszaki tündér
Jött uj fényben elő . . .
Felleg nem látszott, szélvész nem zúga az égen.
S ő kinyitotta piros kebelét.

Ezekben a berkekben jelentek meg a költő *álmainak a déli tájak völgyiből* a deli Hajna, Dalamér, szűz Halibán, a bájos Tünde s a szöghaju nyájas Etelke tündérmesékbe illő ábrándjai, légies alakjai. S óh annak a kis patakna képe hányszor rajzik fel káprázatos fantáziájában!

Ág ha volnék, meghajolnék
Én is szivesen,
A szellővel ráhajolnék
Titkon, édesen.

Majd másutt:

Óh selyme a vizeknek,
Kis csörgeteg,
Vig árja nedveidnek
Hová pereg?

S a velencei tó tükre, mely a honfoglalás idejében még egy kisebb Balaton, sőt költőnk ifju korában is a mostaninál sokkal nagyobb volt, a Vértes hegység elnyugodott vulkánjának lábánál a magyar Alföld végtelen rónaságába belenyújtózkodva, nem a legkitűnőbb ébresztője-e az ősmagyar tábora élet emlékezetének? Annak, ahol tüzet az erdő, vizet a tó, füvet a rét legbőségesebb istenáldásaként szolgáltatathat. Ha Vörösmarty a tó felett uralgó Meleghegyről széttekintett, — pedig ezt gyakran tette, — oly megkapó kép tárult szemei elé, melyet elfeledni soha nem lehet. A távolban az áldott magyar földnek beláthatatlan rónasága ring, a tó fodrozó felszínét tündöklő csillagokkal hintik be a nap szerte szóródó sugarai, lábaink alatt a zöldelő táblákkal kiszőnyegzett velencei szőlőhegy pompázik. Nem természetes-e, hogy az ifju

költő, kinek agyában a magyar őstörténet alakjai rajzoltak, a tavasz illatától átlengett, a déli fénytől előntött erdőben, az idő és tér fogalmát megvető fantáziájának szárnyán egy pillanat alatt ezer eszten-dővel száguldott vissza a multba, megnépesítette az erdőt, tavat barmokkal, vadakkal, a rónát paripákkal, harcosokkal, a ligeteket tündérekkel.

Ezen a környéken alkotott magának az ifju Vörösmarty Mihály egy külön magyar mennyországot, melyet minden fejjérmegyei embernek, kiben a fajszeretét a Vörösmarty-kultusszal egyesül, meg kell ismernie. Ide vágyik vissza lelke a távolból is:

Látogató ha keres, mondjátok, nem vagyok ittben:
 Lelkem a kedves hon messze hatáira szállt,
 S tartja ölelve hegyét, völgyét és síkjait és az
 Országos folyamon tengerek árjaig ér.

Ime, m. t. Közönség! Vörösmarty ifjukori bájos világa, mely iránt az én szivemben oly mély szeretet lakozik, hogy gyermekeimet, — mihelyt a természeti szépségek öntudatos szemléletére fejlődtek, — siettem felkalauzolni a Meleghegyre, honnan nyugat felé a kéklő Vérteseig, keletnek a Duna ezüst szalagjáig szabad a kilátás, s ott mutattam meg nekik a magyar földnek azt a szépséges darabját, mely fölött a költőnek ifju lelke órákig elmerengett.

De nemcsak merengett! A közönséges halandó ajkaira a legnagyobb érzések sem csálnak hangokat s a szivében lakozó szeretet az erős indulatok között is néma marad: míg a lángésznek az a kiváltsága van, hogy feltörő fényével úgy beragyogja szülőházájának földjét, miként a nap szétáradó sugarai beragyogják a csillagokat. Vörösmartynak riasztó szava, mely országos hatással először a *Zalán futásában* nyilatkozott meg, felrázó erővel támasztá uj életre a már-már tespedésbe veszett nemzeti önérzetet, s rövid idő alatt ezer és ezer magyar szivben ébresztett lelkes visszhangot.

S nekünk, — akik csak az imént lemúlt időben tapasztaltuk, hogy ezeréves alkotmányunknak nincs nagyobb biztosítéka, mint az az önzetlen ragaszkodás, melyet lelkünknek megszentelt anyja, szivünknek drága temploma, szülőházánk szabadsága iránt érzünk, — épp a mai korban szükséges a legünnepesebb kultusz magasságáig fölemelni földinknek nagy nevét, a Vörösmarty-nevet, mert annak hordozója a magyar fajszeretetnek valóságos inkarnációja volt.

Életírói, elemezői Vörösmarty működését irodalomtörténetünkbe beillesztvén, irányának, költői művészetének a magyar nemzet akkori vigasztalan, tespedt politikai viszonyait festik háttéréül, indító okául.

Megengedem, hogy részben így van, sőt eltagadhatatlan igazságnak tartom, hogy a XIX. század első negyedének szomorú társadalmi és közéleti viszonyai a költőt a sivár jelentől a fényes mult dicsőséges századaikhoz terelték. De én, aki esztétikai elméletekkel s az irodalomtörténetben szereplő motivumokkal szakszerűen nem foglalkozom, s az isteni őserő megnyilatkozásának, a természet törvényeinek vagyok szerény kutatója: Vörösmartyban is elsőrendűleg nem az irodalomtörténeti egyéniséget, hanem az eszmékre és érzelmekre nézve összhangzatos lelki magyar embert magasztalom, akinek már bölcsőjéből a nemzet géniuszának sugaraí áradtak szerte.

S csodálják bár nála az esztétikusok a nyelvnek gyönyörű kezelését, a fantázia túlvilágias ragyogását, én magyar szívem végtelen ragaszkodásával azért az elpusztíthatatlan erejű magyarért lelkesülök rajongva, akinek költészetén a hazaszeretetnek mindent elborító árja ömöl végig, aki

Zeng tetteket, a haza szebb idejét,
A régi csatákat, az ősi vezért,

s aki méltán írja magáról:

Elzengette dalát a késő kor fia, rólad
Cserhalom és az apák hírét meghozta tetődnek.

Mennyi lángoló honszeretet, mennyi aggódó féltés beszél hozzánk e néhány összecsengő szóból:

Teremt-e Isten több magyart,
Míg a világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk!

Az Árpádok története, m. t. Közönség, kimeríthetetlen forrása a mi nemzeti önérzetünknek: hősköltemény, melyet a harcok eleink véréből sarjadzott vezérek, királyok irtak be abba a dicsőséges könyvbe, melynek lapjain a népek sorsát vezetik. Ez a nagy dinasztia szenteket adott az égnek, hősokeket a harcmezőnek, bölcséket az ország törvényhozásának. S büszkéek vagyunk, hogy a fejrnyegyei Vörösmarty Mihály akkor érzi talpa alatt igazán a hazai talajt, mikor *párducos Árpádot, a honni királyokkal még akkor büszke Fehérvárt, a szekercecsapással rettenetes Lászlót, a nagybércek urát, Salamont, bűvár Kundot, bátor Opost* énekébe szőheti, kiket *annyi halál meg nem fárasztthatott, s kikkel nem bírt a hadi vész*. Riadóként hangzik fel lantján az Árpádok csataszózata:

Föl Endre, Béla, föl magyar,
Ellenhad az, mely vést akar,
Ellenség zajlik ott.

*

És ennek a fenéig magyar szívű embernek, aki nemzetében élt, s akinek a nagy világon e kívül nem volt számára hely, meg kellett érnie a legsúlyosabb csapást, mit egy szabadságszerető népnek fia megérhet: hazájának rabságát. Mindnyájan tudjuk, hogy lantja a fegyverzörgés ideje alatt elnémult, s a szabadságharc költészetében csupán az egyetlen harci dallal vett részt:

A sikra magyarok!
Fegyvert ragadjatok!
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szertesét
A pártütőknek véres csontjai.

Ezentúl fojtott lélekzettel várta *a jobb kort, melynek jőni kell,*
vagy *a nagyszerű halált,*

Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

Fájdalom! 1849-ben az utóbbi jött el. De a költő, kinek dalos ajkát elnémította a csatazaj, démoni erővel vetette magát a zsarnokság láncaira. Míg Tompa Mihály allegoriákban kesergett hazája romlásán, mint a madár megsiratja fészket, melyet könyörtelen kéz durván szétrombol: ugyanakkor Vörösmartynak addig szeliden csengő lantjára a zsarnokság utálata a rab oroszán vérfagyasztó hangjait csalta:

Szétszagattott népeknek átkai
Sóhajtanak fel a csonthalmazok közül,
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadt városokra fekteti.
Most tél van, és csend, és hó, és halál.
A föld megőszült:
Nem hajszálonként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült meg, mint az isten.
Ki megteremtven a világot, embert,
— A félig istent, félig állatot, —
Elborzadott a zordon mű felett,
És bánatában ősz lett és öreg.

A pesszimizmus azonban nem volt alapvonása Vörösmarty jellemének. De meg tudta is jól a magyar népnek dicsőségesen bús törté-

netét, s ezért hitte, hogy a frissen hantolt sír, mely alá alkotmányunkat eltemették, nem lesz örök. Az Eszme sírjára is hiába gördítettek nehéz kőlapokat: mégis feltámadott.

Vörösmarty hitt a feltámadásban. Lelkének legsötétebb hangulatába is belevilágít a reménynek egy-egy derengő sugára. A kétségbeesés kiáltása hangzik ugyan ez időben írt egyik legszebb költeményének kezdő soraiból:

Setét eszmék borítják eszemet,
Szivemben istenkáromlás lakik.
Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.
Mi nekem a világ, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én élek, az már dülva van.

Ugyanezen költemény befejező sorai azonban azt mutatják, hogy a gondviselés igazságosságába vetett remény még sem halt ki szívéből:

. Adj nekem
Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.
Koldúlni járnék ily remény- s hitért,
Megvenném azt velóm- és véremen.
Imádkozzál — te meghallgattatol —
Az tán segíthet ily vert emberen.

S ki ne érezné a *Vén cigány* soraiban:

Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak, vagy vakmerő remények!

az egyensúlyából kimozdult költői lélek háborgását: s íme a tobzódó indulatok itt is látnoki jóslattá simúlnak:

Lesz még egyszer ünnep a világon!

* * *

Mélyen tisztelt Közönség! Vörösmarty költészete nemzetünk dicsőséggel, zivatarral teljes életében utjelzője volt egy történelmi korszaknak. Nem ismerheti az a magyar fegyver küzdelmeit, a magyar lélek kultúráját, s nincs joga annak a magyar vér hullása nyomán sarjadt virágokat élvezni, akitől ez a költészet idegen. Vegyék önök m. tisztelt Hölgyeim és Uraim, mentől gyakrabban kézbe a fejrmegei nagy

költő könyvét. Elismerem, hogy anyagi és az eszmék felszínén uszó korunkban nem könnyű olvasmány ez. De felette szükséges! . . . És éppen ma, mikor a kenyérért való irgalom nélküli küzdés teljesen lefújja az idealizmus himporát az emberi lélekről: mikor arra a harcra — amit életnek nevezünk — minden magasabb cél nélkül csak azért születünk, hogy más lényeknek adjunk életet; mikor ez az új nemzedék csupán realitások után törtet, s szemében az Isten, haza, mind csak utópiák: higgyék el nekem, hogy akkor égetően szükséges a nemzeti lélek ujjíteremtése végett az örökké való költészethez visszatérnünk.

Ez fog elvezérelni bennünket az idealizmus ragyogó egébe, ez fogja számunkra megszépíteni, melegséggel, szinnel bevonni az életet és a természetet, ez fog kibékíteni Istennel és emberrel egyaránt.

Olvassák Önök Vörösmartyt!

BOROSTYÁN SÁNDOR TANÁRI MŰKÖDÉSÉNEK 30. ÉVI FORDULÓJÁN.*)

Mélyen tisztelt Közönség!

Kedves Tanulók!

Kegyeletes ünnepélyre gyülekeztünk egybe. A székesfehérvári állami főreáliskola egyik érdemes tanára, Borostyán Sándor ur az isteni gondviselésnek azon áldásában részesült, hogy tanári szolgálatának harmincadik évét ép testben s eleven lélekkel betöltötte s ezen nem mindennapi esemény örömére rendezik e szerény ünnepélyt szerető kartársai és tisztelő tanítványai.

Megvallom m. t. Közönség, hogy én, ki mai napon azon tanintézet élén állok, melynek az ünnepelt férfiú buzgó munkása, némileg feszélyezve lépek a szószékre, attól tartván, hogy a közvélemény, mely szomorú társadalmi viszonyaink között az igazságról csak ritkán van kellőleg tájékozva, könnyen hajlandó leszen ez ünnepélyt, ha nem is a hizelgés, de legalább a pajtáskodás tényének tekinteni. Azonban még ebbeli félelmem sem tart vissza attól, hogy egy igazán érdemes férfiú iránt a kegyelet adóját lerójam. Úgy gondolkodom, m. t. Közönség, hogyha szabad a tartózkodó, hideg tiszteletnek jubileumokat rendeznie a hatalmasok részére: bizonyára meg van engedve a nyílt, meleg szeretetnek is, hogy sugaraival körülövezze azt a férfiut, ki egy zajtalan, de terhes életen keresztül mindazok becsülésére méltóan rászolgált, kik vele bárminő téren találkoztak.

Ne várjon e mellett a m. t. Közönség ezen egyszerű ünnepélyen Borostyán Sándor tanár ur érdemeinek méltatására csillogó frázisokat; — a derék férfiunak, kinek tiszteletére egybesereglettünk, egész lénye és

*) 1890. évi március 8-án.

csendes életfolyása tiltakoznék az ellen, — hogy érdemei hangzatos szavakkal kürtöltessenek. De valamint a nagy természetben nem azok a tűnemények megrázóbbak és hatalmasabbak, melyek a föld felszínén szemeink előtt játszódnak le, hanem azok, melyek a tenger mélyében s a föld izzó gyomrában működő erőktől létrehozotva, óriási hegyláncokat remegtetnek meg: úgy ünnepelt kartársunk életfolyása is — habár nélkülözi a külső csillogás díszét — beltartalmára nézve bátran versenyezhet akárhány úgynevezett fényes élet sikereivel.

Harminc évig törhetetlenül működni a tanári pályán, harminc hosszú éven át ültetni, ápolni és gyomlálni abban a kertben, hol a haza jövője, az ifjuság nevelődik, már magában véve egy terhes életfeladatnak tisztességes megoldása, hát ha még a tanár oly hű kötelesség-érzettel és hő lelkesedéssel küzdi magát keresztül ezen a hosszú uton, mint a mi szeretett Nestorunk. A mi szép és jó tulajdonság egy gondos tanítóban szükséges, hogy nehéz hivatását sikerrel betölthesse, azokat ő nemcsak megszerezni, hanem állandóan fokozni is törekedett. Gyermeteg, emberszerető kedélye, e mellett világos értelme; erős emlékező tehetsége, e mellett tiszta kritikai érzéke; a jóakarát — mindenki részére a méltányos igazságot lehetőleg kiszolgáltatni, de a valódi rosszat komolyan elítélni: mind, mind oly tulajdonságok, melyek benne a gondos nevelőt s a jeles történelemtanárt megalkották.

Ne csodálkozzék tehát a m. t. Közönség, ha a székesfehérvári főreáliskola tanári kara és ifjusága, a vázolt erkölcsi és szellemi tulajdonságokat ebben az igazán nemes emberben napról-napra látván, bánattal osztja meg bánatait és örömmel vesz részt örömeiben. Borostyán Sándor élő példa nekünk arra, hogy a szerény tanári pályán is, — anyagi javak, fényes címek nélkül — egyedül a becsületesen teljesített kötelesség tudatában s a családi élet örömeiben a valódi boldogságot, mely az őszinte megelégedettségben áll, el lehet érni.

Mert Te, nagyrabecsült kartársunk, a te jeles családod szeretete, a mi önzetlen barátságunk s tanítványaid odaadó ragaszkodása birtokában csakugyan boldog ember lehetsz, s ezt egyes-egyedül saját jó tulajdonságaidnak köszönheted! Valóban szeretném ide gyűjteni a fukarokat, kik aranyat aranyra halmoznak s annak ridegfényű csillogásában gyönyörködnek; szeretném egybegyűjteni a hatalmasokat, kik szemöldökük mozgásával igazgatják rabszolga-hadaikat, jöjjenek és irigyeljék meg ezt az embert, ki anyagi javakat ugyan nem halmozott egybe, de tanítványainak tiszta ragyogásu könnyeiben gyönyörködhetik, ki nem igazott le soha senkit, ki előtt derekát nem hajtogatta soha szolganép,

de e helyett lát maga körül nyílt szívű kartársakat, s emelt homlokú tanítványokat!

És ez m. t. Közönség, a nagy Teremtő igazságszolgáltatása. Gazdag vagy, hatalmas vagy: elveszed érte jutalmadat a hizelgők magasztalásában, szolgálk hajlongásában, de egyedül csengő aranyodért önzetlen szeretetet ne várj; ha ellenben anyagi javak nélkül szükölködöl is, de boldog tudsz lenni embertársaid hizelgéstől ment szeretetében, úgy elnyerheted ezt arany és ezüst nélkül is, csak legyen hozzá elég meleg és fogékony szíved!

És most mielőtt lelépnék e helyről, hogy átengedjem azt a főreáliskolai ifjuság szónokának, fogadd tőlem nagyrabecsült Barátunk! a tanári karnak a mai nap emlékezetére készült arcképgyűjteményét. Úgy véltük, hogy Te, ki mindnyájunkat annyira szeretsz, s mi, kik Téged mindnyájan annyira szeretünk, alkalmasabb emlékekkel nem fűződhetünk egymáshoz, mint ezzel az arcképgyűjteménnyel. Ha majd eléred azt az időt, — s adja Isten, hogy mennél későbbben érd el, — midőn tevékeny életed záradékául a derekasan kiérdemelt pihenésre vonulsz vissza s üres óráidban rátekintesz ezen képre, jusson eszedbe csendes hajlékodbán, szűkebbkörű családotd mellett az a nagy család is — a főreáliskolai tanári kar, — mellyel hosszú időn át nem csupán a hivatal rideg köteléke, hanem a barátság forró érzelme is egybefűzött.

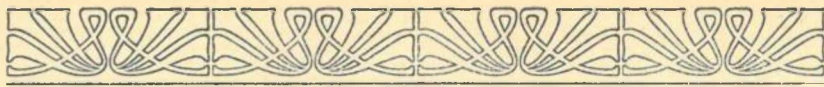
Végezetül hozzátok fordulok, kedves Ifjak! kik a szeretett tanár jubileumának megünnepléséhez oly szíves készséggel hozzájárultatok. Emlékezhettek még az arany himporral, ezüst csengéssel teljes, bűvös-bájós dajkamesékre, melyekkel jó anyátok üdítő álomba ringatott benneteket. Ugy-e bár ajkon csüngő figyelemmel, édes örömmel hallgattátok ezeket?! . . . Eszetekbe nem jutott volna kérdezni, hol történt, mikor történt a vázolt esemény s nem vettétek észre, hogy mohó érdeklődés-teket az a tudat köti le, hogy az elbeszélésnek hőse drága szüleitekhez, kis tesvéreitekhez hasonló ember — király, királyfi, királyleány, koldusgyermek, óriás vagy törpe, — *de mindig csak ember.*

De ha most, serdültebb korotokban szellemi fejlődéstek egyen-súlyban tartására figyelmeteket a tudomány különféle ágazataira irányoztátok, talán észreveszitek, hogy a között a sok érdemes férfiú között, kik szívetek és értelmetek kiművelésében váltakozva közreműködnek, különösen van egy, ki állandóan a csengő-bongó dajkamesék tárgyával, *az emberrel* foglalkozik, természetesen többé nem a kisdedek előtt tetszetős, mesés alakban, hanem a serdültebb ifjak igényeihez képest elválasztva a regeszertűt a valóságtól, érdem szerint kiosztván az

igazságot jók és gonoszok között, s ezáltal példát mutatván nektek a nemes eszmékhez való ragaszkodásra s a hazátok iránti szeretetre. S ha igaz az, amit a régi latinok állítottak, hogy „a történelem a tudományok anyja“, úgy bizonyára igaz az is, hogy lelkes történelem-tanártok mindnyájatoknak gondos nevelő atyátok!

Ez a szerető, jó tanár nagyon sokáig éljen!

PÉCH BÉLA MŰSZAKI TANÁCSOS BUCSÚESTÉLYÉN.*)

Mélyen tisztelt Uraim!

Egy intézménynek és egy férfiúnak ünneplésére gyülekeztünk ma össze, hogy egyrészt a magyar kultúra fájának egyik újabb hajtását elismerésünk virágaival felékesítsük, másrészt ezen intézmény hű szolgálatában álló férfiúnak homlokára szeretetünk koszorúját illesszük. Péch Béla m. t. barátunkat nem ok nélkül említem együtt a magyar kultúrmérnöki intézménnyel, mert pár évre terjedő, rövid ismeretségünk alatt is megtanultam, hogy az ő lelke elválaszthatatlan attól az élethivatástól, amelyet maga elé oly szerencsésen kitűzött.

Uraim! Azon alkotások között, melyeket a rabságából kiszabadult Magyarország a múlt század utolsó tizedeiben zaj nélkül létrehozott, a legjelentősebbek közé tartozik a kultúrmérnökség. Szerencsésebb viszonyok között élő nemzetek már régen belátták, hogy a gazdálkodásnak az a módja, amely mindent csupán az őstermészet erejétől vár, a modern ember fejlettebb igényeit nem elégítheti ki. Nálunk a 70-es évek közepén, éppen az én technikus-tarsaim közül küldött ki a magyar kormány egy lelkes ifjut a délfraanciaországi és olaszországi öntözési módszerek tanulmányozására. Ez az ifju, Kvassay Jenő ültette el nem is oly régen — negyedszázaddal ezelőtt — a magyar kultúrmérnökség fáját, amely ma már sok gazda részére nemcsak lombot és virágot fakaszt, hanem gyümölcsöt is termel.

Igen Uraim! a mi kultúrmérnökeink becsületos munkájokkal pár évtized alatt századoknak sok mulasztását pótolták és segítették a nemzet törzsének, a magyar gazdaosztálynak termékennyé tenni a

*) 1902. évi április 26-án.

jövendőt. Ki ne tudná közülünk, hogy egész Európa nehéz gazdasági válság és harc előtt áll? Minden nemzet a legkipróbáltabb, legacélosabb erejű férfiai állítja csatasorba, hogy a gazdasági tényezők küzdelmét megvívják. Ebben a harcban a magyar kultúrmérnökökre a legcsendesebb és mégis a legdicsőségesebb szerep vár: megküzdeni — nem az emberek furfangjával, ezt végezze el a diplomacia, — hanem a természet hatalmas erővel, s ezt mérnökeink majd hűségesen el is végzik.

Midőn tehát tőled m. t. Barátunk, e város falai között bucsút veszünk, egyttal szeretetünk erejével felvértezni kívánunk téged újabb meg újabb, szélesebb körű alkotásokra. Mert most a ti napotok ragyog. S ha a görög szellem bájos és könnyed alkotásait a teremtő lélek virágzásának, a rómaiak művészetét pedig, amely a görög szellem mellett még az ázsiaiakat is magába ölelte, gyümölcstermésnek mondja a múlttörténelem: akkor épp ily joggal nevezhető a ti foglalkozástok is a mérnöki tudományok gyümölcshozásának.

Ámde te nem csupán mérnök vagy, hanem ember is. S mily jól esik itt e bucsúestélyen elmondanom, hogy a mennyire tiszteltük személyedben a mérnököt, épp úgy szerettük az embert is. S mivel a szeretet a szívnek erősebb érzelme a tiszteletnél, azért bizonyára természetesnek találod, ha baráti körben akkor is változatlanul fogunk emlegetni, mikor mérnöki alkotásaidat utódjaid — hisz ez a hivatásuk — átalakítják, vagy továbbfejlesztik.

S nem kétlem, azt is helyén valónak találod, ha én még harmadik minőségben is megemlékezem rólad. Üdvözlöm benned a gondos, erősen magyar lelkű családapát, s kívánom, hogy gyermekeid által igen igen sok örömben legyen részed.

HAVRANEK JÓZSEF POLGÁRMESTERI MŰKÖDÉ- SÉNEK 25. ÉVI FORDULÓJÁN.*)

Nagyságos kir. Tanácsos, Polgármester Ur!
Mélyen tisztelt Barátunk!

Székesfehérvár szab. kir. város vezérlő testületének, a törvényhatósági bizottságnak akaratából járulok ma Eléd, hogy egy pillanatra megállítsalak azon a dicsőséggel és röggel egyaránt teli uton, melyen — mint a város első tisztviselője — ime már negyedszázadon át haladsz. Bizonyára volnának mások ebben a díszes testületben, akik szándékaidnak tisztaságáról, működésednek eredményeiről tetszetősebb, fényesebb képet tudnának rajzolni, mint én; és hogy üdvözlésedre mégis engem állított ide polgártársaim akaratára, azt magyarázd ki életünknek abból a közös vonásából, hogy lelkeink között a megfutott hosszú nyilvános pálya kapcsán oly szellemi rokonság képződött, melyet a bővebb érintkezés lépésről lépésre csak bensőbbé, melegebbé varázsolhatott.

Mélyen tisztelt Polgármester Ur! Ha még a szerencsésebb történelmi alakulások között élő nemzeteknél is a férfiúi agynak és szívnek összhangzóan kiművelt ereje szükséges ahhoz, hogy a nyilvános pálya embere sikereket mutathasson fel: mennyire edzettebb jellemmel, tán-toríthatatlanabb hazafisággal kell a magyar tisztviselőnek felvértezve lennie, hogy szervezetlen társadalmi és zilált politikai viszonyaink között az egyensúlyt soha el ne veszítse. Hosszú évtizedek tapasztalatainak alapján vallom, hogy *nincs nehezebb feladat a világon, mint az összességnek sikeres szolgálata*. Óh hány súlyos kísértésnek, hány nehéz próbának van a közpálya embere kitéve, hogy személyi érdeké-

*) Székesfehérvár szab. kir. város törvényhatósági bizottságának 1903. évi október 27-én tartott közgyűlésén.

nek sérelme miatt gyűlölettel forduljon el atól az eszme- és érzelme-közösségtől, amit hazának hívunk. S valóban mennyien elbuknak közülünk az önzetlenség nehéz erkölcsi próbatételén, amelyhez képest a középkor barbár tűzpróbája csak kezdetleges intézménynek minősíthető!

És éppen Te, mélyen tisztelt polgármester ur, kinek kezeiben annyi érdekszálak futnak össze, éles tekintetteddel hányszor észlelhetted, hogy mily sok embert tántorít le az önzetlenség keskeny útjáról és csábít öntudatlan hazaárulásra a saját személyes sérelme, vagy érdeke? Mert nemcsak az ám a hazaáruló, Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! aki idegen nemzetnek életbe vágó drága okmányokat szolgáltat ki, hanem *öntudatlanul hazaárulók mindazok, kiket a nyilvános életben tett lépéseik között hiuság, haszon, bosszu, avagy hatalomvágy vezet.*

És itt eljutottam oda, mélyen tisztelt Barátom, hogy hosszas polgármesteri működésedet a hazaszeretet legszigorubb mértékével bíráljam meg . . . Én láttalak Téged fényes dicsőséged napjaiban, midőn minden egyes gondolatodnak sebes szárnya nőtt s személyedet a tömeg ujjongva rajongta körül; — s viszont láttalak a súlyos megpróbáltatások idejében is, midőn a közügy szent nevében akárhányan feláldoztatásodat kívánták, s a Reád háruló nehéz csapások között csupán benső barátaidnak egyéni tisztességében és becsületében vetett feltétlen hite volt támaszod és talizmánod: de Te magad a magyar haza és városunk iránt tartozó hűségében jó és balsors között soha meg nem tántorodtál, soha meg nem ingottál; hanem értelmi és érzelmi képességeidnek legyőzhetetlen hatalmától vezetve, verőfényes és zivataros napokban egyaránt beláttad azt, hogy e város közönsége bánhatik fiaival — Veled is — úgy amiként neki tetszik, bánhatik mostohául is; azonban Te, az ő fia, a legméltatlanabb bánásmód közepette is, egy pillanatra sem szüntél meg e várost, közös anyánkat, összes rajongásunknak és szeretetünknek megszemélyesítőjét, a magyar szent koronának legősi ékességét, hűséges fiui szivednek minden érzelmével körülövezni!

Itt, ebben a mélységes értelemmel felfogott hazaszeretemben fekszik, mélyen tisztelt Barátom, mai ünneplésednek oka. Számos alkotásaidat villám, tűz, földrengés néhány perc alatt tönkretethetik: de azért, hogy jogos érdekeinket soha védelem nélkül nem hagytad, hogy e város közönségét soha megaláznai nem engedted, 30 ezer magyar lélek gondol Reád el nem enyésző hálával.

Ezt a mai tisztelgést is fogadd, mint 30 ezer szívnek egybedobbanását. Nem a hatalom szava rendelte el, hogy itt ma megjelenjünk: független polgárok, akiknek saját személyökre nézve nincs Tőled semmi várni valójuk, sőt a nyilvános életben gyakran erős elleneseid, legfőbb bírójuktól, lelkiismeretöktől készletve, rendezik ez ünnepélyt, hogy Irántad érzett őszinte ragaszkodásuknak nyilvánosan is hangot adjanak.

S ennek a ragaszkodásnak talán még egy, részben személyeden kívül fekvő oka is van. Te itt közöttünk a legnagyobb, legtisztultabb emberi eszmének, *a demokratikus közakarat eszméjének vagy képviselője*. Ma ugyan, midőn az államférfiak nagy része a kormányzás összes szálait a központi hatalom kezébe szeretné bevonni, napokig lehetne vitatkozni afelett, hogy fennforgó viszonyaink között a kinevezett, vagy választott tisztviselők felelnek-e meg jobban a magyar nemzeti érdekeknek: de hogy a közszabadság és az általános emberi jogok szempontjából — aminek ideje bizonyosan elérkezik — *művelt népet csakis saját választottjai által lehet okszerűen kormányozni*, afelett, azt hiszem, már ma sem szükséges vitatkozni.

S akik azt mondják, hogy a választási alapra fektetett önkormányzat civódásokkal, zivatarokkal jár, azoknak jusson emlékezetökbe, hogy már az ókorban Athén demokráciájának viharos üléseiből oly fényes szellemek támadtak, akik munkásságukkal örökre megszépítették az egész emberi nemet. Mi Tebenned, mélyen tisztelt Polgármester ur, legfenségesebb emberi, legmélységesebb honfiui jogunkat, — *a szabad választási jogot* — látjuk megtestesítve; s mert Te, mint a mi választottunk, ezt a várost hosszú időn keresztül szegényt-gazdagot egyaránt átölelő, jóságos szívvel, világos, elfogulatlan elmével, soha meg nem ingott magyar hazafisággal vezetted: mindezekért áldjon meg Téged további munkabírással a magyarok nagy Istene!

VÁLASZ A TANÁRI KARNAK ÉS IFJUSÁGNAK.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

A jelen tanév végén csakugyan husz éve lesz annak, hogy a tanári pályára léptem s azóta szakadatlanul e téren működöm. Husz év teljes semmiség, ha az idők örök folyásához viszonyítjuk, végtelen kicsinység még akkor is, ha a föld életéhez hasonlítjuk: ámde kicsiny dolgokat nem szabad nagy mértékkel mérni, s így husz év — az emberi élettartam mértékével mérve s kivált egy ugyanazon pályán eltöltöten — számot tesz, s a csaknem hetenként érkező gyászjelentésekből látjuk, hogy a tanári pályán működő kartársak közül a huszadik szolgálati évet bizony sokan nem érik meg. Ezért a jelen pillanatban, midőn a főreáliskolai tanári kar és tanuló ifjuság az én husz éves szolgálatom emlékezetére itt megjeleni szives volt, s amely szives figyelemért én a legnagyobb köszönettel adózom, első teendőm nem lehet más, mint életem eddigi folyásáért és csekély eredményeiért a jó Istennek hálát mondanom.

Tudom azt nagyon jól, hogy én ezen husz év alatt semmi rendkívüli dolgot nem vittem végbe, de lelkiismeretem, — ha tanári működésemre visszatekintek, — mégis nyugodt, mert a tanári pályát nem kenyérkereseti kényszerűségből, hanem *ellenállhatatlan lelki vonzálomból* választottam akkor, midőn előttem akár a katonai, akár a mérnöki pályán való gyors előmenetel úgyszólván biztosítottnak látszott; de nyugodt legfőképpen azért, mert az a szeretet, mely engem erre a pályára vitt, bennem sohasem fogyatkozott meg.

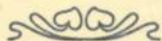
Husz év tapasztalatai, azt hiszem, elég bőségesek arra, hogy a tanári pályához való ragaszkodásomat itt e tágabb körű családomban

*) 1892. évi május 28-án az igazgató 20-ik szolgálati évének betöltése alkalmából.

is megokolhassam. Elismerem, hogy oly férfiu, ki az életbe idealizmust visz magával, bármely pályának megtalálhatja eszményi oldalát. Az orvos, ki testi életünket megmenti, a bíró, ki igazságot oszt, az ügyvéd, ki a gyámoltalanok jogát keresi, a mérnök, ki a civilizációt a természet hatalmas erőinek leküzdése által gőzzel és villámmal terjeszti tovább, a katona, ki hazájának életét a sajátjának feláldozásával védi, a pap, ki Istenével társalog s az elhagyottat a vallás erejével vigasztalja: mind-mind felséges hivatást tölthetnek be az emberi társadalomban; de mindezek fölött van a tanári pályának egy oldala, mellyel ez minden más hivatás fölé emelkedik s ez abban áll, *hogy a tanárkodás minden más pályának ősanyja, törzse*. Pap, bíró, ügyvéd, katona, orvos, mérnök, — vagy az intelligenciának bármely más ágazata, — tanítói vezetés nélkül nem képződhetik.

Ne értsen azonban engem senki félre. Én nem ezen szempont miatt választottam és szerettem meg a tanári pályát, hanem megszerettem azért, mivel az ifju elméjében eddig nem ismert tanok számára forrást nyitni, oda az igaz tudás magvait beültetni, szívét az önzetlen becsületesség befogadására képessé tenni: oly működési tér, mely a véges gyarító embert a véghetetlen és mindenható Istenség munkájának teszi részesévé. S ha még ehhez hozzáveszem, hogy a mély, tiszta hazaszeretet lángja sehol az életben nem lobogtatható oly fénnel, vagy legalább az önzetlen idealizmusnak oly ragyogásával, mint a 10 és 20 év közötti fogékony ifju kebelben: úgy könnyű belátni, hogy oly férfiu, kit az életben nem az emelkedés és a vagyonszerzés vágya, hanem az ember- és hazaszeretet vezérel, miért becsüli oly magasra a tanítói hivatást.

Végezetül — kedves tanulók — köszönöm, hogy imént vázolt működési körömben engem ily szép kitüntetéssel, arcképemnek egy jeles magyar festő által való megörökítésével illettetek. Köszönöm azért, mert ezáltal megerősítettétek bennem a hitet, hogy eddig jó uton jártam. Óhajtom, hogy ezen arckép, melyet a ti ragaszkodástok és ifju sziveteknek szeretete ad birtokomba, a szeretet szimbolumaként szálljon át késő unokáim számára, szálljon át a hazafiui és emberi hivatás felfogásának azon magas mértékével, — melyet ti tőlem erkölcsi és értelmi fejlődések s ezek alapján jövendő boldogulástok érdekében méltán várhattok, s melyben — a meddig Isten engem megtart — csalatkozni nem fogtok. Isten veletek!

KÖSZÖNŐ BESZÉD.*)

Mélyen tisztelt Közönség!

Midőn a székesfehérvári állami főreáliskola tanári karának és tanuló ifjúságának szeretete engem az iskola falai közül kiragadva, a nagy közönség elé állított, valóban haboznom kell, hogy a sok oldalról felém forduló figyelmet minő alakban viszonzzam. Nyújthatnék rövid áttekintést azokról a vezéreszmékről, melyek tanítói és nevelői működésemnek negyedszázadon át irányt szabtak, vagy adhatnék programot arra nézve, hogy a multban szerzett tapasztalataimon indulva, minő utat óhajtok követni életemnek még hátralévő részében: bizonyára mindegyik elégséges téma egy kis beszédhez és én, m. t. Közönség! még sem választhatom egyiket sem. Mert akár életemnek lefolyt szakaszát vázolnám, akár jövő utaimra vetnék egy-egy világító sugarat, lehetetlen volna az egyéni szempontokat kellően háttérbe szorítanom; pedig azt hiszem, hogy e teremben bárkinek joga lehet arra, hogy multamról avagy jövőmről képet rajzoljon, csak egyedül éppen nekem nincs. A tanárember még az iskola zárt falai közt is a nyilvánosságé, minden kiejtett szavát nyomban egy sereg tanuló hordja szét a legkülönbözőbb társadalmi rétegekbe: a nyilvánosság emberéről pedig mondjon kritikát maga a nyilvánosság, hisz a közpályán működő egyén önkritikája úgy is érték nélkül való volna.

Engedje meg azért a m. t. Közönség, hogy a jelen alkalommal saját egyéniségem háttérbe szorításával, inkább arról az eszméről beszéljek, amely életemnek eszményévé vált s amelynek immár 26-ik éve szolgálatában állok: hadd beszéljek általában *az iskola eszméjéről*, úgy, amiképpen ez hosszas tapasztalataim és elmélkedéseim útján az én lelkem előtt kialakult.

*) Dr. Kuthy József tanári működésének 25-ik évfordulóján elhangzott üdvözlő beszédekre, 1897. évi dec. 23-án.

A mi a jó papnak a templom, ugyanaz a hívatásos tanítónak az iskola: a békességnek, a szeretetnek, a türelemnek s legfőképpen a lelki világosságnak hajléka. Valamint a templom kapuján belépve, gondolataink mind egy irányba, a végtelenségbe futnak össze, úgy a iskola küszöbén belül is le kell vetköznünk a földi gondokat, a szenvedélyek salakját. A tanításnak szentelt csarnokok alatt, — amelyek mélységében az ifjuság homlokán az emberi szellem felkelő napjának hajnala dereng, s az új nemzedék ajkán a jövő világ szózata csendül, — ezekben a csarnokokban elnémul az az élet-halálharc, melyet az emberek a közélet porondján a kenyérért, avagy a jó hírnévért vívnak egymás ellen. A jól vezetett iskola fedele alatt lakozik az emberi méltóságnak, az Isten és emberek előtt való egyenlőségnek legtisztább érzete: itt nincs gőgös kényur és hajlongó szolga; nincs gazdag ember, nincs szegény ember: itt egyedül férfiak vannak, kik lelköknek fényével, szívüknek melegségével töltik el környezetöket és ifjak vannak, akiknek elméje a világosság és melegség befogadására készen áll.

A XIX. század fennen dicsekszik intézményeinek tökéletességével, pedig kérdem, m. t. Közönség, ha nyilvános iskola nem volna, hol olvadnának egybe a születés és vagyon által szétválasztott társadalmi osztályok, hol tanulna meg a gazdag lemondani, a szegény pedig bízni? A törvényhozásban, hatóságokban, egyesületekben vagy akár az utcán, szóval a közéletnek minden terén emelten hordhatja körül fejét, akinek a sors anyagi előnyöket juttatott osztályrésztül: csak egyedül az iskola ama demokratikus hely, ahol az előjogok hatalma szünetel; ahol az ifju athléták a legtisztább fegyverrel, a szellem fegyverével küzdenek . . . nem egymás ellen, hanem együttesen a nemzet jobb jövőjeért; ahol a romlatlan fiatal lélek előtt még annak a papirosnak van értéke, melyre a nagy emberek eszméi s a nagy idők emlékei vannak rányomtatva.

Ime, m. t. Közönség, az iskola eszménye! Itt születik meg a műveltség szimbolumához, a könyvhöz való ragaszkodás s merem mondani, kogy, *aki a könyvet igazán szereti, az rossz ember nem lehet.* A könyvekkel való barátkozás révén tárulnak fel előttünk a teremtés titkai s a mult idők eseményei. Amely tanár megszeretetté az ifjusággal a könyvet, a legjobb ajánló levelet adta kezébe a tudomány és művészet birodalmába, pedig ne felejtjük, *a tudomány és művészet története egyuttal az emberi szabadságnak története is.*

Az erő és hatalom jelképe ma a kard. Életemnek egyik büszkeségét képezi, hogy ezt a tiszta kardot én is viseltem. S talán a volt honvédtiszt iránt érzett bajtársias érzületnek köszönhetem azt a reám nézve felette megtisztelő ténytet, amelyért örökre hálás leszek, hogy e szerevény ünnepen a székesfehérvári honvédtisztikar is megjelent. — Tudom, hogy a hatalomnak még soká a kard leend jelképe; tudom, hogy a feltorlódo szenvedélyeket még sokáig csak fegyverrel lehet medrökbe visszazsorítani; de azért hiszem, hogy *el fog következni az idő, midőn a hatalom jelképe a könyv leend*. Már ma is ezzel a hódító fegyverrel felkészülten jelenik meg a nemzet ifjusága nap-nap után az iskola porondján. S ha ezen az üde hadseregen, melynek lelkületét még nem mérgezték meg az érdekharcok alacsony küzdelmei, amely igaz hittel tudja imádni az Istent, önzés nélkül képes szeretni az embert, — ha ezen a megvesztegethetetlen seregen végigtekintünk, s látjuk, hogy a fiúk mily gyermeki ragaszkodással csüggnék ajkunk beszédén, vezessük őket akár az emberi lélek mély rejtélyeibe, akár a természet kimeríthetetlen erőforrásaihoz: akkor újra és újra érezzük, hogy lelkünkben magunk is ismét és ismét ifjakká leszünk, ifjunak lenni pedig, m. t. Közönség annyit tesz, mint igaznak lenni, jónak lenni, nemesnek lenni.

Aki maga nem tapasztalta, az nem érzi s talán el sem hiszi, hogy az ifjusággal való szoros, öntudatos érintkezés mily felfrissítőleg, nemesítőleg hat a felnőttek lelki világára. Negyvenhárom esztendő óta járom az iskola küszöbét, részint mint gyermek, részint mint ifju, részint mint férfi. Több esetben láttam, hogy egyik másik tanuló megieledkezve az Isten iránt, avagy az emberek iránt tartozó kötelességekről, a becsület ösvényéről lelépett; de azt, hogy az ifjuságban egész tömegnek ízlése és erkölcsi érzülete elvesztette volna az igazság iránti szeretetnek és a becsületézésnek egyensúlyát, sem iskolatársaimnál, sem tanítványaimnál nem tapasztaltam soha. S míg számos külföldi paedagogus író elegikus hangon panaszolja fel az ifjuság lelki eldurvulását, addig én jó lelkiismeretem szerint elmondhatom, hogy a mi ifjuságunknak tetemes része a szülői házból öntudatlanul magával hozza az iskola falai közé az igazság iránti ragaszkodást s a morális érzéknek fejlettebb fokát. Beethovenről köztudomású, hogy kilencedik szimfoniáját akkor teremtette, amikor már teljesen siket volt. Nem a zenészeti érzék rendes szervével, nem fülével, hanem szívével érezte meg az akkordok egymásra következő báját és erejét. Ily veleszületett láthatatlan vérkeringés hatja át a magyar társadalmat is. El kell hin-

nem, hogy sem a tatár, sem a török, sem a német, sem a szláv, egyszóval semmiféle invázió, mely hazánk talaját ezer esztendő alatt érte, *nem tudta belőle kitépni a becsülettudó ősmagyar szellem mélyre nyúló gyökereit.*

A magyar nemzet erkölcsi erejébe vetett ezen hitvallással nem is fejezhetném beszédemet, de nem hagyhatom itt e helyet, míg újból hálás köszönetet nem mondok mindazon egyesületeknek és uraknak, kik e napot reám nézve feledhetlenné tették. Fájdalom, sohasem éreztem ennyire az aránytalanságot az agyamat járó eszmék s az ajkamra tóduló kifejezési módok között, mint most; s ha érzelmeimnek és gondolataimnak terhe alatt nem találom meg a stíl egyensúlyát, azt ne szándékom hiányának, hanem erőim gyengeségének méltóztasanak rovására írni. Hisz utóvégre is azok az élet legjelentősebb pillanatai, amikor a szív egyszerű érzelmei uralkodnak az ész logikai alkotásai felett.

Mély megilletődéssel veszem át, igaz hűséggel fogom megőrizni s gyermekeimre hátra hagyni azon emléktárgyakat, melyekkel engem az én leghívebb barátaim: a tanári kar tagjai — s az én tágabbkörű családomnak gyermekei: a tanuló ifjak megtiszteltek. Egy híres bölcselő szavai szerint minden egyes emberarc a természetnek egy-egy gondolatja. Azt hiszem könnyű lesz nekem azt az „egy gondolat“-ot, amely az én lelkemmel közös s a melynek egész életemet szenteltem: a minden előítéllettől ment emberszeretetet, az emlékül nyert arc képeken megtalálnom. Féltően óvom, őrzöm azt az aranszálat is, mely az intézet volt tanítványait, nekem immár kedves barátaimat, hozzám fűzi. Az őket ért csapások az én szívemnek is fájnak, sikereik az én örömet is gyarapítják. Nyilvános életemnek legnagyobb boldogsága rejlik abban a tényben, hogy a tőlem elszakadtak az idő és tér messzeségéből is jó szívvel gondolnak reám vissza.

És most abban a tudatban szállok le az emelvényről, hogy a teremben elhangzó utolsó akkorddal életemnek egyik — s az emberi erőnek és kornak átlagát számítva, bizonyára nagyobbik — szakasza záródik be. Az egybegyűltek arcáról azt olvasom le, hogy ami helytelenül életemben szándékomon kívül tettem, az nekem meg van bocsájtván, s ami csekély jót véghez vittem, annak érdeme a szívek meleg szeretetével meg van hatványozva. Ezért a jóságért áldja meg önöket az Isten!

Mélyen köszönöm a nagyérdemű Közönség szives megjelenését!

MÁRCIUSI BESZÉDEK.

1896. évi márc. 18-án.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

A természet semmit sem szolgáltat ellenérték nélkül. A föld csak akkor adja vissza a elvetett magot, ha a termékenység fenntartására szükséges táplálékot maga is megnyeri, de akkor azután nem csupán egyszeresen, hanem néha százszorosan is fizet. Tudom, hogy a természet törvényei alól még a szív érzelemlilága és az agy gondolatjárása sem képezhetnek kivételt; s mivel ezt tudom, a logika kérlelhetetlenségével le kell belőle vonnom azt a következtetést is, hogy a tanári testület és tanuló-ifjuság szeretettől sugalt lelkes szavaira nekem a hála ellenértékét kell szolgáltatnom. Midőn ezt tenném, midőn a tanári kar és tanuló-ifjuság iránt igaz köszönetemet nyilvánítanám, lehetetlen, hogy az elhangzott szavak hatása alatt egyuttal valódi öröm is ne fogja el lelkemet.

A természettudomány első axiomája, hogy erő nélkül hatás létre nem jöhet. Talán nincs benne semmi csodálni való, ha én — mint a természettudomány embere — legelső sorban azt az erőt keresem, ami Önökben a hozzám való ragaszkodás érzelmét felköltötte, s talán nem leszek sem szerénytelen, sem igaztalan, ha ezt a mozgató erőt a saját szívemnek lüktetésében keresem. Ami az emberben igazán emberi, valóban nemes, azt az alkotórészt számokba szedni nem lehet, s így nem lehet mértéket találni arra a vonzalomra sem, mely társadalmunk tagjait egymáshoz kapcsolja. Ámde a mágnesség és villámosság lényegét sem ismerjük, csak hatásaikból tudjuk, hogy a természet mű-

*) Egyuttal névnapi üdvözlésre adott válasz.

ködésében kiszámíthatatlan erőket képviselnek: egyet azonban kétségbevonhatatlan bizonyossággal tudunk, hogy mind a mágnesség, mind a villámosság csak ott jelentkezik, ahol fejlődésökre alkalmas médiumot találnak. Úgy hiszem, én sem nyerhetnék Önöktől sem szeretetet, sem hálát, ha enlekemben hiányoznának azok a rugók, melyek ezen érzelmek felébresztésére alkalmasak. A mai napon ezt a tudatot adják Önök nekem ajándékkul, s ez a tudat a legnagyobb jutalom, ami a közpályán működő férfiúnak osztályrészfül juthat.

S most megbocsát nekem mind az igen tisztelt tanári kar, mind a tanuló ifjúság, ha a jelen alkalommal nem tudom, de nem is akarom kivonni magamat egy eszme uralma alól, amely ma Magyarországon a társadalom minden rétegét a velőkig áthatja, amelyből hitet merít magának az államférfiú, ihletet a művész, lelkesedést a költő s rajongással teli boldogságot az ifjúság. Ez az eszme, mely nemzetünket megváltó hatalmával ragadja ki az ismeretlenség félhomályából: *az ezer éves Magyarország!* A legközelebbi hetekben lesz reá alkalmunk, hogy az eszme diadalára külön ünnepet szenteljünk, de én azt hiszem, hogy méltatlan volnék állásomra és hűtlenséget követnék el a magyar nemzet ellen, ha most, midőn a tanári kart és ifjúságot — az én szűkebb hazámat — az 1896. év reggelén magam előtt látom, a mi ezeréves multunkról elfeledkezném. Hisz a lezajlott évezred nyomán tizszázados álmaink kezdenek megvalósulni! Amit nem tudott elérni Pázmány Péter a vallás erejére támaszkodva, — hogy *a nemzet nyelvében magyar legyen*; amit nem tudtak kivívni őseink II. Rákóczy Ferenc és Bocskay zászlói alatt a kardra támaszkodva, — hogy *a gondolat szabad legyen*; s amit nem tudtak megszerezni apáink a jelen század közepén leviharzott szabadságharcban még patakzó vérök árán sem, — hogy országunkon *a törvény és jog legyen az úr*: mindezeket ma egy bölcs király uralkodása alatt létesített alkotmányos intézményeinkkel ha eddig teljesen elérni nem tudtuk is, de legalább megközelítettük.

S különösen üdvözlöm ezen ünnepen, a fakadó tavasz ünnepén azt a szellemet, amely hazánkat ezer esztendeig fenntartotta s Magyarországot a 19-ik században ujja teremtette: *a szabadság szellemét*. Tudjátok-e fiaim, mi az embernek a szabadság? . . . Két képben bemutatom nektek.

Három század folyt le a nemzet életében, a 16-ik, 17-ik és 18-ik, amely idő alatt a mi tejjel-mézzel folyó Alföldünk, ma a magyarság legerősebb vára, csak gázt és dudvát termett. Mintha hiányzott volna

az éltető nap az égről s az áldást osztó felhő a levegőből. Pedig a napsugár akkor is oly ragyogó fényt, a felhő akkor is oly jótékony nedvességet bocsájtott földünkre, mint ma, de a nap melegét, a felhő cseppjeit elemésztette egy mindezeknél nagyobb hatalom, a törvény nélküli erőszak s az ennek hatása alatt beállott tengődés, mely kiszáritotta a férfiak agyából a velőt, megbénította karjaikban az izmokat. — Forduljatok most egy másik képhez! Szálljatok el a szabad Helvéciába, emelkedjete fel az örök hó határához s találni fogtok 4000 méternyi magasságban fekvő falvakat, melyekben a hótól borított házfedelek alatt áldás, jólét és műveltség honol. *Mig a rabság kopárrá tarolta a mi buja, délibábos Alföldünket: addig a szabadság ezeknek az embereknek még a sziklából és jégből is tisztességes kenyeret adott.*

Ezt a parallelát annak a történeti igazságnak bizonyítására állítom fel, hogy a nemzetek életében a politikai és társadalmi tényezők sokszor erősebbek még a természet hatalmánál is. Vessétek be szivetekbe a szabadságnak ezt a számokkal ki nem fejezhető erejét, s igyekezzetek azzal okosan élni. S különösen ne feledjétek, hogy a nép, *mely a szabadsággal visszaél, rabláncot kovácsol magának.* Ne feledjétek el, hogy a világ legnagyobb szabadságharca, a múlt századvégi francia forradalom, mivel mértéket tartani nem tudott, elfajulásával megteremtette a Napoleonok császárságát, s a jelen században Franciaországot a legsúlyosabb megaláztatások elé vitte. Ne feledjétek, hogy *a törvényes államszerkezetben az egyesnek szabadsága csak odáig terjedhet, ahol az államfőnek és összességnek jogai kezdődnek!*

Ha csupán ezt az egy tanulságot, melyet *a szabadság alkotmányos felfogásának* nevezhetek, vizitek haza erről az ünnepről, akkor nyugodtan szállok le a szószékről, mert tudom, hogy lelkemnek felét vizitek el cserébe azért a szeretetért és bizalomért, mellyel megajándékoztatok. Isten áldjon meg benneteket!

1897. márc. 18.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

Az első szó, mely a jelen alkalommal ajkamra tódúl, nem lehet más, mint a köszönet szava. A mély szeretet, melyet ez iskola iránt, — szívemnek megszentelt hajléka, gondolataimnak áldott tűzhelye iránt — érzek, hitem szerint akkor nyilvánul leghelyesebben, ha őszinte érzelmeimet áradozó szavak helyett e rövid mondatba fűzöm: hálásan köszönöm a tanári karnak és a tanuló ifjúságnak ezt a szíves megjelenést.

Alig pár nappal ezelőtt, a magyar alkotmányos szabadság ünnepe-n ugyanezen emelvényről az ifjúság szónokai hallatták szavokat, hogy Önöket, kedves tanulók, a szabadság áldásos vívmányaira tanít-sák. Már más alkalommal is megtörtént, hogy Önökhöz intézett be-szédemben én is tettem megjegyzéseket a közszabadság lényegéről és kellékeiről, de azért talán nem művelek felesleges munkát, ha mai beszédem tárgyául újból ezt a témát választom.

A természet működése a felületes szemlélő előtt látszólag a leg-ellentétebb erőnyilvánításokat létesíti. Ezeknek az erőknek öt alap-formáját Önök is ismerik, ilyenek: a mozgás, nehézség, hő, magnesség és elektromosság. Évezredek temettek el letűnt nemzedékeket és hoztak létre újakat, — és az emberiség legkiválóbb kutatói nem tudtak ro-konságot találni ezen erők között. Nem itt van a helye, hogy a ter-mészettudományok történetéből fejezeteket terjesszek elő, de mégis mély hódolattal kell említenem annak a tudósnek, Mayer Róbertnek nevét, akinek kutatásai századunkban a természetnek minden — lát-szólag legellentétebb — tüneményei között belső rokonságot, bámu-latos egybefüggést derítettek ki. A természettudományok történetének egyik kimagasló eseményét örökíti meg az a mondat, melybe a nagy tudós kutatásainak eredményét összefoglalta: „*A valóságban csak egyetlen erő van, mely örök változásban kering a holt termé-*

*) Egyuttal névnapi üdvözlésre adott válasz.

szetben éppúgy, mint az élőben." Tehát mozgás, nehézség, hő, villámosság és delejesség végső lényegökben és származásukban mind csupán egyetlen erőnek különféle nyilvánulásai.

Talán csodálkozni fognak Önök, hogy akkor, midőn ígéretem szerint a szabadságról óhajtok beszélni, átvezéreltem Önöket a természettudományok mezejére. De rögtön sietek megigazolni, hogy a természet és az ember működése között nem nehéz parallelát találni. Az emberi tevékenység is látszólag sokféle irányban oszlik szét: érezzük, hogy tagjai vagyunk egy nemzetnek, mellyel szemben kötelezettségeink és viszont jogaink vannak; tudjuk, hogy gyermekei vagyunk egy családnak, amely tőlünk ered. És még mindezek mellett hányféle érzelem honol az emberi szívben: ezek közül legyen elég rámutatnom a barátság és ellenségeskedés, a szeretet és gyűlölet, a tisztelet és megvetés érzelmeire!

És lássák Önök, kedves tanulók! ezen sokféle érzelmek közül még a legtisztábbak is csak lassan fejlesztették az emberi társadalmat, ameddig össze nem olvadtak egy nagy eszmébe, amely bárminő kézzel-foghatatlannak, légiesnek látszik, mégis egyedül volt képes arra, hogy az emberek köréből tova űzze az üres gótgöt, felszabadítsa a láncra vert kart s az elnémult gondolatot, megtisztítsa a hitvesi, szülői és gyermeki szeretetet, rokonságba fűzze a szegényt a gazdaggal, lerombolja a valláskülönbség választó falait, s kölcsönös becsülésre tanítsa az idegen népek fiait. Ez a légies, és mégis a legnagyobb realitásokat létrehozó eszme: *az emberi egyenlőség eszméje*. Csak pár rövid szó, s a hozzáfűzött fogalomban mégis benne rejlenek mindazok a vágyak és célok, melyeken az emberi szív a teremtés pillanata óta csüggni és lelkesedni tanult!

Mit érne nekünk az olyan haza, amely fiait csupán vak eszközökül tekintené egy vagy több zsarnok kezében; mit az olyan család, ahol a férj lelketlen kényura a nőnek és gyermekeknek, ezek pedig akarata nélküli rabszolgái a családfő szeszélyeinek? Tanító mesterünk, a történelem napfényes világossággal elénkbe tárja, miként bomolnak szét azok a keleti nagy nemzettestek, melyek az egyenlőség eszméjét — az emberi méltóságnak legtalálhatóbb jelképét — befogadni képtelenek. Előttünk korhad szét Törökország szúette fája. El kell dőlnie, mert a nép nem képes eszméinek sorozatába beilleszteni az emberi méltóságnak elvitázhatatlan kellékét: az egyenlőséget . . . Vagy szálljunk még inkább keletre! Alig pár év előtt zajlott le egy nagy háboru a távol Ázsia két népe, a japánok és kínaiak között, s a világ bámu-

lattal látta, hogy a 35 milliónyi japán nép miként verte tönkre a tizszer annyi alattvalót számláló kínai birodalmat. Pedig a bámulat felesleges volt, mert a harc kimenetelének igen természetes okai vannak. *A japán nép már néhány évtizeddel előbb elfogadta az alkotmányos kormányformát*, megszüntette a rabszolgai viszonyokat a családban, tért engedett a vallásszabadságnak, szóval egyenlővé tette a társadalom különvált rétegeit; s mikor *az egyenlőségnek áldást hozó eszméje hozzáférközött az elmékhez*, pár évtized elég volt arra, hogy lángoló hazaszeretetet ébresszen a szívekben, tiszta világosságot a fejekben, holtig tartó hűséget a családban, s kölcsönös becsülést a különböző néposztályokban.

Ellenben mit szeressen a kínai ember a maga hazáján? Talán azt a császárt, akit életében soha nem lát, akinek csak elviselhetetlen követeléseit, mindent szétzúzó nyomását érzi, avagy azt a kasztrendszert, amelynek uralma alatt saját véreiből évenként százereket lát elpusztulni a legborzasztóbb halál, az éhhalál kinjaival?

Úgy hiszem, ennyi példa is elégséges, hogy Önöket az emberi egyenlőség s a vele karöltve járó szabadság áldásos voltáról meggyőzzem. De akkor, midőn a szabadságról elmélkedünk, különösen egyről nem szabad megfeledkeznünk, és pedig arról, hogy *könnyebb a szabadságot megszerezni mint megtartani*. Az elsőhöz elég a bátorság, a fellobbanó nemes tűz, a másodikhoz már sokkal több kell: *az életnek leszűrődött tapasztalatai, a léleknek bölcsesége, a szívnek türelme*. Önökből — középiskolai tanulókból — lesznek egykor a nemzet vezérei. Ha a szabadságot igazán szeretik, és azt megtartani akarják, sohase áldozzák fel a már kivívott jogokat bármily rózsás jövőt ígérő kalandokért. Lehet valamely elv önmagában a legtetszetősebb, de ha azt látják, hogy kivitele minden eddigi vívmányt veszélyeztet, óvakodjanak azt erőszakolni. Akik Önöknek oly szabadságot kínálnak, mely akár az isteni, akár az emberi tekintélyt lerombolja, azoktól forduljanak el, ezek a demagógok sokkal veszélyesebb ellenségei minden közsabadságnak, mint a vérben dolgozó zarnokok; akik Önöket oly haladással kecsegtetik, mely a jogfolytonossággal szakít, azokat ne hallgassák meg, mert az ilyenek nem a szabadság, hanem a rombolás szellemét képviselik.

És végezetül ne feledjék, hogy az egyenlőség és szabadság eszméje — noha önmagában véve elvont, ideális eszme, — mégis röghöz van kötve. Ha a svájci polgár nem cserélné fel jégmezőit a germán, vagy szarmát síkság gabnatermő térségeiért, — pedig nem cse-

rélné fel, — akkor mi magyarok, kik sokkal szerencsésebb földrajzi helyzetben vagyunk, ugyan miként adhatnók oda bárkinek is földünket, melynek minden hantja ezeréves igazainkra emlékeztet?! . . . A tér és idő bölcsészeti fogalmak ugyan, de a nemzetek életével legreálisabb kapcsolatban állanak. És a tér még inkább mint az idő. *Az idő századokba osztja a lefolyt eseményeket, tehát szétválasztja azokat, míg a tér egyesíti.* Az a hely, ahol városunkban az Árpád-házi királyokat koronázták, ma is megvan; a hegy, melyen II. Endre az aranybullát kiadta, határunkban ma is áll; Cserhalom, Kenyérmező, Szigetvár, Kőszeg, Drégely, Eger az idők végezetéig nem hagyják el a magyar dicsőség színhelyét. A mi küzdelmeink és reményeink, a mi alkotmányunk és szabadságunk örökre a Kárpátok erdős-bérces láncolatához és a négy folyó medréhez vannak és lesznek hozzákötve. Honfiui eskünk kötelez, hogy ezt a földet soha senkinek ki ne szolgáltassuk! Bizonyára ugy is lesz!

1898. márc. 15.)*

Uraim!

Midőn a m. t. választmány bizalma folytán ezen előkelő társágban szólásra jelentkezem, hogy a magyar sajtószabadság ötvenedik évfordulóján a Vörösmarty-kör hangulatának tolmácsa legyek s a székesfehérvári hírlapirodalom egyik érdemes munkása által körünk részére felajánlott díszes, uj serleget először ürítsem a mi áldott tűzhelyünknek, a magyar hazának dicsőségére és felvirágozására: engedjék meg, hogy mély megindultságomban lelkem elé idézzem a legutóbb lefolyt félszázad jelentősebb mozzanatait, amelyeknek nagyrészből magam is tanuja voltam s amelyek a magyar nemzetet gyökeresen átalakították.

Mint egy óriási drámának változatai, úgy vonódnak el lelkem előtt az egymás nyomába lépett események . . . A magyar szabadságszeretnek égbetörő vulkánhoz hasonlatos fellángolása Kossuth Lajos gyújtó beszédei nyomán; — a magyar vitézségnek őskori hősrégékbe illő megnyilatkozása honvédeink fegyverei által; — a magyar turulmadárnak két szörnyű sassal vívott egyenetlen harca, amihez foghatót, miként a költő mondja, a „történet nem ismér“; — eközben az általános emberi jogoknak törvénybe, s ami még ennél is sokkal több, szívekbe való iktatása; . . . majd ezután a sok nemes élet, melyek világa nem hősi csatákban, nem az anyáktól és hitvesektől megáldva oltatott el, hanem keservesen megsiratva, díztelen halállal múlt ki; . . . egy nehéz, télies ködbe burkolt korszak, melynek levegője tizteljes esztendeig fojtóan feküdt minden magyarnak lelkén s kábultságot nyomott agyunkra, dermedtséget vitt karjainkba. Soha ki nem törölhető emlékként él szivemben, — hisz a gyermekkor benyomásai kitörölhetetlenek, — atyáink levert, reménytelen arca, anyáink bánatos, könnyes szeme, amikor egy-egy jó rokonról, vagy hű barától érkezett a hír, hogy ez is elköltözött a többi után oda, ahonnan nincs visszatérés.

Pedig én akkor a szomorú eseményekből csak annyit tudtam, amennyit egy gyermek tudhat. A felnőttek még sok más egyebet is

*) A székesfehérvári Vörösmarty-kör serlegének felavatásán.

tudtak és láttak. Látták, hogy a negyvennyolcadiki forradalmak megtorlásául egész Európában oly reakció dühöng, melynek ereje a hirhedt szent szövetséggel versenyzett. Franciaországban a tribünt ledöntötte az államcsiny s ennek nyomába lépett III. Napoleon mindenható császársága, Németországban teljesen nyomot vesztek azok az eszmék, melyek az 1848-iki juliusi frankfurti gyűlésen fogamzóttak, Olaszországban abszolút zsarnokság uralkodott: Modena, Parma, Toscana fejedelmei háborítlanul folytatták azt az áldatlan munkát, mely az ókor egyik legdicsebb népéből önérzet nélküli, silány szolgálodat teremtetett, . . . egész Európa horizonjára szürke homály borult, sehol egyetlen biztató fény sugar, a civilizált világ tele magyar, olasz és lengyel menekültekkel s a szabadság bajnokainak csak Brutus és Cato menedéke maradt: az öngyilkosság és a kétségbeesés.

Ugyebár szomorú kép, m. t. Uraim! — *De a XIX. században semmi sem állhat fenn sokáig, ami a szabadsággal ellenkezik.* A mai fiatalság nem értheti, — nem is kívánom, hogy tapasztalásból megértse, — azt a leírhatatlan érzelmet, mely a hatvanas évek elején a mi gyermeki szívünket eltöltötte, midőn a szabadság napjának első hajnali fénye ismét felderengett. Ó mily üde, illattal terhes volt akkor a levegő, mily jók voltak akkor az emberek. Teli tudóval szivtuk a szabadságnak ködtől tisztuló atmoszféráját s egész szívvel szerettünk mindenkit, akinek szája magyar szóra nyillott. Nem kérdezte akkor nálunk senki, kinek ki volt, mi volt az apja, puha párnák között született-e, vagy szalmaágyon: személyválogatás nélkül örültünk egymásnak és annak, hogy egymás arcáról leolvashattuk, mily mélységesen szeretjük mindnyájan a magyar hazát és a szabadságot!

S ezután még szebb napok következtek: a hatvanas és hetvenes évek alkotmányos szabadsága, Deák Ferenc puritán, folt nélküli egyéniségének fényével zománcozva. Mi, akik munkánk által teremtettünk magunknak helyet a magyar nemzet intelligens társalmában — s ilyenek, hála Istennek, sokan vagyunk, — örök hálával tartozunk ennek a korszaknak, mert mindazt, amink van és amik vagyunk, ennek köszönhetjük. Ereinkben ma is ennek az önzésnélküli korszaknak életnedve kering, lelkünk előtt ma is az az ég derül, amelyet ez a két decennium nyitott meg számunkra.

S mintha a sok szomorúsáért az ég egész kárpótlást akart volna nyújtani a nemzetnek, történetébe oly epizódot illesztett, melyet a jövő századok legendaszámban fognak emlegetni. Láttuk, miként hintette be arany betűkkel történetkönyvünk lapjait egy nagy asszony,

aki ha születésénél fogva nem lett volna királynénk, azzá leendett érzelmeinek előkelősége, szívének tisztasága által; láttuk, miként nevelte, miként emelte nemzeti erőnket egy lovagias férfiú, aki ha vérségénél fogva nem lett volna királyunk, azzá leendett jellemének ereje s a magyar alkotmányhoz való példaszerű ragaszkodása által.

De az ötven esztendő történetének még nincs vége. Lehet, hogy engem a legújabb kor megítélésében a szubjektív érzés félrevezet, hogy nem történik talán semmi más, mint hogy azzal a nemzedékkel együtt, amelyhez tartozom, magam is öregszem és más szemmel nézem a politikai és társadalmi alakulásokat; de félek, hogy azok, amiket látok, nem szubjektív észleletek, hanem valóságos tények és hogy nemcsak mi öregszünk, a régibb nemzedék, de korhadni kezd a nemzet köz-érzülete is.

Vagy nem a nemzeti erők szétbomlására mutat-e, hogy ez a rokontalan, kicsi nép, melynek, hogy számot tehessem, egész erejére volna szüksége, nap-nap után esik szét kasztszerű osztályokra, melyek ellentétes érdekeknek és vágyaknak szolgálatába szegődnek; nem mérnyilet-e az 1848-iki törvények ellen, hogy egyes irodalmi kalózok a sajtószabadság szeplőtlen palástjának védelme alatt a tulajdonjogról ferde fogalmakkal szaturálják, hazugságokkal megmérgezik becsületes köznépünknek lelkét s kezébe, melyből a magyar földre áldásnak kellene hullania, kést adtak a jogrend, a szabadság, a haza ellen; s viszont nem a demokracia valóságos dekadenciájára vall-e, hogy nagybirtokosaink, sőt középosztályunk legnagyobb része a magyar nép alsó rétegének erkölcsi életével, kulturális és gazdasági érdekeivel semmit sem törődik s csupán csak akkor és azért fordul hozzá, amikor munka nélkül, néhány napi korteskedés árán a nép vállain keresztül akar magának társadalmi, avagy hivatali pozíciót teremteni?!

De ne legyen ez a nap a szemrehányások napja! . . . Valamint a végtelen kozmoszban egyetlen pillanatig nem marad semmi sem változatlanul s a roppant világok épúgy folytonosan átalakúlnak, mint a kicsi porszemek: úgy a nemzetek életében sincs helye a vesztelésnek s a különböző törekvések és irányzatok mintegy körfolyamban váltogatják egymást. Tudom, hogy a népek szervezetének fejlesztésére az ellentétes vélemények harca épúgy szükséges, mint amikép a természet igényli az ellentétes erőket az egyensúly elnyerésére. Az oxigén az életet, a hidrogén a halált hordja magában s együttesen a szerves lények főtáplálékát, a vizet alkotják. Mint Deák Ferenc tiszta elveinek hű katonája azt is tudom, hogy minden véleményt és

irányzatot jogosnak kell elismernünk és tiszteletben kell tartanunk; de e mellett hiszem és vallom, hogy mégis van egy határ, melyen túl semmiféle vélemény és irányzat nem terjedhet — *s ez a magyar nemzet egységének sérthetetlenlensége.*

Azért az 1848. március 15-dikének félszázados évfordulóján arra az eszmére ürítem a Vörösmarty-kör serlegét, vajha Magyarország jövődő történetében *ne képződhessék sem politikai párt, sem társadalmi osztály, mely saját előnyeit elfogúltan és szűkeblűen az egész nemzet érdekei fölé helyezze*; arra ürítem, hogy a magyar intelligencia mindig tudatában legyen ne csak vezetői képességének, hanem *vezetői kötelességeinek is*; végre arra ürítem, hogy földünknek ezen jelentékeny medencéjében, melyet mi büszkén nevezünk Magyarországnak, a nemzeti jelleg, — mely ezer esztendőn át borús és verőfényes napokban segített fejleszteni eszméink és érzelmeink kifejezőjét, a mi édes nyelvünket, segített megalakítani egységünk szimbolumát, az alkotmányos magyar királyságot, — *ez a nemzeti jelleg virúljon és erősödjék.*

1899. márc. 15.

Mélyen tisztelt Közönség!

Kedves Tanulók!

Szinte bevett szokássá válik a székesfehérvári főreáliskolában, hogy a szülők és tanulók minden tavasz hajnalán velem itt e barátságos teremben találkozzanak. Felette hálás vagyok ezért a családias figyelemért s pedig nem csupán azon okból, mert lelki megnyugvásomra szolgál, ha a szülők bizalmát és a tanulók ragaszkodását birhatom, hanem még azért is, mivel a márciusi ünnepen, melyet találóan nevezünk a magyar alkotmányos szabadság varázslatos ébresztőjének, *tanulóink figyelmét ráirányozhatom nemzeti életünk oly jelenségeire, melyeket a tanítás hétköznapijain nem láthatnak meg.* S ha ezeréves viszontagságaink folyamán nemzedéknek valaha szüksége volt arra, hogy a szabadsággal való élésre tanítsák: úgy a mai nemzedék erre igazán rászorult.

Nem bocsátkozom a napi események fejtegetésébe: erre sem az a hely, melyet elfoglalok, sem az a viszony, melyben most a m. t. Közönséggel állok, nem alkalmas; de rossz nevelőnek érezném magamat, ha őszintén rá nem mutatnék a magyar társadalomnak sok irányban való visszafejlődésére, hisz nekem az a legszebb hivatásom, hogy a jó példára való serkentéssel az ifjuság szívében az önzésnélküli hazaszeretet kultuszát ápoljam.

A mai napon a demokracia ünnepét üljük, felújítva emlékét annak a ténynek, amidőn egy csapat lelkes magyar ifju az előbbi nemzedékek ábrándjaihoz és vértanuságaihoz hozzácsatolta a valódi éltető eszmét: *a gondolat és a szó szabadságát.* Mert hát miben is áll a demokracia lényege? Ne higyjétek kedves tanulók, hogy a fékvesztett szabadságban, az isteni és emberi törvények eltiprásában. Az igaz demokracia lényege abban összpontosúl, hogy *a haza minden polgárának meglegyen a kellő gondolati és tettebeli szabadsága, de ez a szabadság csak a törvényes rend keretén belül azon határig érvényesülhessen, ameddig többi honfitársaink*

jogaiba nem ütközik. Az igaz demokracia eszménye azt kívánja, hogy az önérdéket hajhászó törekvések a nyilvános térről leszorúljanak s a köztudatban minden honpolgár erkölcsi és értelmi súlya akként mérlegeltessék, amint erre tudása és munkája által ki-ki rászolgált.

Ez volt már ezelőtt kétezer esztendővel a demokracia ideálja s ezért az eszményért rajongtak 1848-ban a mi márciusi ifjaink is. De felteszem a kérdést — feleljen reá a m. t. Közönség lelkiismerete — megvannak-e ma, március 15-ének 51-dik évfordulóján a magyar társadalom gyökerében a vázolt demokratikus életközösségnek vértadó szálai? Kérdem, vajjon az 1848. óta lefolyt félszázad alatt az egyenlőség, szabadság és testvériség eszméi vájtak-e maguknak mélyebb medret a nemzeti közérület folyásában? Nem kell-e bevallanunk, hogy a demokracia istennője, akit Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Jókai Mór s lelkes társaik szenny nélküli lepelben, üde fiatalságában vezettek be a magyar alkotmányosság templomába, ma megtépett rongyokban, viharoktól barázdált arccal húzódik meg a szentély egyik zugában?

Bizony itt az ideje, hogy az utolsó félszázad küzdelmeivel, irányzatával számot vessünk. S ha ez a számadás mégis némi nyereséget mutat fel, akkor ezt *ne írjuk mind saját erőnk és alkotmány-szeretetünk rovására, hanem hálával vessük a mérlegbe uralkodónk törvénytiszteletét is, mely a tűzpróbát sokszorosan kiállotta.*

Ne csodálkozzatok — kedves Tanulók, — hogy én ennyire fel tudom becsülni a magyar király alkotmányos érzületét. Az én gyermekkorom Magyarország történetének legvigasztalanabb szakába esik. Oly időben nyílt rám a gyermek- és ifjúkor tavasza, amidőn atyáink végleg kétségbe estek, az idegen népek pedig egyszerűen belenyugodtak abba, hogy Magyarország meghalt és számára nincs többé feltámadás. Ti ennek a kornak csak búsongó költészetét ismeritek s ha olvassátok azt a szomorú sóhajtást, amit Tompa Mihály a gólyához intéz:

Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt: az is elveszett!

ezt olvasva nem tudjátok, mily szörnyű valóság rejlett e szavak alatt. Nem tudjátok, mert nem éreztétek, hogy Magyarország az egész világ szemében arra volt ítélve, hogy szolgaságban vesszen el.

Kedves Tanulók! Március 15-dikének ünnepén szeretettel hivlak fel benneteket, *legyetek jobbak, észben műveltebbek, erkölcsben gazdagabbak a mai nemzedéknél.* A történelemben mély tanul-

ságok vannak: tanuljátok ezeket, de ne lélek nélkül, leckemódra. *Ne csupán az eseményeket vegyétek szemügyre, hanem értsétek meg azt a szellemet, mely az eseményekből kisűgárzik.*

Ha a multak emlékei között keresgélve, oly népre bukkantok, melynek szervezetében nemcsak a szabadságot találjátok meg, hanem a rendet is; ha találtok nemzeti közösséget, amely kormányzóit, hatóságait maga választotta, de emellett meg is becsülte és engedelmességgel adózott nekik; ha találtok társadalmat, melyben a gondolat szabadsága szépen megfér a felsőbbség tekintélyével: akkor álljatok meg ennél a kornál, ennél a népnél s el ne mulasszátok azt bővebb tudás, mélyebb gondolkodás tárgyává tenni. Nem hiában uralkodik ma is a világ minden népének történetében — az elmaradhatlan emberi gyarlóságok kíséretében is — a görög és római köztársaságok története. Nem hiában szentelünk az iskolában saját nemzetünk multjának megismerése után legfőbb gondot a klasszikus ókor eseményeinek ismertetésére.

Tanuljátok el a haza és emberiség szeretetét a história nagy alakjaitól. Tudom, hogy az ifju lélek fantáziáját legerősebben a fényes hadi tettek ragadják meg. Én sem kicsinylem ezeket, — hisz a népek életének alakulására Nagy Sándor, Hannibal, Julius Caesar, Attila, Napoleon s a többi nagy hadvezérek lángelméje döntő befolyást gyakorolt; de ha az eseményekben rejlő erkölcsi értéket mérlegelem, akkor Miltiades halhatatlan győzelme a marathoni napfényes síkságon, Themistokles örökké emlékezetes tengeri csatája a salamisi öbölben az én lelkemot nem ihletik meg annyira, mint egy másik honfitársuknak, Timoleonnak jóval kisebb méretű világtörténelmi szereplése.

Erről a Timoleonról azt olvasom, hogy miután Syrakusa zsarnokát, az ifjabb Dyonisioszt, kit a karthagóbeliek tízszeres hadi ereje segített, legyőzte és elkergette, — nemcsak a hadvezérséget tette le, hanem távol maradván minden nyilvános hivataltól, Syrakusában egyszerű közpolgárnak állott be. Kitűnő hadvezető és jeles szónok léteire annyira igénytelen volt, hogy a tanácskozásokban is csak akkor vett részt, ha a syrakusabeliek őt egyenesen meghívták. Ott sem beszélt rá senkit, csak egyszerűen meggyőződését nyilvánította.

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni azt a határozatot, melyet a nép Timoleon halála után hozott: „A syrakusai nép Korinthusi Timoleont közköltésen temetteti és elrendeli, hogy az utódok örök időn át zenével és testgyakorlatokkal tiszteljék emlékét. Nemcsak azért, mert a zsarnokokat kiirtá, hanem azért is, mivel az elpusztított városokat

benépesíté és a sicíliaiaknak szabadságot és törvényeket adott. Hamvai felett az ifjuság számára gymnasium emeltessék!”

Kedves Tanulók! Vigyétek el a jelen márciusi ünnepről e megindító történelmi epizód emlékét. Láthatjátok ebből, hogy *a hatalomnak igazi ereje nem a külső csillogásban, hanem polgártársaink becsülésében és szeretetében rejlik*. Mert a szívek feletti hatalom épúgy látatlanul elrejtőzik a társadalomban, miként az Isten elrejtőzik a nagy természetben és az emberek lelkiismeretében.

Ha kezetekben valaha hatalom lesz, azt Timoleonként gyakoroljátok!

1902. márc. 15.

Mélyen tisztelt Közönség!

Kedves Tanulók!

Ötvennégy ősznek hulló lombja, ötvennégy télnek jege-hava fedibe immár 1848. március 15-ikének emlékét, s ime! ez az emlék ma is üdén, ragyogó tisztaságban él. Nem fűződik e naphoz sem véres hadi tett, sem kiváló szónoki siker, csupán egy Istentől megáldott költői léleknek villámmal terhes mennydörgése a „Talpra magyar“ megrázó szózatában: s e napnak kultusa a magyar nép széles rétegébe mégis jobban behatolt, mint fegyvereink branyiszkói, isaszegi, pákozdi, piski fényes haditényei, sőt jobban, mint magának a szabadságharc lánglelkű apostolának, Kossuth Lajosnak elragadó, gyújtó szónoklatai.

Mert hadi tényeket felsorolni, történelmet tanulni nem ér rá a nemzet verejtékező része, de az az eszme, mely 1848. március 15-én eresztett gyökeret a magyar talajba: *a gondolat szabadságának, a politikai és vallási egyenlőségnek, a meggyőződés függetlenségének eszméje* beférkőzött a kunyhóban lakó magyar nép lelkébe is, s az utolsó pásztozember gondolkodásához is odanőtt a tudat, hogy testéről a jobbágyság rabláncát, lelkéről a szolgaság bilincset a március 15-ikének nyomában sarjadt szabadság bűvös ereje verte le.

S ha van valami vigasztaló az emberiség folyton kavargó, vajudó életében: *az eszmék örökkévalósága az!* Atyáink, nagyatyáink, daliás időknek hős tanúi, régen elköltöztek, de itt hagyták elpusztíthatatlan örökségül rabságból kiszabadult lelkeknek kibontott szárnyait. Hisz az egyedek a nagy mindenségben is pusztulnak, vesznek, csillagok tűnnek el az égről, állat- és növényfajok a földről: *de a természet örök fénye és dicsősége*, melyből újabb meg újabb, tökéletesebb organizmusok bontakoznak ki, *végtelen életü leend . . .* S mi volna más március 15-dike, mint a magyar szellem fényének és melegének örök apotheosisa?!

Zárjátok kalitkába a madarat: s üde dala, mely a természet ölen szivecskéjéből fakadt, elveszti színét, fényét; — fosszátok meg a sza-

badságtól a művészetet: s az ecset és véső nem lesz többé eszmék hordozója, hanem közönséges mesterség eszköze; — tagadjátok meg a szabadságot a munkától: s kitaszítottátok a tömeget a rongyos szegénységbe; — vonjátok ki a szabadságot a kormányzásból: s elérkezik a földre a tunyaságba süllyedt népek rabszolgasága, ahol Madách szerint *egy zsarnokért milliók verejtéke hull*; — vegyétek el a szabadságot a vallástól: s az emberi szívnek legnemesebb érzelméről fujjátok le a himport. Mert az Istent, aki a világok mozgásába és az emberi lélekbe egyaránt beoltotta az igazság és szabadság harmoniája utáni törekvést, rabszolgalelekkel imádni nem lehet. Csak aki elfogulatlan elmével, szabad gondolattal, önként borul le a Teremtő előtt, annak szívében él igazán az Örökkévalónak szeretete. *A rabszolga csupán bálványimádó lehet, az Isten eszméjéhez felemelkedni csak szabad ember képes.*

Március 15-ikének fordulóján, kedves Tanulók! az én agyamban ily gondolatok ébrednek. Szabad lélekkel Istent imádni, hazát szeretni, törvényt tisztelni: ezeket tanulom én március 15-ikének történetéből. Szeretném szívetekbe oltani, hogy mindezeket ti is ne parancsszóra, hanem lelki meggyőződésből, sőt erkölcsi szükségből, szabadon tegyétek. Óhajtom, hogy vezetésem alatt tetteitek irányzója ne *a kényszerítő tényezőkben rejő hatalom, hanem elméteknek meggyőződése legyen.*

A középiskola, — erről ma már senki sem vitatkozik, — a civilizált világ összes intézményei között a legelsőrendű nevelési faktor. A szabadság ünnepén hirdetem előttetek, hogy mindazon eredmény, amit csupán a külső hatalom igénybevételével érhetünk el, nagyon silány volna, ha egyrészt a tanároktól elvételnek a meggyőződés függetlensége, másrészt a tanulók csupán kényszerből dolgoznának. *Ne parancsszóra dolgozzatok, hanem szabad lelketeknek leg-erősebb munkáját hozzátok áldozatul a magyar művelődés oltárára.*

De a március 15-dike feletti elmélkedés még egyébre is tanít bennünket. Megtanít arra, hogy a népek történetében a korszakokat nem kell önkényesen felosztani, felosztják ezeket az eseményekben megnyilatkozó eszmék. Március 15-dike bevezetője volt egy dicsőséges, de — fájdalom — rövid ideig tartott nemzeti evolúciónak, amelynek nyomán azonban oly óriási szakadék támadt a magyar nemzet illúziói és a sivár valóság között, hogy kétségbe kellett esnünk annak áthidalása felett. Boruljunk le hálával a gondviselés előtt, hogy szoron-

gattatásunk setét napjaiban a végtelen sok áldozat közül a holtak szférájából az élők részére megmentette a XIX. századbeli magyar történet két nagy alakját: Deák Ferencet és Kossuth Lajost.

Politikájok nem indúlt egy csapáson, *mindegyik külön lélek volt: a hozzáfűzött eszme személyesítője* s az ősmagyar természetnek egy-egy önálló jelvénye. De a végcélban egyesültek . . . S igazán nem tudom megmondani, hogy Kossuth akkor volt-e nagyobb, mikor lángoló szavával a nemzet szendergő erőit az önvédelmi harcra felébresztette, vagy akkor, midőn anyagi gondoktól terhelten, külföldi bujdosásából lövelte felénk óriási zsenijének fénysugarait? És nem tudnám megmondani, hogy Deák ienséges szelleme abban nyilvánult-e inkább, hogy népét a kibékülés útjára vezette, avagy abban, hogy a nemzetnek és uralkodónak tett mérhetetlen szolgálataiért, ragyogó példaadásúl, semmit, de semmit nem fogadott el?!

Szálljon hát a két apostol emléke unokáról unokára s ha a mai ünnepen kegyelettel újíttjuk meg babérkoszorunkat a márciusi ifjak homlokán, el ne feledkezzünk leborúlni Deák Ferenc és Kossuth Lajos tiszta emléke előtt. *Mert hálátlan szívű népnek nincs jövője*, pedig ki ne kívánná közülünk, hogy a mi sokat szenvedett hazánk, szép édesanyánk, Magyarország sokáig éljen!

1902. márc. 15.*)

Uraim!

Nem csupán az Önök megtisztelő baráti felhívása, hanem saját lelkemnek parancsoló szava is késztet, hogy március 15-dikének 54-ik évfordulóján az Önök körében üritsek serleget azoknak az eszméknek örökkévalóságára, melyek a magyar nemzet tudatában e nap emlékéhez fűződnek. Egész lelkemet hoztam el ebbe a társaságba, ahova a belépést nem rang, állás, hanem a legszebb társadalmi minőség: a politikai és a vallási egyenlőség adja meg, ahol magam körül csupa munkából élő férfiakat látok, akik *a dolgos ember verejtékét áldásosabbnak tartják még a földre lehulló eső cseppjeinél is.*

Uraim! Minden teremtett lény a szabadságra születik, hogyan élhetne hát enélkül a földi teremtés koronája, az ember? Nincs nép, amely ne a pásztorságon kezdte volna s a pusztázó pásztorember maga a testté és vérré vált szabadság!

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége!

dalolja a „Talpra magyar“ szabadságért rajongó költője.

S mégis miért van az, hogy a civilizáció felé tett útjában minden népnek először végig kell járnia a szenvedések kalvariáját, hogy a szabadság fényes hajlékába juthasson, — miért teremnek csupa vérvirágok azon a mezőn, mely a szabadság Golgothájának tövében terül? . . . Azért, mert *az ember ép úgy alá van vetve a fejlődés törvényeinek*, mint a legapróbb rovar s a következetességben könyörtelen természet semmit sem szolgáltat ingyen: hogyan adta volna hát díj nélkül az emberi léleknek legdrágább kincsét, a szabadságot?

Azok a hősök, kik az emberi egyenlőség nehéz útját járták, bizony vérök hullásával szenteltek meg minden talpalatnyi földet. De vigasztalódjunk . . . Ha a természet könyörtelen is, azonban nem igazságtalan, s ahova egyszer őseinknek piros vére beszívárgott, ott a

*) A belvárosi Bandl-asztaltársaság márciusi lakomáján.

zúgó lomb, az énekes madár is kibeszéli azokat az érzelmeket, melyekért a vér hullott.

Pedig a mienk patakokban hullott! . . . Nem szólok én most a csatamezők áldozatairól, — azokról egész könyvek beszélnek s a férfinak kard és golyó által meghalni dicsőség, — de nem hallgathatom el, hogy szabadságunk vajúdó korában, a kuruc-labanc idők véres folyamán hány fiatal asszony rohant meggyalázva férje, hány leány atyja, vagy bátyja karjai közé, siránkozva kérvén a halált, mely őket újabb gyalázattól megváltja. Ezek a névtelenek voltak a zsarnokságnak legszánandóbb áldozatai s március 15-dike rájuk nézve valóban a megváltás ünnepévé magasztosult.

De talán csodálkoznak Önök, Uraim! hogy én március 15-dikének fordulóján, midőn a személyi kultusznak legtágabb tere nyílik, nem egyénekről beszélek, hanem az eszmék vajúdását rajzolom.

Ne értsenek engem félre. Én minden alkalmat megragadok, hogy az ifjuság szívébe beoltsam a nemzet nagyjai iránt a kegyeletet s ha itt most még sem beszélek Petőfi, Jókai fényes szellemének megnyilatkozásáról, avagy Kossuth Lajos apostoli ténykedéséről, annak egyedüli oka az, hogy Önök 1848. március 15-dikének lefolyását ép úgy ismerik, mint én magam.

Engedjék meg azért, hogy ez ünnepen minden személyi vonatkozástól menten elmélkedjem a demokracia nemes hivatásáról s nagy vonásokban rajzoljam azokat a biztosítékokat, melyeken valamely népnek szabadsága nyugszik.

A politikai garanciának, a kormányzás módjának csupán két lehető módszere van: *vagy egyes embernek, esetleg testületnek önkénye, vagy pedig a tömeguralmon nyugvó szabad kormányzat.* A jelszavak ne tévesszenek meg senkit. A monarchia fogalmához a tömeguralom ép úgy hozzánőhet, mint a köztársaság fogalmához az egyesek, vagy testületek önkénye. Nagy-Britanniában a királyság mellett a lehető legnagyobb személyes szabadság uralkodik s a velencei köztársaságban a leggyalázatosabb zsarnokság dühöngött. A szabadság tehát nincs a monarchikus, avagy a köztársasági formához kötve.

De hát vajjon mihez? — Semmihez máshoz, mint *a nemzet vagyoni és értelmi fejlettségéhez, az ezzel járó politikai és társadalmi türelmességhez s a népnek műveltségéből fakadó igazságszeretetéhez.*

Az ember azonban jelszóval annyiszor vissza nem élt, annyiszor

nem vétkezett, mint az igazság jelszavával. Az athéni köztársaság az egyisteniség eszméjének — mint téves tannak — hirdetéseért az *igazság* nevében nyújtotta Sokrates felé a mérgegpoharat. — Jeruzsálem népe is az *igazság* nevében követelte a Messiás halálát. — „Velünk az igazság!” esküdtek Calvin genfi hívei, midőn türelmetlenségtől hajtva, Servet Mihály orvost máglyán megégették. — „Egyedül nálam van az igazság!” hirdette a középkori spanyol hatalom, midőn Annak nevében, aki valóban maga az örök igazság, a testté vált lelkiismereti szabadság és az önzetlen szeretet, ezernyi emberáldozatot hozott.

A mi igazságunk Uraim, ne ilyen legyen! Imádjuk az Istent vallásunk törvényei szerint, küzdjünk politikai elveink diadaláért alkotmányunk keretében, de mindenek felett ne feledjük, hogy *egy hazának vagyunk gyermekei*. Ki szeressen bennünket magyarokul, ha mi magunk nem szeretjük egymást?

Arra emelem tehát ezt a serleget, hogy Magyarország oda fejlődjék, ahova mi — az egyenlőség, szabadság és munka hívei — óhajtjuk. Lehetetlen, hogy véleményeink a részletekben eltérők ne legyenek, ezt elérni egyenlő volna a zsarnokság uralmával. De adja Isten, hogy virágozzék Európa közepén a társadalmi tisztességre nézve egységes, olyan Magyarország, melyben mindenütt a törvénytisztelet, a komoly munka megbecsülése uralkodik . . . A mi *fajszeretetünk*, mely ezt az országot ezer esztendővel ezelőtt megalkotta; a mi *alkotmányos érzelmünk*, mely hazánkat ezer év viharai között megoltalmazta; s a mi *szabadságvágyunk*, mely ujabb ezer esztendőnek legbiztosabb záloga: a *nemzetfenntartó munkássággal* párosúlva legyenek vezérlő eszméink és ideáljaink jövődő megpróbáltatásaink nehéz napjaiban.

A mi sokat szenvedett édesanyánk: Magyarország sokáig éljen!

AZ EGYÉNI ÉS KÖZSZABADSÁGRÓL.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

A magyar országgyűlés törvénybe iktatta ápril 11-dikének ünneplését. Az 1848. évben ezen a napon szentesítette V. Ferdinánd király azon törvényeket, melyek a magyar nemzet alkotmányát a középkori formákból a modern állami szerkezetbe átvezérelték.

Mik voltak ezek a törvények, azt a mult évi fordulón részletesen fejtegette e helyről a tanári karnak egyik ifju tagja. Én most, midőn a dobogóra lépek, hogy figyelmeteket kis időre kérjem, nem fogom ismét felsorolni nemzeti életünkben talán a legfontosabb korszakot megnyitott eme törvényeket, hanem beszélni kívánok előttetek azokról az eszmékről, melyek az 1848-diki törvényalkotásokban lerakva vannak: *az emberi és nemzeti szabadságnak lényegéről és fejlődéséről.*

A nagyobb életkornak megvan az az egyetlen kiváltsága, hogy azt, amit mond, nem csupán könyvekből szedi, hanem gyűjtött tapasztalatai alapján is állítja, s nekem, aki már több évvel túléltem a félszázadot, gyakran feltűnt, hogy az emberek ajka minduntalan rájár a „szabadság“ szóra, pedig ennek lényegével többször nincsenek tisztában.

A mai gyülekezésünket tehát arra kívánom felhasználni, hogy titeket, Kedves Tanulók, *az egyéni és közsabadság fogalmával és fejlődésével* megismertesselek.

Előre bocsájtom, hogy én *az egyéni és közsabadság között lényeges tartalmi különbséget nem tudok.* Mentől kevesebb korlát van szabva a nemzet egyes tagjai elé eszméiknek nyilvánításában

*) A főreáliskolai ifjuság 1904. évi ápr. 11-diki ünnepélyén.

és cselekedeteiknek végrehajtásában, annál tágabb körű lesz a közszabadság is. Szerintem tehát az az állami szerkezet a legjobb, mely *a közérdek csorbítása nélkül* az egyesnek legtágabb mozgási képességet tud biztosítani, vagyis ahol az egyéni erők érvényesülése elé legkisebb korlát van emelve. Nem győzöm eléggé kiemelni ezt a szót „a közérdek csorbítása nélkül,” mert amely társadalomban az egyén cselekvésének határa az összesség javának rovására túlterjed, ott megszűnt az alkotmányos rend s megkezdődik vagy az egyesnek zsarnoksága, vagy a tömegnek anarchiája.

Ezért a nemzettest egyedeinek cselekvési szabadsága elé a „salus rei publicae“-n felül egyéb tényezők — aminő például kiváltságos személyek vagy osztályok dédelgetése — ne furakodjanak; mert utóvégre is minden társadalmi közösségnek végső alapjait annak összes egyénei képviselik, s ahol az egyén boldogulásának érdekében individuális tulajdonságait személyválogatás nélkül kifejtteni nem tudja, ott valódi közszabadságról nem beszélhetünk.

Aki az emberiség történetében nemcsak az uralkodó családok versengéseit s a háborúk lezajlását keresi, az világosan látni fogja, hogy mindazon eszmék között, melyek nemünk életfolyását évezredek keresztül irányították, a legnagyobb akadályokkal kellett megküzdenie az egyéni érvényesülésre való törekvésnek, vagyis az emberi szabadság eszméjének. Tömérdek vér folyt el, megszámlálhatatlan áldozat hullott el, míg a tiszta értelemben vett emberiesség eszméje, mely a jelen társadalmi alakulásokra nemesebb zománcot lehelt, az ujkor legkiválóbb vívmányaként megszülethetett.

Helytelen volna azonban azt állítanom, hogy a néptömegeknek az emberi méltóságra, — vagy ami ezzel együtt jár, — az egyénnek érvényesülésére, vagyis a szabadságra való törekvése csupán a jelen kornak szülötte, hisz az individuális erő kifejtés után való vágy oly régi, mint maga az emberi nem. De az ó- és középkori társadalmak alakulásának módozatai annyira ellentétben állottak az ember nemesebb lényének követelményeivel, hogy az önálló személyiségeknek képződését csaknem teljesen kizárták. Avagy mikép fejlődhetek volna egyéni karakterek az ókori kelet despotikus államaiban, ahol egyetlen kényúrnak korlátlan hatalma már csirájában megfojtott minden egyéni gondolatot? Ámde — mondhatjátok — az ókorban éltek a görög és római köztársaságok is, s erről a kormányformáról csak nem lehet állítani, hogy a személyi szabadságnak megőrlője volna.

Igaz, hogy a köztársaság a mai polgárius formájában erősen

kedvez az egyéni érvényesülésnek, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a görög és római köztársaságokban gyakran oly szeszélyes kényuralom verte békóba az egyéni gondolkodást, mint az indiai, perzsiai és egyiptomi kasztrendszer. Az ókori köztársaságok, melyeknek pogány szervezetébe a rabszolgaság harmonikusan beillett, legtöbbször ép oly zsarnokságot gyakoroltak az egyes ember egyénisége felett, mint a fáraók, a perzsa királyok és az ind rháják: *csupán csak a hatalom megnyilatkozása volt különböző.* Abban állott ugyanis a különbség, hogy *a kelet birodalmaiban egyetlen ember, a görög és római köztársaságokban pedig a nép ragadta kezébe a vezetést,* s nem vigasztalhatjuk magunkat még azzal sem, hogy a néptömeg kevésbé élt volna vissza a kezébe jutott korlátlan hatalommal, mint az egyeduralmat gyakorló tirannusok.

Legyen elég Sokrates példájára hivatkoznom, aki pedig a szabadabb szellemű ókori köztársaságnak volt fia, s akit a néptömeg zsarnoksága az egyisteniség eszméjének hirdetéseért halálra ítélt. — Vagy mit szóljak a római köztársaság Brutusáról, aki elsőnek döfte Julius Caesar testébe a tört, mert féltette tőle a köztársaságot, s aki a szabadsághóshöz egészen méltónak találta, hogy Salamira városának 48 százalékra adjon kölcsönt?!

Nem, Kedves Tanulók! ezek a köztársaságok nem lehetnek ideáljai az emberies államszerkezetnek.

*

A középkor mind a politikai közszabadság, mind az egyéni jogok tekintetében még az ókortak fennebb vázolt államszerkezeteihez képest is általános visszaesést mutat. A népvándorlás némileg kedvezett ugyan az egyéniség fejlesztésének, mert a folytonos harc tág teret nyújtott a személyi érvényesülésre, de a régi társadalmak romjain még az előbbieknél is lazábbakat teremtvén, végkövetkezményében alkotmányos államtestületeket épen nem szülhetett. Sőt a népvándorlás a meghódított népeknek rabszolgaságba való súlyesztésével, majd a hűbéri rendszer megalkotásával az egyéniségi szellemet teljesen tönkre juttatta.

Ehhez járult még az egyházi és világi hatalomnak hosszú harca, amely a népszabadságnak még azokat a parányi foszlányait is, amik az ókori népektől ránk maradtak, egészen megsemmisítette. Tudjuk, hogy e hosszú harcban, mely a pápaság és császárság között kezdődött, majd a világi és egyházi hatalom küzdelmeképen országról-országra vándorolt, a szerencse forgandó volt: hol az egyházi, hol a világi hatalom

kerelkedett felül. De oly döntő győzelmet, mely a küzdőfelek egyikét teljesen megsemmisítette volna, s akár az egyházi, akár a világi hatalomnak módot nyújthatott volna arra, hogy államalkotó erejét bebizonyíthassa, sem a világi, sem az egyházi hatalom nem aratott. Ezért azután a többszázados küzdelmek a néptömegek nyomott helyzetén és koldusszegénységén mit sem változtattak.

De a közmondás szerint semmi oly rossz nincs a világon, amiből valami jó ne származnék, A középkor viilongásai, melyek századokon át barbarizmusba vetették vissza Európa legtöbb népét, végső következményeikben mégis indító okai voltak az ujkori társadalom megalkításának. A harcoló feleknek ugyanis minduntalan utjokba állottak a névleg tőlük függő, de a valóságban önállóságra törekvő hűbérurak, akik ellen mind a világi, mind az egyházi hatalom a nép széles rétegében keresett és legtöbbször talált is támaszt.

Így született meg a küzdő felek között egy új elem, amely bölcsőjében bizony nem volt más, mint az uralkodó hatalmaknak a hűbérurak ellen való eszköze, de *amely elem lassan tudatára ébredvén a tömegben szunnyadó óriási erőnek*, lerázta a lelkére és kezére rakott bilincseket, s *pigra masszából átalakult az egyéni szabadságnak leghatalmasabb tényezőjévé*. Ez az új korban kialakult népelem: a *polgári rend*.

A polgári rend keletkezésének csirái a keresztény vallásban vannak letéve. Krisztusnak magasztos elvei: „*Szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat!*“ s „*Aki téged meghajít kővel, dobd vissza kenyérrel!*“ a személyválogatás nélküli, legtisztább emberi szeretetnek, egyenlőségnek, türelmességnek és megbocsátásnak kifejezői. De haj! az a kor, midőn ezek az isteni elvek a nemzetek közéletének vezéreszméivé válhattak, messze a jövő méhében rejlett.

Hisz Krisztus legnemesebb, legmagasztosabb tanításainak dacára a rabszolgaság és jobbágyosság sok-sok századon, sőt csaknem két évezreden át fennmaradt a keresztény államokban is, s a rabszolgák és jobbágyok úgyszólván napjainkig csakúgy hivatalos részét képezték a birtokoknak, mint maga a föld. Sőt a nagy Oroszországban, mely a „szent“ jelzővel szeret hívalkodni, s ahol a vallási formalizmus — a kereszténység tartalma nélkül — még ma is fényes napjait üli, nem adásvétel tárgya-e most is a birtokkal együtt a parasztnak teste és jelke egyaránt? S viszont a nagy francia forradalom, — az Isten képét az oltárról lelökvén, s helyébe egy színésznőt tolván fel, — nem épen úgy megcsúfolta-e az emberi méltóságot, mint a vérengző angol Jakabok

és Károlyok?! Sokat kell még az emberiségnek felednie és még többet tanulnia, míg a gyűlölségtől s önző érdektől ment krisztusi emberszeretetnek ma még csak pislogó világát lánggal égő tüzzé éleszteni tudja.

A görög Arisztoteles, életének a teremtéstől ihletett egyik percében, azt jósolta, hogy a rabszolgaságnak csak akkor lesz vége, ha a vetélő és pőröly önmaguktól fognak dolgozni. Midőn a kereszténység bölcsőjéből az emberi egyenlőség fényes eszméje kiröppent, bizony még mindig Arisztoteles világa élt, s minden gép emberi erővel dolgozott, tehát javában tovább virágzott a rabszolgaság is. *De az isteni eszmének segítségére jött az emberi tudomány*, s csak mióta a vetélőt és pőrölyt az embernek léleknélküli rabszolgái, a gépek mozgatják a víz, szél, hő, villám segítségével: azóta beszélhetünk igazán egyéni és közsabadságról.

Innen magyarázható ki, hogy az egyenlőségnek a keresztény vallásban már 1900 évvel ezelőtt lefektetett eszméje csak születése után 12 évszázad múlva jelentkezett a reális életre való alkalmazásban. *Az angolszász fajé marad az örök dicsőség, hogy 1215-ben a „Magna Charta“-nak címzett törvénykönyvbe a polgári személyes szabadságot beiktatta.* A mi Arany Bullánk hét évvel ezután: 1222-ben keletkezett, s fájdalom! a nemzet nagy rétegét, a polgári osztályt még nem ismeri.

Ne gondolja azonban senki, hogy a Magna Charta az angol polgári rendnek azonnal állandó és háborítatlan szabadságot nyújtott. Előbb a Jakabok és Károlyok vérrel szennyezett rémuralmának kellett lefolynia, míg végre a királyi hatalom II. Károly alatt 1679-ben kénytelen-kelletlenül belenyugodott a *Habeas Corpus* című törvénybe, mely a mai napig fővédőbástyáját alkotja az angol polgár személyes szabadságának.

A Habeas Corpus értelmében *az angol bírónak jogában áll a bármi okból — akár királyi parancs folytán is — letartóztatott egyént maga elé követelni, s ügyében törvényesen ítélni.*

Oh ha nekünk Habeas Corpusunk lett volna! Akkor nem ítélnette volna el az osztrák vérbíróság a mi magyar véreinket: Nádasdyt, Frangepánt, Zrínyi Pétert, Bónist, — nem Martinovicsot, az aradi tizenhármát, — s nem hóhéroskodhatott volna Eperjesen Karaffa császári tábornok hónapokon keresztül.

Nálunk a nép, fájdalom! csak 1848-ban lett politikai nemzetté! A mai ünnep, Kedves Tanulók, ennek az emlékeztetére

van szentelve. Ekkor vált az addig pár százezer főből álló rendi társadalmunk a polgárok milliósainak az alkotmány — a törvény előtti egyenlőség — sáncaiba való bevonása által egységes magyar nemzetté.

Higgyétek el Fiaim, hogy ennél fontosabb esemény — még a honfoglalást is ideértve — a mi népünk ezeréves életében nem történt. Legyen áldott érte Kossúth Lajos és az 1848-diki országgyűlés emlékezete!

MEGNYITÓ BESZÉDEK.

I.*)

Mélyen tisztelt Uraim!

A távoli szemlélő előtt mindenesetre sajátságos tény gyanánt tűnhetik fel, hogy én, kit ezen nagyrabecsült egyesület tagjainak többsége még február hó 4-én választott meg elnökké, csak ma, október 27-én jelenek meg először Önök körében. A beavatatlanok e tényből bátran következtethetnének az egyesület iránti közönyösségemre, pedig Önök, m. t. Uraim, nagyon jól tudják, hogy eddigi távolmaradásomnak okát egyedül azon viszonyokban kell keresni, melyek az egyesületi élet terén a legujabb időben felmerültek. Nem akartam m. t. Uraim Önök között, mint az egyesületnek egyszerű tagja sem megjelenni azért, hogy még látszatát is elkerüljem annak, mint ha személyes érintkezésemmel esetleges új elnökválasztásra proselitákat akarnék gyűjteni.

Most azonban mint törvényesen megválasztott s a közökt. kormány által megerősített elnök megjelentem s pedig örömmel jelentem meg Önök körében m. t. Uraim, hogy egyrésztől immár jogos elnöki széket elfoglaltam, másrésztől pedig azon félremagyarázhatlan rokonszenvért és jóakaratéért, mely Önök részéről megválasztásom által nyilvánult, szivemből fakadó hálámat és köszönetemet kifejezem. Nagyon jól tudom, hogy én az egyesülettel szemben semmi oly érdemet, mely elnökké való megválasztásomat okadatolttá tenné, nem szerzettem: de másrésztől tartozom mind megválasztásomban az Önök részéről nyilvánult felfogásnak, mind saját magamnak annyi elégtétellel, hogy kijelentsem, miszerint ezt a díszes állást, mellyel engem az egyesület többsége megtisztelt, talán mégsem minden erkölcsi alap

*) A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén, 1892. okt. 27.

nélkül foglalom el. Bennem Önök a tanítói pályával teljesen azonos hivatás részesét, vérükből való vért emeltek az elnöki székbe, aki az önök örömeit átérteni, fájdalmait átérezni és osztani tudom s aki — mint e városban a nevelés egyik tényezője — szívesen veszek részt Önökkel együtt vállalva abban a munkában, amelynek becsületes teljesítésétől a nemzet jövője függ. S teszem ezt annyival szívesebben, mivel az általam régen tisztelt egyesület elnökévé való megválasztatásomban, amit — mint Önök mindnyájan tudják — soha nem ambicionáltam, soha nem kerestem, a tanügyi téren kifejtett szerény működésemért oly tartalmas elismerést, oly magas foku jutalmat látok, aminél szebbet s megnyugtatóbbat én képzelni egyáltalán nem tudok.

És most ezen első elnöki megnyitó beszédemet az általunk szolgált szent ügy érdekében nem kezdem üdvösebb dologgal, mint azzal, hogy mint a többség jogos választottja, baráti jobbomat nyújtom azon kisebbség felé, mely megválasztatásom ellen teljes erejéből küzdött. Tudom, hogy a lélektani processzusnak csakúgy időre van szüksége, mint az élettaninak s azért engem az sem lepne meg, ha a kisebbség megválasztatásomba ma még csak kedvtelenül nyugodnék bele. Legjobb orvos az idő, hagyjuk arra a békétlenkedők gyógyítását.

S ezzel m. t. Uraim! fogjunk munkához. Mindenek felett azt óhajtom, hogy az egyesület az én elnökségem alatt is maradjon hű régi címéhez és tradícióhoz s *a valláserkölcsi alapon nyugvó nevelésnek legyen apostola*. Ha a hazának, a trónnak tántoríthatlan hűségű polgárokat akarunk nevelni, — pedig minden iskolának ez a végcélja, — úgy a nevelésben a valláserkölcsi alapról leszállunk nem szabad soha. S hogy én ezt Önök körében nem frázisképen hangoztatom, hanem belső meggyőződésből mondom: *e tekintetben legyen szabad utalnom az általam vezetett állami tanintézetre, amelyben az iskolai törvények elsejét — a vallási kötelezősége szigorú teljesítését — minden megengedhető eszközzel végrehajtom*.

Itt azonban egy pillanatra meg kell állanom. Fájdalom, a magyar közélet oly irányban fejlődik, hogy némely kifejezésekhez nagyon különböző fogalmakat kötünk. Ilyen tág, sőt ellentétes magyarázatokat eltűrő kifejezés „a vallásos nevelés” is. Én, mint római katolikus ember a vallásos nevelés alatt azt értem, hogy tanítsuk meg gyermekeinket hitünk igazságaira, erősítsük meg őket, hogy szent vallásunk tanai szerint éljenek, azokban haljanak meg; de midőn a gyermek szívébe a vallásosság magvát elültetjük, hogy abból *életének bol-*

dogításául a vigasztalás, az Isten akaratában való megnyugvás fája sarjadjon fel s majdan lombkoronájával megóvja a férfit és aggot a kétségbeesés pusztításai ellen: ugyanakkor ne ültessük körül ezt a fát, a vallásosság fáját, a felekezeti türelmetlenség kúszó indáival. Az élősdí növények a főgyökeret támadják meg s a felekezeti harcokban elhervad az emberi kedélyvilág kertjének legszebb fája, a felebaráti szereteté. A magyar nemzet ereje ezer éven keresztül a politikai és vallási türelmességben állott. A fajszeretet, egymás gyengéinek elnézése adott neki arra erőt, hogy a nyugat civilizációját befogadhatta s évszázadokig volt a szellemi kultúrának védő bástyája a kelet súlyos támadásai ellen. Nemzetünk exponált geográfiai helyzete azt eredményezte, hogy ma is oly kevesen vagyunk magyarokul, hogy Széchenyiként még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmeznünk. Legyünk mi is, mint igaz római katolikusok, lelkes hirdetői vallásunk szent tanainak, ne kerüljön ki kezünk alól egy növendék sem, ki vallásunk igazságainak, vigasztalásának birtokában ne volna; de ne vívjunk harcot azon más vallású magyar testvéreinkkel, kik az Istent más oltárnál imádják!

Vagy ha már a nyughatatlan vérű magyarnak minden áron harc kell, ennek egy fajában én is helyt állok. *Vetélkedjünk abban, melyikünk képes tisztább, magasabb erkölcsi tartalommal betölteni a vallás isteni igazságait, melyikünk képes több becsületet beoltani társadalmi intézményeinkbe!*

A második teendő, amire Önöket m. t. Uraim az elnöki székéből szeretettel felhívom, *a tanítás új vívmányainak és eszközeinek elsajátítása.* A tanítás nem mesterség, hanem művészet s ma már nagyon szegény embernek tartjuk azt a tanítót, ki az állásával járó teendőket csak üzletszerűen végzi. A társadalomnak legföltettebb kincse, a jóra és rosszra egyaránt fogékony ifju kedély és elme van a tanító vezetésére bízva: *erősen lelkiismeretbe vágó dolog tehát állandóan kutatni, keresni azokat a módokat és eszközöket, melyek által a fejlődő lelket az igaznak, szépnek, nemesnek nem csupán ismeretére, hanem szeretetére is rávezethetjük.* Ebben áll m. t. Uraim a mi művészetünk, a legnehezebb, — mert kitanúlhatatlan — s a legrosszabbul díjazott művészet az egész világon. De azért a jó tanító e mellett a lenézett — mert nem ismert — és gyarló anyagi eszközökkel ellátott művészet mellett még sem lesz szegény emberré soha, mert működésének pénzre átszámíthatatlan jutalmát találja a legnemesebb hangszernek, a gyermeki léleknek harmoniájában, melynek húrjait ő hozza rezgésbe.

Harmadik teendőnk: *ápolni a kollegiális szeretetet*. Maradandó, mélyre ható dolgot oly testület, mely a kartársias érzület nélkül szűkölködik, végrehajtani soha sem fog. Nem mondom, hogy testület e nélkül meg nem élhet, de élete csakis tengődés leszen, a társadalom csak tűri s kifelé semmi súlya sincs. A kollegialitás azonban egyesek részéről önmegtágadást, áldozatot kíván. *A tanító a társadalomban állásánál fogva, mint a legfőbb ethikai célok letéteményese, csakoly exponált helyzetet foglal el, mint a lelkész*. Ne feledjük, hogy a szülők gyermekeik nevelőiben egész embert óhajtanak látni s ezért a tanító életének csak fele az, ami az iskolára esik, a másik felét a társadalom követeli magának, az a társadalom, mely ítéletében a botlások iránt könyörtelen s mely az egyesnek hibáját oly hamar szereti az egész osztály rovására írni. Nyolc évig vezettem egy nagy néptanítói kart s azért tapasztalatból beszélek, midőn azt mondom, hogy a nagyközönségre a tanítónak megtámadhatatlan morális élete s feddhetetlen jelleme sokkal nagyobb hatással van, mint a legkitünőbb iskolai működés, — sőt talán ez az egyetlen biztos alapja a tanítói kar tekintélyének és kedvezőbb anyagi ellátásának is. De a legegyszerűbb józan ész is azt diktálja, hogy *a testület csak akkor felelhet egyes tagjáért, ha ez a tag soha sem téveszti szem elől, hogy mivel tartozik a testületnek*. Ez a kollegiálisnak egyetlen követelménye, amiből azonban egy hajszálnyit sem engedhető el.

Ime m. t. Uraim, ezek röviden egybefoglalva az én irányeszmeim. Ha kellek Önöknek ezekkel, úgy szívesen vezetem Önöket tovább azon az uton, amelyre ma léptem s bízom Istenben, hogy félrevezetni nem fogom; ha nem, úgy bármikor átengedem ezt a helyet oly egyénnek, kiben az Önök bizalma öszpontosúl. Azt tudom, hogy a mi pályánk felette terhes; tudom, hogy száz és száz gyermekajk közvetítésével naponként ki vagyunk téve a sokszor jogos, sokszor méltatlan kritikának. Hiba nélkülieknek ne tartsuk magunkat s a jogos bírálat elől ne zárkózzunk el, de másrészt legyen mindig bátorságunk a méltatlanság visszautasítására, — bármelyik kartársunkat érne is ez.

Az Isten áldását kérem működésünkre!

II. *)

Igen tisztelt Nagygyűlés!

A lemúlt év egyesületünk munkásságára és működésére nézve a rendes folyásúak közé tartozik. Annak a nagy folyónak, mely Magyarország összes kulturális törekvéseit egyesíti medrében, a mi egyesületünk is egyik szerényen csergő patakocskája, s mint ilyen évenként kiömlesztí a maga adóját. Az év története abból áll, hogy anyagi kötelezettségünknek elhúnyt tagtársaink családjai iránt eleget tettünk, 6 özvegy tanítónét segélyeztünk, beteg kartársainkat gyámolítottuk, az egyesület vagyonát rendben tartottuk, könyvtárunk rendezve van, s a szellemi szükségletekre gondot fordítottunk. Elmúlt közgyűlésünkön Magó Károly és Óvári Varga Dániel tagtársaink nyújtottak okulást és élvezetet felolvasásaikkal, ma pedig az egyesület főjegyzője, Pausch Rafael ur szerepel „A rajztanítás módszere az elemi népiskolában” című felolvasásával.

Mint minden kulturális egyesületnek, a miénknek is két fő-célja lehet: *mélyíteni az érzelmeket, és magasbítani az eszméket!*

Azon érzelmek között, melyeknek tisztítására és mélyítésére a tanító nyilvános pályáján közre munkálhat, *legelső helyen áll a hazaszeretete*. Nincs a világon érzelem, legyen az bár a legforróbb, nincs eszme, legyen az a legnemesebb, melyet az emberek tudatlansága és önzése el ne torzítana. A magyar nemzet hazaszeretetéét az ötvenes és hatvanas években passzívvá és egyoldalúvá tette a jogos gyűlölet minden iránt, ami az akkori hibás és jog nélkül uralkodott rendszertől eredt. Nem a mi hibánk volt, hanem a történelmi tények elmaradha-

*) A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén 1895. május 15-én.

tatlan következménye, hogy mereven elzárkóztunk minden elől, amit a hivatalos hatalom kezdeményezett. A magyar családban tradícióvá kellett fejlődnie annak a felfogásnak, hogy az alkotmány nélküli összbirodalmi eszmének szolgálói, lettek legyen bár a magánéletben egészen korrekt jellemek, nekünk csak megrontásunkra működhetnek. A nemzet életében sem érzelmek, sem eszmék máról-holnapra meg nem változtathatók, s innen van, hogy a kormányzattal foglalkozó egyének iránti gyanakodás még ma — alkotmányos életünk 28-ik évében — sem halt ki a magyar nép alsó rétegéből. A számtalanszor sújtott nemzeti érzelem, a még többször megcsalatkozott vágyak a gyanakodás magját oly mélyen nyomták bele a magyar nemzet szívébe, hogy bizalma a teljesen alkotmányos tényezők iránt is meg-meginog. És itt meg kell értetni a magyar néppel, hogy *az alkotmányos faktorok iránti tisztelet és a politikai pártállásba vetett bizalom nem ugyanazon érzelmek*, s meg kell tanítani arra, hogy bárminő alkotmányos pártállása van is valakinek, mindaddig tiszteletre méltó, *míg politikai elvei a magyar haza életének gyökereit nem támadják, s a vak gyűlöletnek csak oly párttal szemben szabad kezdődnie, melynek programjában a hazaszeretetet határai végződnek.*

S a politikai türelmesség és a nemzeti összetartás szükségességét annál inkább kell ma sürgetnünk, mert a legközelebb lefolyt félszázad irányzata: a nemzeti érzület magas hullámverése s ennek nyomában a nagy nemzeti államok kialakulása, — minő a német és az olasz — ma már láthatólag egy más téren mozgó érzelmi körbe kezd áthajolni: *a munkásnép nyugtalankodó vágyaiba a föld- és tőkebirtok jogainak és előnyeinek megosztása iránt.* A munkások sokszor jogos óhajtásai a civilizált társadalom horizonján terhes felhőként jelennek meg, melyeknek villámai még messze fénylenek, de amelyeknek már előszele is több helyen hatalmas erővel lépett fel. Sajnos azonban, hogy ugyanazon tömegek, melyek a maguk számára emberi jogokat és javakat követelnek, fellépésökben gyakran nem tisztelik a más társadalmi osztályok szerzett jogait és javait. S a munkáskérdés ha békésen meg nem oldatik, a kis nemzetekre, aminő mi is vagyunk, főleg azért lehet végzetes, mert belőle a nemzeti vonás teljesen hiányzik. Ennek ellensúlyozására kell ma nekünk a magyar iskolában *nemzetünk minden fiát a hazaszeretetet érzelmében egyesíteni.*

A kultúra másik feladata, — mint már előzőleg mondtam, — *az eszmék színvonalának emelése.* Ha az emberiség vezetőit sokszor nem az önérdek igazgatná, hanem az emberi méltósághoz illő

felfogások és eszmék tisztítása: akkor nem forognának azok a nyomasztó kérdések napirenden, melyeket az imént említettem. Ha az összehalmozott tőkék tulajdonosai a munkásoknak nem csupán fizikai erejét törekednének kihasználni, hanem lelköknek is igyekeznének üdítő táplálékot adni; ha a munkás erkölcsileg érezné, hogy a gazda őt Istennek önmagával egyenlő teremtményéül tekinti: nem volna a munkáskérdés ennyire élére állítva. S itt az iskolára ismét szép hivatás hárul! Már *az iskolában kell a gazdag és szegény gyermeket egyaránt megtanítani arra, hogy a lelki jogokra nézve mindnyájan egyenlők vagyunk.* De nem elég ám ezt a tant hangzatos szövegekkel hirdetnünk s nyomban meg utána tetteinkben megcáfolnunk. Óh hányszor hallottam én már az Isten előtti egyenlőség fenséges tanát a legszebb frázisokban megnyilatkozni, s hányszor szomorodott el a lelkem, midőn tapasztaltam, hogy ez isteni eszmének hirdetői a szájukon hordott ígéret tetteikkel merőben megcáfolják. Sohasem tudok jó szívvel visszaemlékezni gyermek- és ifjúkorom azon vezetőire, kik már az *iskola kis polgárai között származásuknál fogva különböztetéseket tettek.* Higyjék meg m. t. Tagtársak, ez a megkülönböztetés ébreszti fel *a vagyonos gyermek lelkében a gőgöt, a szegényében az elkeseredést.*

Ezzel azonban nem mondom, hogy minden gyermeket egyenlő eszközökkel kell nevelni, mert ez egyszerűen nem volna igaz. Az eszközökben lehet különbség, de a gyermekek iránti szeretetben nem, — még akkor sem, ha azok egyikét vagy másikat súlyosabb botlásért büntetni vagyunk kénytelenek.

A tanító szívének és elméjének próbakövei a szeretet és igazságosság. Azon óhajtással nyitom meg mai gyűlésünket, hogy iskoláinkban a haza és emberiség iránti szeretet bensőségre nézve mennél mélyebb legyen, az emberi méltóság eszméje pedig mentől magasabbra emelkedjék!

III.*)

Igen tisztelt Közgyűlés!

Hogy a tanítói foglalkozás *testet* öltő munka, arra szomorú bizonyítékokat szolgáltatott egyesületünk lefolyt évi élete. Akik frázisokkal szeretik a tanítók foglalkozását megbélyegezni, — pedig ilyenek be sokan vannak, — azok próbálják meg, mit tesz naponként 5—6 órát a gyermekekkel teli iskolateremben tölteni és a gyakran piszkos ruházatok kigőzölgését beszívni. Jöjjenek csak el a népiskolákba s ha szemernyi igazságérzetök van, megtanulják, hogy a tanító élete szakadatlan láncolata az önfeláldozás heroizmusának.

A mi egyesületünk csak 33 tagból áll s íme egyetlen év alatt 4 egyén dőlt ki sorainkból. Valóban sűrű aratása volt itt a halálnak: Gyurcsik Márton helyb. vezető tanító, Müller Lipót nagytétényi főtanító, Valper Mihály nagylángi nyugalmazott főtanító és Vezér László kolozsvári tanfelügyelőségi tollnok sirjain lassan-lassan zöld szőnyeget sző a természet hatalma s mi ittmaradtak, — emberi gyarlóságaikat feledve, — pár évig kegyelettel újítjuk fel szívünkben emlékezetöket. De hát aztán vajjon mi lesz velük, nyílik-e virág sirjaikon, áldoz-e valaki szellemöknek?! . . .

Terhes kérdés m. t. Kartársak. A feltámadás reménye már halványan átcsillog az egyiptomiak lélekvándorlási hitén s azóta alapeleme csaknem minden vallásnak. A mohammedanizmus a jövő életben fokozott testi gyönyöröket ígér, a buddhaizmus arra serkent, hogy a nirvánát — az örök megsemmisülésből származó boldogságot — már e földi életben igyekezzünk elérni. Annyi költészet és idealizmus s a morális életre való annyi serkentés azonban, amennyit a keresztény

*) A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén, 1900. évi december 23-án.

vallás a test megsemmisülése után a lélek részére gyönyörűen kiszínez, sehol a világon nem található. Avagy találunk-e hatalmasabb erkölcsi motívumokat ennél az intelemnél: a jók az örök Istent végtelenségig színről-szinre láthatják, a gonoszok ellenben az örök kárhozatra taszítatnak! Hány nyomorgó ember lelkének megbillent egyensúlyát állította már helyre a kereszténységnek a jövő életéről szóló ezen tanítása?! . . . Mi sem kívánhatunk jobbat m. t. Kartársak, mint azt, hogy sorainkból kidőlt kartársaink az égi életben megtalálják azt a nyugalmat és boldogságot, mely a földi pályán a néptanítónak vajmi ritkán és csekély mértékben jut osztályrészül.

A test mulandóságáról elmélkedvén, önkéntelenül elmémbe nyomul a szellem halhatatlansága, amiben én nem csupán hitemnél fogva bizom, hanem a tudás erejénél fogva is. Avagy nem halhatatlan-e az emberi tudományban a görög Plátó lelke, vagy a mi nemzeti történelmünkben az Árpád-házi királyok szelleme? Ami az emberekben mulandó volt, az a föld porával egyesült. Ki tudna ma elvezetni bennünket Plátó sirjához, sőt ki tudná megmutatni, hol nyugsznak Szent István és Szent László hamvai? . . . Senki! De Plátó értelmének ereje ma közelebb esik hozzánk, mint a kétezer esztendővel ezelőtől élt emberiséghez. Hisz a kereszténység alapelemei benne vannak Phaidonjában, a mohammedanizmus pedig egész bölcsészetét tőle veszi. Vagy hogy hazai tárgyú vonatkozásomnál maradjak, kérdem, vajjon legragyogóbb nemzeti eszményeinket ma is nem az Árpádok lelkének ihletéséből merítjük-e? Az utolsó Árpád már 600 esztendővel ezelőtt meghalt, de hol van egy másik királyunk, akihez a szeretetnek és rajongásnak ezzel a mértékével sírnánk fel:

Hol vagy István király?
Téged magyar kíván!

Igen, a szellem soha sem hal meg, m. t. Kartársak! S talán a legmegnyugtatóbb érzése a mi szívünknek, hogy az embernek ezt a halhatatlan részét mi tanárok és tanítók idomítjuk. A természet és az állami élet rendje azt követelné, hogy ebben a munkában azok is részt vegyenek, akik a gyermekeknek életet adtak: a szülők. Fájdalom! ez sokszor nincs így! A szülői ház gyakran nem hogy az iskola munkáját elősegítené, de határozottan ellene működik. Már most miként képződnek az oly gyermek lelkében egyensúly, aki az iskolában és szülői házában ellentétek hatása alatt növekszik?! Igaz, hogy a tanító is ember, sokszor gyarló ember, tehát botlik. Ha azonban egyetlen

tanító botlik, azt a társadalom rögtön kész általánosítani, de ha a szülő botlik, ha a tanítói tekintély a tanulók előtt porba hull: ki általánosítja ezt? Bizony senki. Van-e a társadalomban irány és hajlam arra, hogy ily esetben a tanító megvédésére sorakozzék? Bizony nincs.

Ily helyzetben a tanítással foglalkozó egyéneknek nem csupán saját jóvoltukért, hanem a közös védekezés szempontjából is *lehető legtökéletesebb munkát kell végezniök*. De hát mi is a tanító munkájának a célja? Nagy szellemek foglalkoztak már ezzel a kérdéssel, s egyöntetű, általános megállapodás még ma sincs. A francia Montaigne a test kultuszát hirdeti, amikor a régi római közmondást „mens sana in corpore sano“ mondja a nevelés végcéljául. Ugyancsak a francia Rousseau-nak nevelési alapelve: Az ember természeténél fogva jó, de elromlott a kultúra által: térjünk tehát vissza a természethez. Hát még a németeknél mennyi a különböző vélemény! A humanisták elve: jámborság és isteni félelem. A realistáké: valamely élethivatásra való nevelés. A idealistáké: tökéletesség és összhangzó művelés . . . és így tovább.

Melyik elvet kövesse ezek közül a tanító? Szorosán véve egyiket sem, mert egyik felfogás sem öleli fel az általános emberi és hazafiui szempontokat. Hisz némelyek szerint ma még az sincs eldöntve, hogy az iskola csak tanítson-e, avagy egyszerre tanítson is, meg neveljen is. De én azt hiszem, hogy a XX. század elején, a tanítás módszereinek fejlettsége mellett a jó tanító nem helyezkedhetik semmiféle merev álláspontra. Hisz ha tanítványaink nevelésével egyáltalában nem törőd-nénk, csak ha jól tanítjuk őket, már ezáltal hathatósan neveljük is. Mit ér a történelem, mit az irodalom, mit a természettudományi tárgyak, sőt mit a hittan tanítása is, ha ez a tanítás csupán arra törekszik, hogy bizonyos mennyiségű ismeretet juttasson a tanuló birtokába?! Hisz egyetlen kis mesének olvastatásánál is már erkölcsi célra törekedhetünk, sőt erre kell törekednünk. Felfogásom szerint az iskola akkor halad hivatásának útján, ha tanítványainak nagy többségét (mert idomíthatatlan egyéniségek mindenütt vannak) oly célból juttatja ismeretekhez, hogy ez ismeretek a tanulóknak ne csak értelmi erejét gyarapítsák, hanem érzelmi világát is megnemesítsék.

És itt, t. Kartársak! a tanító beszédbeli oktatása nagyon kétes értékű, ha a tanításban lerakott elveiknek az ő életfolyása — vagyis cselekvésbeli működése — ellent mond. *Példaadás kell a fogékony ifjú léleknek. Egy tetteből többet tanul a gyermek, mint ezer szóból.* Saját gyermekeimnél látom, hogy a tanító lelkiülete és cselek-

vési módja úgyszólván eltörölhetetlen jegyet nyom a fejlődésben levő értelmi és erkölcsi képességekre. Ha tanítóikat soha nem láttam, nem ismertem volna is, gyermekeimről ismerhetném összes jó tulajdonságaikat és gyengéiket.

Voltak, vannak és lesznek — amint a vallási és állami életnek minden irányú működésében vannak — a tanításban is különféle rendszerek és módszerek. Észszerűtlen dolog volna ezeket az iskolából kirekeszteni, sőt azt a tanítót, aki módszer nélkül dolgozik, egyenesen meg kell bélyegezni: de soha ne feledjük, hogy a nevelésre a legkitűnőbb módszernél is többet munkál a tanító példaadása.

Harminckettedik évi közgyűlésünket azzal a régi közmondással nyitom meg: „Jó tanító — jó iskola, rossz tanító — rossz iskola!”

IV.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

A huszadik századot a munka, a reálítások idejének mondják. És méltán. Amely nép ma ésszel és kézzel egyaránt nem dolgozik, azt a versenyben könyörtelenül elsepri a többi népek kíméletet nem ismerő ereje. S a kis nemzetnek, aminő a magyar is, hogy a versenyben el ne bukják, épen kétszeresen kell dolgoznia: ezért nálunk igen nagy ünnepnek kell annak lennie, amikor az ész és kéz pihenőt tarthat.

Ilyen nagy ünnep, Kedves Tanulók, a mai nap, amikor a magyar nép nagy tömege öntudatlanul is megérzi, hogy legalább egy-két órára illik az írónak letennie tollát, a munkásnak szerszámát.

Mert a tömegnek is kifejlődött a finom érzéke a maga jogos érdekei iránt. Hisz évszázadokon keresztül megtanulta, hogy az embernek olcsó volta: úgyszólván minden napnak a tragédiája; hisz a történelem nemünk bölcsőjétől le a civilizáció mai napjáig állandóan csak arra oktatta, hogy az ember a kardnak és lőpornak mindig olcsó tápláléka volt.

Nincs tehát abban semmi csodálni való, ha a nép milliói — elhagyatottságuk érzetében — rajongó lelkesedéssel gyülekeznek egy-egy Istentől megáldott férfiú körül, akit valamely eszme vezérré avatott fel, megajándékozva őt gondolattal és szeretettel, érzéssel és önfeláldozással. Ezek a férfiak derítik fel lángoló lelkesedésökkel a milliók életét, ezek szentelik meg a tömegnek az eszmék harcában hulló vérért.

Ő mert az eszme, ha kellő személyesítőre nem talál, nem verhet gyökeret a nép szívében. A magyar bölcseség eszméje nem

*) Kossuth Lajos születésének 100-ik évfordulóján, 1903. szept. 19-én.

öltött volna életet Szent István nélkül, a magyar vitézségnek ideálját nem tudnók megrajzolni Szent László nélkül, s hol volna a magyar lovagiasság eszményképe Nagy Lajos nélkül, hol az igazság élő alakja Hunyady Mátyás nélkül?

Az a férfi, kinek ünneplésére ma egybegyűltünk, Kossuth Lajos — szintén ily nagy eszmét képvisel a magyar történetben, a XIX. század legnagyobb vívmányát: a humanizmusnak, az ember-szeretetnek, a politikai és vallási egyenlőségnek eszméjét. Mert az ember már az őskortól fogva az Isten képére teremtett ugyan, de az önzés gögössé tette eszét, rideggé szívét, s mikor ajakkal az Isten előtti egyenlőséget hirdette, ugyanakkor fegyverrel saját nemét rabigába hajtotta.

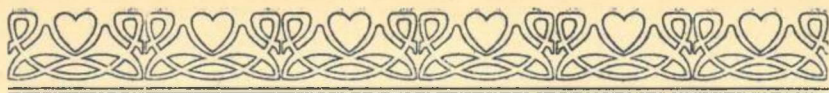
De hála a gondviselésnek, a népnek meg-megújuló ereje apostolokat szűl, akik az emberies ideáloknak már-már porbahulló zászlaját újult erővel ragadják kézbe. Kossuth Lajos is ily apostol volt, s ha az ő nemes alakjához nemzetünk életfolyásában egyéb érdem nem fűződnék is, mint csupán az, hogy a jó Isten előtti egyenlőséget átültette nemzeti intézményeinkbe és törvényeinkbe: már akkor is imádkozva kell áldanunk feledhetetlen emlékét.

Hogy a magyar nemzet tagozatában nincs többé korlátlan úr és akaratnélküli jobbág, hogy mi itt e teremben — származtunk bár a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból, legyünk bár szegények, avagy gazdagok — a hazaszeretet szent nevében és egységében összegyűle-keztünk: ez is az ő elveinek következménye, ez is az ő elévülhetetlen érdeme.

Feledjük el hát erre az órára hétköznapi apró bajainkat, s a hazaszeretettől megihletett áhítattal hallgassuk meg Kossuth Lajos életének folyását annak a férfiónak*) ajkairól, aki Kossuth Lajos nagy századának maga is élő tanúja.

*) Borostyán Sándor.

A CSILLAGOK VILÁGÁBÓL.*)

A költő és természettudós kiegészítik egymást. Ellentétes irányban indulnak, de mindakettő ugyanazon eredményt keresi: *az örök igazságot*; a költő azért, hogy a benne rejlő szépet feltalálja, s annak megéneklése által saját és környezőinek lelkében gyönyört ébresszen, a természettudós pedig azért, hogy belőle a következményeket levonja, s újabb és újabb igazságok feismerésével az emberi észnek az anyag felett való diadalát kivívja. S mily ellentétesek a kutatás módszerei is: a költő saját egyéniségéből indulva ki, szárnyaló képzeletével, zengzetes nyelvvel elbűvölő, *mesés* országokba vezeti követőit; a természettudósnál ellenben éppen nem maga az egyén a kiindulás forrása, ő a személyén kívül fekvő tényeket keresi, s ezekből állít egybe oly *való* világot, mely a nyelvformák diszítése nélkül is pompára és fenségre nézve versenyez a költői ábránd alkotásaival.

Igy hát ha én, mint a természet törvényeinek szerény ismertetője, a legragyogóbb fantáziájú magyar költő emlékünnepe a csillagok világába vezetem m. t. hallgatóimat: ugyanazon igazság, *a szép és helyes kutatásának szolgálatában vagyok részes, melyben a nagy költő állott*. Elismerem emellett, hogy merész vállalkozás egy közönséges embertől a jelen helyen és időben, hol és amidőn Vörösmarty Mihály magasratörő szellemének szárnyacsapkódásait véljük hallani, értekezési tárgyul oly témát választanom, mely a költő által hirdetett eszmékkel a szó közönséges értelmében éppen nem rokon: de mégis reményelem, hogy az én gyenge tehetségemet pótolni fogja tárgyam nagyszerűsége.

A csillagok világáról fogok beszélni. De hát a közül a sok-sok rezgőfényű pontocska közül, melyek önmagukban véve roppant világok

*) Előadás a székesfehérvári Vörösmarty-körben 1889. évi nov. 30-án.

ugyan, de a mi esteli egünkön a nap fényének kialudtával csak mint egyenként felgyújtott apró szövétnekek csillognak fel, vajjon melyikről beszéljek? — Ugy vagyok velök, mint mikor egyetlen udvarló fényes és kiterjedt hölgytársaságba lépve, feje a szokatlan látványtól elkábúl, s zavarában nem tudja, hogy a társaság melyik tagjához forduljon. Egyikben a termet arányos alkotását bámúlja, másikban az arcnak ígéző szépségét; itt a szemek mélytűzü varázsa vonzza őt, amott az ajkak feslő mosolygása. S ha Vörösmarty, aki pedig abban a költői társaságban, hova őt nemzeti géniuszunk avatta fel, király volt, nem tudta elhatározni, vajjon a földi csillagok közül a szőkének vagy barnának adja-e az elsőséget; ha egyik költeményében a kék szem magasztalására így énekel:

Szép a fekete szem,
 Én azt is szeretem,
 De még szebb a kék szem,
 Kékszemű szerelem.
 Az én szeretőmnek
 Ilyen kék a szeme,
 Valahányszor nyílik,
 Ibolya kél benne, —

a másikban pedig a barna szemet zengi:

Szép a kék szem, nem tagadom,
 Én a kékre nem haragszom,
 De a barna szem sugára
 Emlékeztet éjszakára,
 A sötétes éjszakára,
 Boldog szeretők napjára! —

mondom, ha Vörösmarty, a magyar költők fejedelme nem tudott választást tenni a *földi* csillagok között, úgy én, a hétköznapi ember vajjon melyiket válasszam ki az *égiek* közül?

Beszéljek talán a fenséges Napról, a földi világosság és melegség, minden mozgás és összes élet kuforrásáról? Elmondjam, hogy ez az elképzelhetlen izzásban levő óriási tüzgolyó, mely megjelenésének vakító szépsége s hatásának kiszámíthatatlan jótekonysága miatt nemünk előtt évezredekken keresztül Istent megillető imádat tárgyát képezte, mint bomlott elemeire s mint szállott le az Istenség trónjáról a kutató emberi ész ítélőszéke előtt? Elmondjam, hogy ismerjük nagyságát és súlyát: átmérője 112-szer, tömege 324 ezerszer akkora, mint a Földé. Elmondjam, hogy ismerjük mozgását, s ki tudjuk számítani azt

a szédítő gyorsaságot, mellyel a világűrben ismeretlen tájak felé rohan, mintegy pórázon ragadván magával egy csomó csillagot, melyek közé porszemnyi teher gyanánt a mi parányi földünk is sorakozik? — Vagy talán értekezem épen a Földről, erről a „vakcsillagról,“ — miként azt ünnepeelt költőnk nevezé, — mely oly kicsiny, hogy a 40 ezer mér-földnyi sebességgel haladó fénysugár egy másodperc alatt hétszer futhatná körül, s mégis oly sok szenvedélynek és hiúságnak, nyomornak és bánatnak hordozója? — Avagy szóljak talán a fehér fényben tündöklő esthajnali csillagról, mely az elmúlt tavaszon nyugati egünk feltűnő pompáját képezte, s melyet a klasszikus ókor — a külső csillogás fényétől tévutra vezetettve — a szerelem istennőjének nevével jelölt meg, holott az ujabbkori csillagászat kiderítette róla, hogy felületén tengelyének ferde helyzete miatt a napsugár perzselő hevével a leg-ridegebb téli időszak váltakozik, s így idillijelenetek rendezésére épen nem alkalmas. Mondjak valamit Marsnak vörösfényű csillagáról, mely nem egyéb, mint a mi Földünk kisebb kiadásban, s melyet már annyira ismerünk, hogy térképét is bírjuk? Beszéljek az ötholdu Jupiterről, a bolygók királyáról, vagy Saturnusról, melynek egét óriási gyűrűzet hasítja ketté, s estéit 8 holdjának váltakozó világossága hinti be derengő fényvel? — Vagy talán elvezéreljem m. t. hallgatóimat déli egünk legfényesebb napjába, a Sírirus csillagba, melynek tömege 14-szerte nagyobb a mi Napunkénál, s melyből a most kilövelt fénysugár csak 16 és fél év múlva érkezik el a mi szemünkbe; avagy — hisz a képzelet sebes szárnyú sas — elszálljunk tán még messzebb tájakra, el az északi sarkcsillaghoz, melynek ma kibocsájtott fénysugára mire megirja utját hozzánk, a most született csecsemő 42 éves férfiúvá, a férfiú 84 éves aggastyánná leszen?

Azon félóra alatt, melyben m. t. hallgatóim szives figyelmökkel megajándékoznak, bizonyára bekalandozhatnánk így a csillagos égnek különböző tájait, s egyik-másik fénylő pontocskáról elég szép és érdekes dolgot lehetne elbeszélnem, — de én ezt nem teszem, — nem, mert még ennél is fenségesebb témám van. Beszélni fogok ugyanis arról, hogy *miként győzte le az ember* — ez a porszemnek milliomodrésze — *azon terhes előítéleteket, melyeket a természet leküzdhetetlennek látszó erői gondolkodása elé gördítettek*, s mint kényszerítette a csillagokat, hogy alkotó részeit, pályáikat előtte kitérjék; beszélni fogok arról, miként érték el a matematikai tudományok azon fejlettséget, hogy segítségökkel a csillagok járásában

éppúgy eltájékozódhatunk, mint valamely földi város utcáinak tömkelegében, szóval: *vázolni fogom röviden a csillagászati tudományok fejlődését.*

* * *

Az 1543. évben Lengyelországban egy erejében elgyengült aggyatyan feküdt halálos ágyán. Szemeinek megtört sugára égi ihlettséggel esett egy könyvre, az ő könyvére, mely a nyomdából épp most került haza, s melyet a haldokló ember remegő kézzel szorongatott. Az agg férfiú: *Kopernik Miklós*, katolikus pap, — a könyv az ő életmunkásságának, több mint 30 évi fáradozásának gyümölcse: *De revolutionibus corporum coelestium.* — Az égi testek mozgásáról.

Csak egy könyv, . . . és mégis mily kiszámíthatlan következmények toltak nyomába! Hadizenet volt ez a könyv száz és száz tudós tekintélyével támogatott, ezredéves tanok ellen, letaszította ez a kis darab könyv az egész földtekét ama piedesztálról, melyre azt az emberek tudatlansága emelte s ezernyi éveken át fenntartotta. Igen, *Kopernik Miklós volt az első csillagász, ki nem csupán jobb sejtelemről vezéreltetve, hanem kellő tudományos készültséggel ellátva, mennyiségtani határozottsággal ki merte mondani, hogy nem az ember a teremtés remeke, nem a Föld a világ közepe, hanem a Nap a mi bolygórendszerünknek középpontja s a planéták — ezek között a Föld is, az ő hatalmas ereje által hozzá fűzve körülötte végzik keringésöket. Előtte, sőt még egy századdal utána is, — mert tanai csak lassan terjedtek el, — az emberek hitében a Föld állott a világ közepén; a Föld, illetőleg ennek fejedelme, az ember kedvéért festette be bíborral a hajnal az égboltozatnak felét, az ember kedvéért emelte fel keleten lángözönét a királyi Nap, az ő kedvéért gyúltak ki esténként a csillagok ezernyi tüzei.*

S ezen nem is csodálkozhatunk. A gyermeket is az foglalkoztatja leginkább, ami képzeletére maradandó hatást képes gyakorolni. Nemünk gyermekkorában, midőn az ember a szabad természet ölére volt helyezve, a Nap jótékony melegsége és világossága, a Hold szelid fényének váltakozásai, a csillagok tündéries megjelenése a képzelemre hatástalanul nem maradhattak; sőt mivel a szemlélő gyermekes korlátoltságában csak annyit látott, hogy a Nap sugarai a Föld termékenységét szűlik, hogy a Hold és csillagok fényétől felderített éjszaka a nyájak legeltetésére a lehető legalkalmasabb: *mindezen tények hatása alatt igen könnyen ama gondolatra tévedhetett, hogy*

Ő a teremtés végcélja, s minden, ami körülötte történik, az *ő* kedvéért van rendezve.

Homér korában Kr. e. 900 évvel az volt a közhit, hogy a Föld az Okeanos folyamtól övezett nagy síkság, mely fölé az égboltozat borúl. A Helios — a Nap — világa minden este kialuszik, s miután éjjel az Okeanos vizeiben megfürdött, hajnalban újra kigyúl s a napisten robogó fogatán az égbolton végig száguld. — Hesiodos, Homér kortársa, pedig azon tant állította fel, hogy az ég, föld és alvilág három párhuzamos korongként lebeg egymás felett. Ez a három korong oly messze van egymástól, hogy Vulkán kalapácsának 9 napra és 9 éjre volt szüksége, míg az égből a földre, s ugyanannyi időre, míg a földről az alvilágba esett.

Bővebb fejtegetés nélkül is átláthatjuk, hogy ezen nézeteknek sokkal inkább mitológiai, mintsem tudományos színezetök van.

A tudománynak némi lehellete érzik Ptolemaeusnak Kr. u. 130 évvel felállított világtani elméletén. Az *ő* munkája „*Mathematiké syntaxis*“, a legrégebb csillagászati könyv, mely reánk maradt. Szerinte a mindenség, melynek középpontjában a Föld székel, 9 koncentrikus, s a Föld körül forgó gömbből van alkotva. A legbelső gömb felületén a szelidfényű Hold van elhelyezve, a másodikon Merkúr, a harmadikon Venus, a negyedikén a Nap, a csillagok fejedelme, az ötödiken Mars, a hatodikon Jupiter, a emberi szemnek kedves, a hetedikén Saturnus, a nyolcadik szférán az álló csillagok, az ezenkívül elterülő legszélső gömb pedig a boldogok országa.

Ily nagyszerű mozgások, minők a Föld körül szüntelenül forgó szféráké, nem történhetnek meg csendben, hanem belőlök égi harmonia származik, melyet azonban az emberek tökéletlen halló érzéke nem képes felfogni.

Ebben áll — röviden körvonalazva — Ptolemaeus világnézlete. Ne ütközzünk meg azon, hogy ez a nézet uralkodott sok századon keresztül egész Kopernik Miklósig, s pedig nemcsak a nép közhitében, hanem az egyetemi katedrákon is. Annak a sok tekintetben nemes görög felfogásnak, mely az irodalomban és művészetben az embert a tökéletesség oly magas fokára emelte, hogy isteneit is ennek tulajdonságaival halmozta el, a csillagászati tudományokban is csak az lehetett következménye, hogy a teremtés végcéljául, a mozgó világegyetem középpontjául is az embert állítá oda. S a görög nép hatása, mely szobrászatunkat, építészetünket, sőt részben geometriánkat még ma is uralja, nem mehetett veszendőbe a világrendszer szerkezetét illetőleg

sem. Sőt azon sem lehet csodálkoznunk, hogy a klasszikus népek képzelete, mely hegyet és völgyet, levegőt és tengert, sőt minden ligetet istenekkel népesített be, a bolygók mozgását is zeneszóval kísértnek hitte. S ismerve az embernek önzésre hajló természetét, mely szerint még képzelt jogait is a végtetekig makacsúl védelmezi: valóban nagy lelki erőre lehetett Kopernik Miklósnak szüksége, hogy az ezredéves felfogással szemben kimondani merje, miszerint a világregndszer-ről szóló eddigi tan csak hiú ábránd és képzelgés, a Föld a csillagok között csak egy parányi testecske, s rajta az ember csak egy porszem.

De bízva a mennyiségteni tudományok csalhatatlan erejében — kimondá. Szerinte, mint már egyszer említettem, a mi világunk középpontja a Nap, e körül keringnek körpályákon a bolygók, még pedig a következő sorozatban: Merkur, Venus, Föld a Holddal, Mars, Jupiter és Saturnus, s ezen kívül az álló csillagok. A Mars és Jupiter közötti kis bolygókat, továbbá az Uranust és Neptunt, — a szélső planétákat — Kopernik még nem ismerte, hasonlóképp nem bírt tudomással az álló csillagok távolságáról sem, de a helyes alap a Nap középponti helyzetének kimondása által le volt rakva, s a rohamos haladás be is következett.

Kepler csakhamar felismerte, hogy a bolygók napköri utjokat nem tökéletes, hanem *kissé nyújtott köralaku pályában teszik meg*. Majd a XVIII. század folyamában annyira kifejlődtek az észlelések módszerei, hogy kitüntethették, miszerint a kerületi pálya sem szabatos, mert egyik bolygó vonzása a másikat némileg kitéríti utjából. A csillagászok ezen kitérítéseket *háborgásoknak* nevezik. S épen ezen háborgásoknak vizsgálata vezetett a legszélsőbb bolygó, Neptunnak felfedezésére.

Említettem már, hogy Kopernik világregndszerében a legszélsőbb bolygó Saturnus volt. Az ezen kívül fekvő Uranust Herschel angol csillagász fedezte fel 1781. március 13-án távcső segítségével. Az Uranus felfedeztetvén, a csillagászok hozzáfogtak pályájának kiszámításához, természetesen már előre figyelembe véve azon háborgásokat, melyeket e pálya a bellebb fekvő Saturnus és Jupiter mozgásai miatt szenvedhetett. Az észlelések azonban meghazudtolták a számítások eredményeit, mert Uranus a valóságban nem követte pontosan azon utat, melyet eléje a matematika írt. Az eltérés a számítás és valóság között mindig nagyobb lett, mire némely csillagászok azon merész nézetet fejezték ki, hogy az Uranus háborgásai a már ismert bolygók vonzásából ki nem magyarázhatók, s így

rajta kívül még egy ismeretlen bolygónak kell léteznie. Az észlelések pontosan nyújtván Uranusnak ki nem magyarázható háborgásait, a francia Le Verrier ezen háborgások nagyságából, minden távcsői kutatás nélkül, *tisztán a mennyiségtan módszereivel*, íróasztala mellett kiszámította, hogy hol kell a világtérben feküdnie annak a még ismeretlen bolygónak, mely Uranus mozgásának eddig nem értett rendetlenségeit előidézi. S mivel maga gyenge észlelő volt, számításának eredményét 1846. szept. 18-án közlé Gallé, berlini csillagással. Ez társa levelét szept. 23 án kapta, s távcsőjét az égnek Le Verrier által kijelölt pontjára irányozva, csakhamar megtalálta az eddig ismeretlen legszélsőbb bolygót, a Neptunt, s az eredményről tudósította Le Verrier-t.

Ha a csaták viharaiból diadalmasan hazatérő hadvezér — miután birodalmát egy országgal gyarapította, — emelt fővel és fölmagasztosult kedéllyel tekinthet vissza hőstetteire: vajjon minő érzések foghatták el annak a szerény tudósnek szívét, ki *gyenge tollával egyszerre nem is egy országot, hanem egy egész világot talált?!*

Egy másik példája annak, hogy a mennyiségtani számítás módszerei mily biztosan igazodnak el még a legrakoncátlanabbaknak mutatkozó égi testek, az üstökösök járásának felismerésében is, a következő.

Az üstökös csillagok egünk legbizarrabb, legfeltűnőbb jelenségei. Hirtelen lépnek fel, s egyszerre oly fényözönnel, mely embert és állatot egyaránt bámulatteljes félelemmel tölt el. A görög néphit a Földről elköltözött nagy emberek szerte bolyongó lelkeit kereste bennök. A nagy Aristoteles szerint az üstökösök a földi hármass légkör alsó rétegéből felemelkedett, s a legfelsőbb rétegben lánggra lobbant gőzpárák, melyek — mindaddig, míg el nem égnek, — a Föld és Hold között bolyonganak. Aristoteles tekintélye megingathatatlanul uralkodott nemcsak az ó-, hanem a középkoron keresztül is, s igazán bámulatra méltó, hogy ezen megdönthetetlennek hitt tekintély ellenében Seneca (Kr. u. 12—66.) azon véleményt meri kockáztatni, hogy az üstökösök nyújtott pályájú bolygók, melyek — midőn a Földtől messze távoznak, — láthatatlanok, de majd ismét visszatérvén, láthatókká lesznek.

A középkor a lehető legrémesebb babonákat fűzte egy-egy üstökös megjelenéséhez. S a babonás hit keltésében néha a véletlen is közrejátszott. II. Fülöp, francia király az 1223. év nyarán kórágyon feküdt Montesban, Páris mellett, — július hó elején megjelent egy üstökös, s a király július 14-én meghalt. Hogy magyarországi példát is idézzek, az

1580. esztendőben az égen egy nagy üstökös jelent meg, melyről az erdélyiek azt hitték, hogy uszálya épen Erdély felett hajlik alá, s nem is késett Wolfard István, kolozsvári matematikus abbéli véleményének nyilvánításával, hogy ez az égi csoda a Báthory-család romlásának jeléül tűnt fel. Bekker Boldizsár Németországban a XVII. században közgyűlölet tárgya lett, mivel az üstökösöknek az emberek sorsára való befolyását tagadta, s ugyanakkor Európának sok országában *a csillagászati tanszéket elfoglaló professzornak ünnepélyesen kellett kijelentenie*, hogy az üstökösök elméletére nézve Aristoteles-
sel egyetért.

De az üstökösök történetében korszakot alkotott az 1682. esztendő. Az ekkor megjelent üstököst észlelte ugyanis Halley Edmund, angol csillagász s a régibb csillagászati évkönyvek feljegyzéseiben lapozgatván, a csillag pályájának kiszámítása közben azon tapasztalatra jutott, hogy az általa 1682-ben észlelt üstökös ugyanazonos azzal, mely már 1607-ben és 1531-ben, tehát körülbelül 75—76 évi időközökben a csillagászok érdeklődését felkeltette. Élénk figyelemmel kísérte az égi test pályáját s mindaddig, míg csak látható volt, kiszámította utját s számításának végeredményeül kimondá, hogy ezen üstökös, mely ma az δ nevét viseli, — ha csak utjában feltartóztatva nem lesz, — 1758-ban újra visszatér.

Megérkezett az 1758. év eleje. Tudósok és avatatlanok türelmetlenséggel várták az üstököst, de Halley jóslata csak nem akart teljesülni. A nagy tömeg már hitét kezdé veszíteni a csillagászati tudomány pontos számításaiban, midőn a francia Claireaut felülvizsgálta Halley számításait s az üstökös pályáját tovább szerkesztve, azt találta, hogy utjában közel jutván Jupiterhez és Saturnushoz, ezek vonzása által némi feltartóztatást szenvedett, de azért még az 1758. évben visszatér s az 1759. évi márc. 13-án leend a Naphoz, mely körül kering, legközelebb. S Halley üstököse az 1758. év dec. 12-én érte el a napközelséget. Claireaut tehát számításában csupán egy nappal hibázott.

A Nap körül keringő ezen üstökösnek 76 év múlva, vagyis 1835-ben újra vissza kellett térnie. A párisi akadémia már előzetesen jutalmat tűzött ki megjelenési idejének pontos kiszámítására. A díjat De Ponteculant, tűzérezdes nyerte el, ki a perihelium — napközelség — idejét 1835. november 15-ére tette. Pár órát hibázott, mert az üstökös tényleg 1835. nov. 16-án a hajnali órákban érte et a napközelséget.

Halley üstököse az 1910. év máj. 24-én, vagyis a jövő tavaszhoz 20 évre lesz újra perihéliumban. Szivemből kívánom, hogy fényében a m. t. társaság minden tagja gyönyörködhessek.

* * *

Ime m. t. hölgyeim és uraim! egy-két fejezet az emberi ész fejlődésének történetéből, melynek — fájdalom — még civilizált föld-részünk sem szentel annyi érdeklődést, mint az anyagias küzdelmek megismerésének. S habár, — elismerem, — szép és magasztos tett meghalni a csatamezőn azon harcban, melyet egy nemzet fennmaradásának érdekében vívunk, s az ifjuság lelkesedését és hazaszeretetét valóban ébren tarthatják azon küzdelmek változatos képei, melyek az iskoláinkban tanított történelem színpadán szemei előtt végig vonódnak: de mégis — erősen hiszem — *gyors lépésekkel közeledik a kor, midőn a szellemi fejlődés történetének kimagasló alakjai is jogos helyet kérnek* ama pantheonban, hova nemünk halhatatlanjai nyerne bebecsajtatást.

De ime fejtegetéseim közben újra lejutottam a mi sokféleképen vádolt és kárhoytatott, de azért mégis ragaszkodással és szeretettel övezett kis planétánkra, a Földre. Nem is kívánok ma többé elszállani róla. Emlékezzünk meg ezen ünnepen, a legnagyobb magyar költő ünnepén, az 1500 millió ember között, kiket türelemmel hordoz hátán, azon 7 millióról, kik büszkén nevezik magukat magyaroknak s rajongó szeretettel merítenek lelkesedést amaz őserővel megírt költeményekből, melyek Vörösmartynak, a fehérmegyei magyarnak lánglelkében fogamzottak. Férfiaink ne feledjék, hogy a földteke egyik ékességét: a három bércel övezett, négy folyóval öntözött kies hazát, melyet őseink annyi vérrel foglaltak el, becsületben és becsülésben megtartsuk; hölgyeink pedig ne feledjék, hogy abban az óriási harcban, melyet a népek életben maradásukért ésszel és kézzel vívnak egymás között, minden harcos pályájának megvan az irányító két csillaga: terjedelemre nézve ugyan mérhetlenül kisebbek az égi csillagoknál, de tűzők mélységére nézve — legalább mi előttünk — felülmulják azokat. Ezen vezércsillagok: hölgyeink világitó szempárja!

Hintsék be a magyar nemzet férfiaiának rögös utjait ezek a csillagpárok ragyogó fényvel!

TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS KÖLTÉSZET.

Művelődéstörténeti tanulmány.*)

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mai előadásom címe „természettudomány és költészet.“ Meg ne ütközzenek s különösen Önök m. t. Hölgyeim, meg ne ütközzenek a cím felett! El ne ítéljenek engem előre, hogy a természettudományok fájának a közfelfogás szerint íztelen és színtelen gyümölcseit az Önök által méltóan dédelgetett költészet illatos és pompázó virágai mellé emelem! Higyjék el nekem, hogy a közhit, mint nagyon sok dologban, itt is téved; higyjék el nekem, hogy a legszebb költészet, amit nem csupán az emberi véges képzelem, hanem a végnélküli, mindenható Istenség is létrehozni tud,

Az én templomom: a nyílt, nagy természet!

(Petőfi)

Vagy ismernek-e Önök érzelmesebb lírai költeményt a pacsirta tavaszi dalánál; hallottak-e magasabb szárnyalású ódát annál, mely felhangzik,

Midőn előjön a kis csalogány,
S édes dalától felzeng a magány,

(Vörösmarty)

amely dal Heineként

A hogy zendül édesdeden,
Hosszan, fájón, zokogóan: —
Merő szív az és szerelem;

(Ford. Endrődi)

szemlélték-e hatásosabb drámai művet a tomboló nyári zivatarnál: fákat tördelő szélviharjával, velőt rázó mennydörgésével, eget, földet

*) Előadás a székesfehérvári Vörösmarty-kör 1893. évi január 21-iki estélyén.

elborító záporával . . . s utolsó, kiengesztelő felvonás gyanánt szivár-
vánnyal az égen, napsugárban tündöklő millió harmatcseppel a fűvek
és fák levelein; — láttak-e megrendítőbb szomorújátékot a lavina
rohanásánál, mely kicsiny hógomolyagból remek szabályossággal mindig
nagyobb és nagyobb görgeteggé leszen, szikláról-sziklára szökel, majd
erdőket seper el utjából, városokat tör össze romhalmazokká, tavakat
vet ki medrökből: sikoltva, bömbölve az istenítélet harsonájával, melyen
át az élve eltemetett emberek és állatok el-elkapott siralma és jajja
hallszik? — Ismernek-e Önök mindezeknél felségesebb költői műveket,
ahol a kezdet-, közép- és befejező tagok oly kerekded harmoniában
illeszkednek egymáshoz? Óh *a természetben végtelen sok poezis
van, csak értelem és szív kell hozzá, hogy azt megtaláljuk!*

Ki volt tanítód? Hol jártál iskolába?
Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted,

kérdi Petőfi Arany Jánostól, majd feleletképen folytatja:

Az iskolában nem tanulni hiába
Ilyet . . . *a természet* tanított tégedet!

Ugyancsak Petőfiként a képzelet „sebes szárnyú sas“ ugyan, de „el-
fárad mégis,“ mire a magyar történet dicsőséges századaiba „oda ér.“
Az a fantázia, mely őt „Képzetem“ költeményében úgyszólván a kép-
telenségig elragadja s melynek

Ott, hol már megszűnik
Az Isten világa,
Uj világot alkot
Mindenhatósága, —

(Petőfi)

nem a költészeté többé, mert hiában! annak bölcsője és hazája a
véges föld, hanem a végtelenség eszméjét méhében viselő csillagászati
tudományé, mely kezdetet és véget ismerni nem tud.

Tompa Mihály költészete a harmatot a természet apró könny-
cseppjeként rajzolja, mely „a szerelmes hajnal bucsúfájdalmának
gyöngyeként a virág kelyhébe hull“, s íme a természettudomány ennek
a képnek erejét százszorosan hatványozza, midőn megtanít, hogy ebben
az apró vízcseppben ezernyi állat talál életet.

Még bámulatosabbaknak, sőt fantasztikusoknak tűnnek fel a
természettudományok, ha kutatásuk módszerével kissé megismer-
kedünk.

Ki ne vágyódnék közülünk megismerni az oly sok alakban meg-

énekelt „szende,“ „szelid“ holdat, az ábrándos költői lelkek bálványát,
mely majd „az ég tengerében fürdik,“ majd

Fenn az égen
Tündérszépen
Ragyog,

(Petőfi)

majd mint

„egy bús, halotthalvány arc tör elő,“

(Heine)

majd

Sugáriból a csöndes föld színén
Szövődik halvány, reszkető lepel.

(Tompa)

Nos, a természettudósok ép oly kedvteléssel foglalkoztak a holddal, mint a költők s foglalkozásuk között a kutatások módszere rövid idő alatt oda fejlődött, hogy azt az eredményt, amit századunk első felében Mädler, a kitűnő holdkutató 7 évi, Schmidt, a szintén jeles holdleíró 34 évi fáradságos észlelettel és rajzolással ért el, — ma a fényképirás egy perc alatt felmutatja. Nem költői énekre méltó haladás-e ez az emberi szellemnek? Vagy nem bámulatos-e, nem lélekemelő-e, hogy mióta a természetvizsgálók a mikroszkópot, mint a látási érzéknek úgyszólván végnélküli hatványozóját ismerik, azóta megtudtuk, hogy a pusztá szemmel látható állatvilág számra nézve elenyészőleg csekély ahhoz a milliárdnyi számban nyüzsgő állattömeghez képest, mely a vízcseppet csakúgy teszi ezernyi élő lény hazájává, mint a mérhetetlen tömegű tengervizet!

Ha a költészet nem egyéb, mint az érzelem- és képzelembeli funkciók eredménye, úgy semmi sincs, ami ezen működést jobban megindíthatná, mint a természet. Hisz talán már az eddig elmondottakból is látják m. t. Hölgyeim és Uraim, hogy a természet maga a megtettesült költészet! És csak sajnálatos, hogy a költők nincsenek nagyobb barátságban a természettudománnyal, mert a természettudomány és poezis egyesítése oly merész röptöt adna egy költői léleknek, aminő magasan emberi szellem még nem szárnyalt.

De ha nem foglalkoztak is a költők szakszerűen a természet tüneményeivel, annak hatása alól nem bírták magukat kivonni.

Óh természet, óh dicső természet,
Mely nyelv merne versenyezni véled!?

kiált Petőfi Sándor. Tompa Mihály pedig a természet rajongó szeretetétől elteltén így dalol:

Szent természet! dajkálkodó anyám,
Szeretlek én kimondhatatlanúl,
Gyönyör s megnyugvás lelke száll reám,
Lombod, virágod ha sarjad, ha hull!

* * *

Már a görögök és latinok vallása sem egyéb, mint a természeti erők nyilvánulásainak költői alakba való travesztációja. A *Chaos*t, a végtelen és világtalan űrben bolyongó őanyagot az *Eros*, a szerelem rendezte arányos formába, melyből az első kiváló anyag *Gaia*, a föld volt. A szerelem erejével létre hozott földet az istenek vették hatalmukba. *Uranos* az égnek, *Kronos* az időnek istene. Mily helyes érzékkel fűzték hozzá az idő mindent pusztító erejét ábrázoló regét, hogy saját gyermekeit elnyeli! De a hatodiknál, a legszebbnél rászedte őt felesége *Rhea*, ki ezt a fiút, *Zeust* elrejtette a falánk apa elől s helyette egy csecsemő módjára bepótlált kődarabot adott neki elnyelni. A Kréta szigetén növekedett ifju isten nemcsak maga nyert hatalmat atyja felett, hanem anyjával szövetkezve kényszerítette őt, hogy a felfalt őt idősebb testvért is kiadja magából. Nincs-e a rege ezen mozzanatában homályos sejtelem az anyag megmaradásáról?

Igy lesz Zeus (Jupiter) a legfőbb hatalomnak és villámnak, Hera (Juno) a természet összes áldásainak, nemkülönben a hitvesi hűségnek, Apollon a világosságnak és fenségnek, Artemis a holdnak és éjnek, Hermes (Mercurius) a hajnalnak, majd eszmetársítás útján (ki korán kel, aranyat lel,) a kereskedésnek, Hephaistos (Vulcanus) a tűznek, Poseidon (Neptun) a tengernek, Aphrodite (Venus) az elementáris erejű szerelemnek isteni megtestesítőjévé. Így ábrázolja Iris a szivárványt, Hebe az ifjuságot, Themis az erkölcsi rendet.

Nagyon érdekes volna, csakhogy nagyon messze vezetne, ezen istenségekhez fűzött regékből a görögök és latinok természettudományi ismereteire visszakövetkeztetni. De mondom, ez nagyon eltérítene tárgyamtól; itt tehát csupán annyit említek, hogy *Görögország és Itália kies tájai, derült ege, vihar nélküli időjárása, egészséges éghajlata, szóval mérsékelt természeti tüneményei az isteneknek is mérsékelt hatalmat juttattak*. Így a hellen és latin mifhosz s az ennek nyomában serdült költészet jellege a fenségben

és alacsonyban, a szépben és rútban nem emelkedik túl a közönséges emberi mértéken.

Az örök mozgásban levő természet tüneményei — más szóval, a külvilág tényei — az ember felfogására domináló benyomással vannak. Azoknak az *eszméknek összessége*, melyek e benyomások alatt keletkeznek, *adja meg kinek-kinek világnézetét*. Világnézlete tehát minden embernek, népnek és kornak van, természetesen más-más. Legyen a költőnek inspirációja bármely intenzív, az uralkodó világnézet befolyása alól magát elvonni nem képes. „Minden műalkotás alapján van valami eszme a természetről és az életről“ — mondja Taine. Görögország és Itália szeliden nyilvánuló természeti tüneményei jelentéktelen szerepet játszottak az óklasszikai világnézet alakulására, s ezért nem ragadták meg a költők fantáziáját sem, s így Hellasz és Róma költészete még a természeti szépségek leírásában sem gazdag, azt pedig, hogy valamely költő *a természet tárgyait és tüneményeit költészetének benső világával, eszméivel, érzelmeivel szerves viszonyba hozta volna, az óklasszikai irodalomban sehol sem találjuk*.

Ezzel azonban nincsen az mondva, hogy az antik költészet a természeti vonatkozásoktól egészen idegen. Homeros az Iliasban így írja le a vihart:

Borzasztóan mennydörgött a földnek s égnek apja
Legfelülről; oda lenn meg Poseidon rázta
Mérhetetlen földünket és végtelen ormait,
Sokforrasú Ida hegység minden lába dobbant,
S csúcsa rengett; rengett Trója s minden görög hajó.
(Ford. Radó Antal)

Pindaros a következő rajzot adja az Aetnáról:

Száz szakadékból ront elő
A szűzi, dúló lángeső;
Nappal szikrázó füstfolyam
Törtet belőlök untalan,
De éjjel bíborszín tüzek
Sziklákat hengerítenek
Ádáz robajjal le a mélybe,
A tenger tükörére.

(Ford. Radó)

Anakreon meg játszadozó enyelgéssel szövi dalába a természet megnyilatkozásait:

Iszik a barna föld maga,
 A földből iddogál a fa.
 A tenger issza a leget,
 A nap a tengercseppeket,
 Hold inni napsugárt szeret
 Hát pajtás, mondd, mit bántatok!
 Ha én is inni akarok?

(Ford. Radó)

Horatius az egész világon ismeretes „Beatus ille“ bekezdésű költeményében a falusi életet dicsőíti:

Boldog, kinek közüggel nincsen dolga,
 De mint az ember abb' a régi korba',
 Ökrével ősi földjét műveli,
 És pénz kamatra sohse kell neki!
 Álmát a riadó sohsem zavarja,
 Nem rémíti a tenger bőszi viharja,
 A forum piacára sohse mén,
 Át nem lép dölyfös urak küszöbén.

(Ford. Radó)

De nem folytatom, hanem kiszakítom a költemény legszebb részét, hol a költő a természetfestésre áthajol:

Majd aggott tölgynek árnyékába ül,
 Majd heverészni hűs pázsitra dül;
 Körülte zúg a hegyről le az ár,
 A ligetekben dall a kis madár;
 Hallhatja érnek csendes mormolását,
 Melyeknek hangja lágy álomra csábít.

(Ford. Radó)

Vergiliusnál meg valóságos sóvárgást találunk a természet bűvös titkai iránt, s egyuttal önvádat a költő csekély természettudományi ismeretei miatt:

De hogyha nem hatolhatok, természet, titkaidba,
 Mert túlhideg talán a vér, mely szívemet borítja:
 A rétbe' leljem üdvömet s a völgy kis folyamában,
 Hírnév nélkül, hűs árny alá s patak vizére vágyjam!

(Ford. Radó)

Ezen mutatóványok igazolják, hogy a görög és latin költészet nem zárkózott el a természettől, sőt még ahhoz némi ragaszkodást is tanúsított, de a természetnek oly fenséges megnyilatkozását, oly erőteljes természetleírást, aminőt pl. Arany „Katalin“-jában látunk:

Sőt még a viszhang is pihen,
 Mely összetorlott bérceken,
 — Hol a felhőnek fészke van,
 S a völgyben, ott, hol Vág folyam
 Órült kacajjal elrohan, —
 Dörgésöket fel és alá,
 Mint könnyű lapdát vagdala,

mondom, ily erőteljes természetfestést az óklaszikai irodalomban hiába keresünk.

Milyen más jellegű a költészet Hindosztán ege alatt! Itt az indiai oceánból felszálló felhők a Himmalája bérceibe ütköznek, s kifogyhatatlan víztömegekkel a déli lejtőket öntözik, miáltal óriási folyamoknak lesznek kiapadhatatlan forrásaivá! Ép így megtörik az egyenlítői légáramlat a Himmalája sziklavarán, s ellenállhatatlan erővel száguld végig Hindosztán térségein. *A természet kedvező és kedvezőtlen tüneményei tehát földünk ezen részén egész hatalmokban jelenkeznek* s Indiát éléstárává teszik az emberiség egy részének, de egyúttal félelmes hazájává a zivataroknak és a fenevadaknak. Tudjuk, hogy e földség gazdagsága csábította már az ókor lángeszű hadvezérét, Nagy Sándort, hogy diadalmas hadseregének jelvényeit a kelet e távol országaiban is meghordozza; tudjuk, hogy Kolumbusz Kristóf zsenijét és vasakarátát szintén Kelet-India mesés gazdagsága sarkalta, hogy „a keletet a nyugat útján“ keresse.

De más részről azt is tudjuk, hogy az indiai oceán színhelye a legrettenetesebb viharoknak; tudjuk, hogy Kelet-Indiában csak a kigyómarásnak évenként mintegy 11 ezer ember esik áldozatul, hogy zabolátlan folyók áradásai egyszerre százezer embert sodornak el, s hogy a világ rémének, a kolerának székhelye itt van a Ganges deltájában. Ily külvilág nyomása alatt *csak oly világnézet keletkezhetett, melyben az élet rendjének döntő okait egyedül a természet hatásaiban kell keresni*, s a költői fantázia a természet erőinek bizonyára még nagyobb hatásokat tulajdonít, mint aminőkkel azok valóban bírnak. Nincs tehát semmi csodálni való abban, hogy az indiai költészet egészen más jellegű, mint a görög és római. *Hiányzik belőle az emberiesen nemes jelleg, de sokkal megkapóbb és elragadóbb a természethez való viszonyában.*

Kalidász „Sakuntala“-jának már előjátéka mutatja, hogy a költő pazar fantáziája a természet erőiből táplálkozik:

Vízben, mely Isten első alkotása,
 Tűzben, mely hordja tiszta áldozatnak
 Föl illatát; az áldozó *brahmánban*;
 A nap- és holdban, mik az időt kimérik;
 Étherben, mely a hangot zengve hordja,
 S mindent betölt; földben, melyet a lények
 Magvának vallunk; léghen, mely az élők
 Életét fenntartja; — e nyolc őselemben
 Megtestesülve áldjon Síva meg!

(Ford. Fiók Károly)

Ugyanezen drámai költeményben a király eképen ömleng Sakuntala szépségén, aki tetszését megnyeré:

Virág ő, melyet senki sem szagolt még;
 Bimbó, melyet nem érintett köröm;
 Gyöngyszem, mely még nem volt felfűzve; méz,
 Melynek zamatját még nem ízlelé ajk.
 Mint szent élet tökéletes gyümölcse,
 Oly tiszta és hibátlan teste bája.

(Ford. Fiók)

A viszont hő szerelemre gyúladt Sakuntalát barátnői imígy bátorítják:

Fogadd üdvözetünk!
 Szerelmed, édesem, méltó tehozzád;
 Vagy merre hömpölyögjön a folyam,
 Ha nem tengerbe? És a gyöngyfutóka
 Hova fusson fel uj bimbóival,
 Ha a mangóra nem?

(Ford. Fiók)

Mondottam már, hogy a görögöknél és rómaiaknál nagy esztetikai műveltségök és tisztult izlésök mellett sem létesülhetett valódi természetszeret. De hát miért nem? Azért, mert hiányzott a valódi természetismeret. Természettudomány alatt nem szabad csupán a mozgó és nyugvó természetről s ennek törvényeiről szóló ismereteink összegét érteni, hanem a természettudomány körébe belefoglalandó az embernek a természethez való viszonya is. Ez a szubjektív rész a természettudományban teszi azt az egész emberiség közvagyonává. Igaz, hogy a szaktudósok többsége ezt a szubjektív részt, mint a tudományhoz nem tartozó hímport, lefújja a természettudomány fájának üde gyümölcseről, s a tudományban csupán a rideg objektivitást, a kétségtelen s egyéni szemponttól független bizonyosságot keresi. De nem szabad felednünk, hogy a világon minden bizonyos

ugyan, mert a tények folyamata elháríthatatlanul működő törvények szerint megy végbe, de *a mi tudásunkban semmi sem bizonyos*, mert a természettünemények összes okait soha sem fogjuk abszolút pontossággal megismerni. Ezért nem lehet még a természettudományokból sem kizárni a szubjektív felfogás jogosultságát.

És ez így is van jól! Mert ellenkező esetben a tudomány bizonyosságának hidege már csirájokban megölné a sejtések rügyeit és bimbóit. Pozitív tudást egyedül a matematika nyújt, azonban ne feledjük, hogy a matematika csak a gondolkodó tehetség legegyszerűbb funkcióinak áll szolgálatában. Ha a természettudomány és filozófia szubtilis kérdéseiben is hasonló bizonyosság létesülhetne, úgy a tudomány feltétlen zsarnokká válnék életünkben s az idealizmus meleg lehetét ráfagyasztaná még az oly erkölcsi viszonyra is, aminő pl. a családi élet. Azon emberi lény, kinek csupa világos fogalmai volnának, megszűnnék ember lenni; legemberiesebb fogalmaink, melyeket értelmünk magában rejt, félvilágosságban vannak, s ezek homályos köréből lépnek ki a világos fogalmak. Ha ez a háttér elménkben megszűnnék, még a matematika is elveszítené azt a tekintélyét, melyet az ember által sejtett végtelen igazsághoz való viszonyában bír.

De visszatérek tárgyamhoz. A vázolt értelemben vett természettudomány a görögöknél és rómaiaknál nem létezett. Igaz, hogy nem létezett a keleti népeknél sem, de ezek kénytelenek voltak a természethez való viszonyukat érezni, s ezzel a viszonnal foglalkozni. Innen a sokkal melegebb szeretet és sokkal zordonabb félelem a keletiek vallásában és költészetében a természet nyilvánulásai iránt. Gyönyörű képeket kölcsönöznek a természettől. A Maha-Bharátában Damajanti elragadó szépsége ragyogó égi tüneményként van rajzolva:

Tündökölt ott Bhíma lánya
Minden bájjal, ékkel rakva
Barátnőinek körében,
Mint felhőn villám szalagja.

(Ford. Fiók)

Firdúzi óriási eposzának, a Sah-Náménak egyik bájos fejezetét képezi a Zál és Rudábé idillje. Itt a hős Zál

Oroszlán ő, ha harc pályája nyil,
Barátinak áldásos, mint a Nil.
Szerencséje oly ifju s vidám,
Mint maga; arca égő tulipán.

(Ford. Szász K.)

és Rudábénak

Két szeme kék, mint narcisszok a dombon,
Pillái hollószárny-szinük azonban.

(Ford. Szász K.)

Mintha csak a mi Petőfi Sándorunk megkapó rajza tárulna elénk:

Fekete a pillád, kék a szemed,
Mint mikor a felhő ketté reped.

* * *

A középkori keresztény költészet teljesen kivonta magát a természet hatása alól. A Nibelungen-Liedben a pogány világnézetnek a szelidebb, de kevésbé poetikus keresztény felfogásba való áthajlása nagy törekvéssel van ugyan megrajzolva, de azért a XII. század ezen epochális alkotása, mely a világirodalom kiváló termékei között méltán foglal helyet, még sem sorozható egészen a keresztény múzsa termékei közé, mert epikai alapelemeit a germánok őskori mitológiájából és allegorikai mondáiból merítette. Kétségtelen, hogy a Nibelungen-Lied — ma ismert alakjában mindenesetre keresztény költő műve — midőn az ősmondák Kriemhildjének jellemét a házassági kötelék erejének minden egyéb érzelm fölé való emelésével pogány alapvonásai közül kiforgatta, akkor eme keresztényi jelleg által művészi s különösen lélektani becsben sokat nyert. De annál többet veszített erejéből a nagy mű, mikor a költő egy másik főalaknak, Brunhildnak mithoszi vonásaitól való megfosztása által az ősgermán nép pogánykori mitológiájában nyilvánult végzetes bosszúálló szerelmet a keresztény felfogáshoz akarta idomítani; mikor a cselekvő egyének tagadhatatlanul erőteljes és művészi megalkotása mellett a színtérnek rajzát tökéletlenül nyújtja; mikor végre a természet tüneményeitől kölcsönzött képekben, melyek a keletiek költészetét oly pazar gazdagsággal díszítik, egészen szegény.

Különben bármiként igyekezett is a költő, hogy eme kitűnően szerkesztett eposzban a keresztény vallás iránti előszeretetét érvényre juttassa, maga a műnek tárgya, — mely kiválóan nemzeti s a vallásos vonatkozásoktól csaknem egészen ment, — lehetetlenné tette, hogy az a nagy visszahatás, mely a pogány kor érzéki túltengését követte s túlhajtásával a kereszténység ethikai törekvésének merev egyoldalúságát szülte, a Nibelungen-Liedben megnyilatkozásra tért találjon.

A középkor eszméinek irányzata és tartalma nem e nagy eposzban van lerakva, hanem a száraz lovag-eposzokban, s a természet világtól való elzárkózásnak és magába mélyedésnek szimbolumát nem Sigfrid és Hágén alkotják, hanem Szent Bernát, ki Helvécia csillogó tavai, napfényvel aranyozott bércei között teljesen magába vonúlva, behúnyt szemmel utazik át a világ legszebb tájain. Az élet a nyilvánosság széles teréről a kolostorok elzárt falai közé szorúl és aszketikus egyoldalúságba süllyed. A közfelfogás a földet, mint az emberi lélek méltatlan tartózkodási helyét, a testet mint szükséges, de rossz terhet tekinti, melynek földi hajlamait korbácsütésekkel megzabolázní: a legfőbb emberi hivatásnak tartatott. Nem kell ugyan teljes bizonyítékúl elfogadni Ibn Hankalnak a X. századról mondott ítéletét, de jellemző, hogy Európát egy színvonalra helyezi Aethiopiával:

„A mi a nazarenusok és az aethiopiaiak országait illeti, ezeket csak hozzávetőleg említem fel, mert a bölcsesség, az igazság, a vallás és a rendes kormányzat iránti szeretetemenél fogva eme népekről semmit sem mondhatok, s rajtuk semmi dicsérni valót nem találok.“

Petrarca életének egy epizódja találóan igazolja, hogy még a XIV. századbeli keresztény felfogás is mennyire elút a maitól. Mielőtt azonban ezt a vonást rajzolnám, nem hagyhatom említés nélkül, hogy a XIV. század Európa művelődéstörténetében fordulópontot jelez. A latin faj mégegyszer — s talán utoljára — megmutatta erejét a vezetésben s Dante, Petrarca, Boccaccio voltak az elsők, kik az aszketikus elvekkel szakítottak, s költészetöknek eszményeül az antik műveltséget ismerték el. Senki sem csodálkozhatik felette, hogy az ezredéves hagyományokkal való szakítás, az erős kötelékekből való kibontakozás nem történhetett meg nehézségek nélkül, hisz a köztudatba átment vélemények a tudomány vívmányait rendszerint sokáig túlélék. Csak a szokásos emberi gyöngeségnek volt rabja Petrarca is, midőn költői geniuszának szárnyain először próbált felemelkedni a természet szeretetének szférájába, — és a merész szárnycsapások között lelkét egyszerre csak beteges félelem révedezése nyűgözte le. De halljuk magát az epizódot.

Petrarca ihlete a klasszikus ókor emlékein táplálkozott. Az antik költészet világából merített reminiszcenciái hosszú vajudás után kényszerítették őt, hogy a lakóhelyéről, Avignonból látható Mont-Ventoux csúcsait megmássza. Költői képzeletét nagyban emelték Lívius ama lendületes sorai, melyekben leírja, miként fogta át egy tekintettel a Pontust és az Adriát.

Öccsével együtt tette meg az ártatlan kirándulást a Mont-Ventoux csúcsára. A hegy tetejére jutva, lábaik alatt gomolygó felhőket láttak: az olimpusi istenek naponkénti gyönyörűségét. Az Alpok távoli láncolata a költő elméjében felkeltette Hannibálnak, a nagy hadvezérnek emlékezetét, ki ezeket az ormokat seregével együtt hágtta át. Majd merengő lelke csodálatos eszmetársítással alárepül a messze lenn hagyott városra, s ott a világ legszebb szonettjeiben megénekelte hölgyére A felhők szétszakadoznak, a Rhone folyam mosolygó napfényben hömpölygeti csillámló árját, a távoli ködben Marseille városa rajzolódik, azontúl pedig a Középtenger csendes tükre terül . . . Hol az a hétköznapi lélek, akit ez a kép el ne bájolna? Képzeltető hát, minő benyomással lehetett az oly költői kedélyre, aminő Petrarca volt!

De az emelkedett hangulat nem tartott sokáig. Petrarca zsebébe nyúl, s onnan kihúzza Szent Ágoston „Vallomásai“-nak egy kisded kiadású példányát, melyet mindig magával hordozott, felüti, olvas: „*És elmennek az emberek megcsodálni a hegyeknek magasságait és a tengernek nagyszerű hullámaait és a folyamoknak széles medreit és az oceánnak környületét és a csillagoknak pályafutásait és — elhagyják önmagukat!*“

A XIX. század keresztény férfija ezen valóban szép idézetből nem olvas ki többet, mint csupán annyit, hogy a természetet nem szabad imádnia, hogy a természet csodás tárgyainak szemléleténél soha nem szabad felednie, mennyivel tartozik lelkes emberi mivoltának; de Petrarca elméjébe minden zsenije és antik világeszméi mellett is erősen behelyezkedett, ott élt a XIV. század aszkétai jellege. Szent Ágoston intelmében az Isten ujját látta tiltólag felemelkedni lázadó lelke ellen, szégyennel és bűnbánattal eltelve, szó nélkül ott hagyja az elragadó kilátást, s szobájának négy fala közé vezekelni siet.

Igy vergődött Petrarca lelke a természet meleg szeretete és korának hideg aszketizmusa között. Példája csak azt bizonyítja, hogy az emberi társadalomban a jelen mellett folytonosan ott kísért a múltnak emléke. De hiába!

A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyíljék, ha jó a szép kikelet!

(Petőfi)

Petrarca költői ereje mégis csak kibontakozott a lehanyaglott kor reminiscenciáiból s a természet emlőin táplálkozott lelke vissza-visszasír a halmok szellős tetejére, a völgyek üde pázsitjára. Szeretettel időzik a természet ölében. A vauclusi völgyet így festi:

Nem láttam völgyet sehol a világon,
 Hol szebben élhetnének szeretők;
 Se Ciprus mezein, se bármi tájon
 Nem lehet fészek vonzóbb, bűvölőbb.

Víz, lég, füvek, virágok, madarak
 Itt mind csak szerelemről szólnak;
 „Szeress megint!” — mind, mind csak arra kérnek.

(Ford. Radó)

Egy másik szonettjében pedig már valóságos lázadást szít a XIV. század eszmeköre, világnézlete ellen:

Én láttam égi angyalt ide lenn,
 S bájt, melynek párja nincs a nagy világba',
 Oly jól esik s úgy fáj gondolni rája, —
 Hogy mindez csak álom, egyre azt hiszem.

(Ford. Radó)

* * *

De hát honnan egyszerre ez a hang? . . .

A Krisztus utáni XIV. században az emberiség felébredt évezredek álmaiból. Dante volt a legelső, kinek költészetében Itália ébredező szabadságvágya felveszi a harcot korának világnézetével. Nála már vége van az aszketikus hangulatnak, szonettjeiben Ámort emlegeti:

Madonnám Ámort hordja két szemébe',
 Azért szép minden, mire rátekin.
 Amerre megy, mindenki néz feléje,
 S kinek köszönt, remeg előtte mind.

(Ford. Radó)

A szerelem szabad dalnokának bátor hangja cseng felénk e sorokból:

Óh nők, kik a szerelmet értitek,
 Hölgyemről vágyok szólni véletek.
 Nem mintha őt méltán dicsőíteni bírnám,
 De csak hogy könnyebüljek, róla irván.

(Ford. Radó)

Csak aki Dante költeményeit a skolasztikus költészet száraz verselésével egybeveti, az értheti meg Miltonnak Dante szelleméhez intézett aposztrofáját:

Te legszebb csillag, mely az éjszakának
 Világait bezárod, a korányhoz
 Tartozva már, az új nap záloga,
 Te ékíted a reggelt, mely mosolyogva
 Közelget ékes sugárkoronáddal.

(Ford. Szulik József)

Dantéval és Petrarccával megnyílt az a korszak, mely renaissance néven a megíjult gondolatoknak egész árját öntötte végig Európának már-már jéggé meredt társadalmi életén. A megújított eszme regenerálta a művészi alkotásokat is s a középkor rideg, zárkózott költészetét visszaterelte arra a térre, ahol annak valóban mozognia, élnie kell: *az élet terére*. Nem vésték és festették többé a szenteket babonás félelem nyomása alatt merev tagokkal, hanem az antik szellemhez itt is visszatérve, az évezreden keresztül megvetett emberi test idomait tanulmányozták s a *vallási kegyeletet és tiszteletet harmoniába hozták a művészet követelményeivel*.

Igazán mondja Symonds, hogy Michel Angelo prófétái már egy fokon állanak Phidiasz remekeivel, Tiziánnak égbe szálló szent Szűzén nemcsak az aszketikus, hanem még a mithikus vonások is hiányoznak: nem egyéb már ez a kép, mint egy gyönyörű apotheosis, „*az emberiség apotheosisa sugárzó anya képében!*” Ugyancsak Symonds szerint „a renaissance története nem a művészetek története, nem a tudományoké, nem az irodalomé, de még a nemzeteké sem. Annak a története az, hogy *miképpen érte el öntudatos szabadságát az európai népfajokban lakozó emberi szellem.*” — Igen! a renaissanceban a sírjából életre támadt antik szellem levetette magáról pogány burokját s a kereszténység isteni eszméinek világosságában soha nem remélt virágzásra ébredt; a renaissanceban tudomány, költészet, festészet, szobrászat, építészet kikelnek merev formáikból s a művészetek megújulásával a világfelfogás is visszanyerte azt a valódi keresztény jelleget, a legnemesebb demokrácia jellegét, *mely a Krisztus utáni történet első századait méltán emelte a világtörténelem egyik legszebb korszakává.*

De nem veszik észre m. t. Hallgatóm, hogy én itt most, — habár csak látszólagosan — ellenmondásba keveredtem? Felolvasásom elején tagadtam, hogy a görögöknek és latinoknak természettudományuk lett volna; tagadtam, hogy költészetük a természet életével szervesen egybeforrott volna. S íme most nemcsak a tudományak és költé-

szetnek, hanem a képzőművészeteknek is a középkor végén való feltámadását és a természethez való megtérését az antik szellem recepciójával hozom egybefüggésbe.

Elismerem, hogy ez ellenmondásnak látszik. De legyen szabad figyelmökbe ajánlanom, hogy az ó-klasszikus tudomány-művészet és a renaissance között több, mint ezer esztendő fekszik, mely alatt az emberi gondolkodás nagyszabású átalakuláson ment keresztül. *A görög-római eszmekör sok istenségével kizárta az abszolút jónak, szépségnek, a feltétlen igaznak fogalmát.* A legfőbb hatalmasságok, melyek — mint már vázoltam — a természet erőit ábrázolták, viselkedésükben gyakran oly gyarlóságokat és gyengeségeket árultak el, amelyek tekintélyekre, nemkülönben az általuk megtestesített természet törvényeire is jelentékeny homályt vetettek. Innen van, hogy a máskülönben szabad görög-római szellem nem ismervén abszolút igazságot, nem lehetett alkalmas annak a természetnek fürkészésére, mely csak a föltétlen igazságnak hódol.

A politheizmust valló pogányság mellett azonban már az emberiség őstörténetében ott szerepel a zsidó nép, a maga megingathatatlan tekintélyű Jehovájával, aki Izrael vallásában nem vetközött még ugyan ki minden földiességből, mert alapjellemvonásai között ott szerepel a bosszu: „Én vagyok a te Urad, Istened, — így hangzik az intelem Mózes II. könyvében, — erős és bosszuálló, aki megbüntetem az atyák hamisságát a fiaikban harmad- és negyedízigen:“ — de e mellett Jehova mégis „öröktől fogva való, mindenütt jelen való, dicsőséges, csodákat cselekvő *egy igaz Isten.*“ „Hova menjek a Te lelked elől, hova fussak szined elől? — így zeng a zsoltáros. — Ha felmegyek az égbe, Te ott vagy, ha leszálok a pokolba, jelen vagy. Ha szárnyaimúl veszem is a hajnalt és a tenger végső határain lakom, — oda is a Te kezed visz engem és jobbod tart engem!“

A zsidók egyistenségének fájából két ág sarjadzott: keleten a mohammedanizmus, a túlvilági életre is érzéki gyönyöröket ígérő Allah-jával, nyugaton a kereszténység, végtelenül hatalmas és jó, irgalmas és igazságos Istenével. Az egyistenség eszméje, dacára, hogy az ember egyéni szabadságának és kutatásának ezer esztendőn át szoros határt szabott, a maga megdönthetetlen, sonki és semmi által kétségbe nem vont tekintélyével e hosszú időn keresztül mégis oly jellemvonást vésett be a népek gondolkodásába, melyet a politheizmus a nyomában járt társadalmi szabadsággal sem tudott létre hozni: *az abszolút bizonyosság, a megdönthetetlen igazság eszméjét.* Ezzel az emberi elmébe beplán-

tálódott a végső ok bizonyossága, amiről az ó-klasszikai irodalom csak odavetőleg, mellékesen szokott megemlékezni.

Az oly Isten fogalma, ki a pogány mithologia apró meséinek köréből mérhetetlen magasságra fölemelkedve, föltétlen lény gyanánt, mint „mindenek legfőbb ura“ jelenik meg, a tudományban és művészetben is hozzászoktatta az embereket ahhoz az elvhez, hogy *a végső ok mindenütt csak egy s felhívta őket arra, hogy ezt a végső okot fürkésszék.*

Igy teremtett a monotheizmus a mohammedán politikai és társadalmi élet föltétlen zsarnoksága mellett is az araboknál matematikai és csillagászati ismereteket, a perzsáknál természetkedvelő, virágzó költészetet. Így tudott a renaissanceban az antik műveltségtől és szabadságszeretettől áthatott keresztény szellem a természettudományok és művészetek terén soha nem ismert virágzásra jutni. A pogány felfogásból kiküszöböltetett a felületesség és a természet erőinek istenítése, a keresztény felfogásban pedig a csoda helyébe lépett, mint mechanikai és fizikai hatalmasság, a természet törvénye. Találón mondja Du-Bois Reymond: „A kereszténység, midőn beoltotta az emberi kebelbe a föltétlen megismerés utáni forró törekvést, kárpótolta a természettudományt azért, amit ellene az aszkezis által sokáig vétett.“ Ugyanezen tudós az antik és keresztény világnézet velős jellemzését így nyújtja: „Mi az igazság?“ — gúnyolódék az előkelő római . . . és tovább állott. „Azért jöttem e világra, hogy megmutassam az igazságot,“ — mondá Jézus . . . és keresztre feszítetté magát.

Az egyistenben való hit és a természettudományi helyes kutatás megkapó egybefüggése nyilvánul Faraday nagynevű angol természettudós működésében is. Faraday, noha ismeretes volt mély vallásosságáról, londoni felolvasásaiban még sem ejtette ki soha Isten nevét. Egyszer véletlenül mégis kiszaladt száján az „Isten“ szó, amit hallgatósága rokonszenves morajjal fogadott. Ezt észrevevén, szólott: „Megleptem önöket, midőn e helyen Isten nevét kiejtettem. Ha ez még eddig nem történt, onnét van, mert felolvasásaimban a kísérleti tudomány képviselője vagyok. *De Isten fogalma és tisztelete oly uton kerülnek elmémbe, mely ép oly biztos, mint azok, melyek fizikai igazságokhoz vezetnek el bennünket.*“

* * *

Talán sikerült felderítenem azon világtörténelmileg fontos tény okait, hogy a renaissanceban a keresztény szellemnek az antik világ-

felfogással való kibékülése miatt bírta leverni a testről az évezredek bilincset s miért nyitotta meg a lélek szabad szárnyalására az eget. A további okok fürkészésével nem untatom Önöket m. t. Hölgyeim és Uraim, csak annyit említek, hogy a renaissance néhány évszázad alatt egészen átalakította Európa minden nemzetének irodalmát.

A hidegvérű angol nép Petrarcaja, Surrey gróf (1517—1547) az angol stíl egyik reformatora, ki rövid életének pályafutását az önéretet és szabad szó bajnokaként a vérpadon végezte be, benső szeretettel írja le a tavaszt:

Bimbót, virágot hoz a szép idő,
Zöld köntöst vesz magára völgy, halom.
Uj tollat ölt a zengő fülmile,
Párjával turbékol a gerlice.

(Ford. Csiky Gergely)

Camoens, a kis portugál nemzet XVI. századbeli nagy költője, kinek remek műve, a Luziáda Dél-Ázsia forró napsugarai alatt fogamzott, mély elragadtatással szemléli az' égbolt csillagait:

Nézz arra, csillagok csoportozatja
Miként ragyog s alkot sok tünde képet:
Ott csillog Andromeda, itt meg atyja,
Amott a szörnyü sárkány s medve léptet;
Nézd Orionnak mily bős arculatja,
S Cassiopeiát nézd a csodaszépet!
Hattyu emitt, mely haldokolva zenge,
S a kutya, nyúl, hajó s a lant, a szende.

(Ford. Greguss Gy.)

Nincs a természetnek egyetlen tárgya, egyetlen tüneménye, melyről az ujjabbkori költészetben dal ne szólna. Zengett az ének a vakító sugarú napról, a rezgő holdsugárról s a fénylő csillagokról. Nem maradt dal nélkül a büszke hegyorom s a kies völgy, a háborgó tenger s a mormoló patak, a százados tölgy s a kis virág, a sebes szárnyú sas és a csapongó fecske madár. Köteteket lehetne teleírni idézetekkel, melyekből a természet meleg, sőt rajongó szeretete szól hozzánk. Nekem legyen szabad itt csupán a költészet leginkább kegyelt tárgyairól: a csillagokról, virágokról és madarokról szemelvényeket nyújtanom.

* * *

A csillagok, melyek derült estén vibráló fénypontok gyanánt megszámlálhatatlan mennyiségben kigyúlnak az égen s színezetük változatosságával, az ókori népek fantáziája által kiformált alakzataikkal

csodálatunkat felkeltik s képzeletünknek kimeríthetetlen foglalkozást nyújtanak, sokkal alkalmasabb tárgyúl kínálkoznak egy-egy költői lélek merengésére, mint a számító, kutató ész vizsgálódására. Annak a végnélküli úrnek láttára, melynek bekalandozásához nincs elég erős szárnya még a képzeletnek sem, annak a sok ragyogó fénypontnak szemléletére, melyek kiszámíthatatlan távolságról küldik szemünkbe sugaraikat, — ezernyi, milliányi világok hirmondóját, — mintegy tiltólag, bénítólag nehezedik az ember agyára a gondolat, hogy ebbe a birodalomba berontani merészeljen. Ezért van, hogy noha már a csillagászat bölcsője Sennaar sikságán ringott, az égi tünemények az őskortól kezdve mégis inkább a költészetnek szolgáltatattak kifogyhatatlan anyagot, mint a tudománynak. A nap, a hold, a csillagok ékesítői voltak már a héber irodalomnak is, ellenben a csillagászat — mint valódi tudomány — nem több száz évesnél.

A szabadságkedvelő magyar szellem nagy ragaszkodással viseltetik a nyílt természetben lejátszódó égi tünemények iránt s szívesen szövö azokat költészetébe. Petőfi szerint :

Mikor Isten a hölgyet teremté,
Örömeben sírva fakadott.
Most is látni az örömkönyeknek
Cseppjeit: a sok szép csillagot.

Majd másutt:

A csillagos ég és az én angyalom
Mindennél szebb, ami csak szép, mondhatom.
.
A fogyó hold talán az én bánatom,
Oly halvány, hogy már csak alig láthatom.

Endrődi Sándor a korán elköltözött anya áldó gondoskodását még a halál után is megörökítve látja egy csillagpárban :

A végtelen égből
Örködve ragyog rád két szeme sugára ;
S ki felett ily áldó szemek örködnek, az
Nem árva, nem árva.

Vörösmartynak is kedvenc eszméje volt a szemeket a csillagokkal rokonságba hozni. Az „úri hölgy“-et így aposztrofálja :

Fürtidben tengervészes éj,
Szemekkel, mint a csillagtűz!

Egy másik költeményében „az ébredő tavasznak bújosó szép csillagát“ látja a szemekben.

A virágokhoz talán még nagyobb előszeretettel fordulnak költőink.
Kisfaludy Károlynál

. gyenge virágként
Hervad el a szép szűz néma keserve között.

Vörösmarty Szép Ilonkáját, kinek „hervadása liliomhullás volt“,
ímgly köszönti a vadász:

Téged is, te erdők szép virága
Üdvözölve tisztel e pohár!

Tompa Mihály költészete egészen beleélte magát a virágok körébe:

Kedves virágok! a kert és mező
Szűz gyermeki, szeretlek titeket!
Ha a kikelet várt ideje jó:
Vágyódó lelkem közétek siet;
Halmon, mezőkön ér a támadat,
Hol véletlek sorban ismerkedem;
S hervadni látván szép orcátokat:
Fáj, de még az is jól esik nekem!

Petőfi szerint:

A kék virág tiszta búza között terem,
Mátkáznak is kék virág van a szemiben.

János vitéz gyönyörű népies hasonlatban bucsúzik Iluskájától:

Ha látsz száraz kórót szélvészttől kergetve,
Bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe!

Mire a leány:

Ha látsz tört virágot utközépre vetve,
Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe!

Legyen még néhány szó a madaraknak is szentelve. A madarak beszéde — a népmesék egyik főeleme — vezeti be a hindu Maha-Bharáta egyik bájos epizódját: a Nála és Damajanti regéjét, melyben egy hattyu szegődik hírvivőül a két ifjú szerető közé. Abban meg teljesen igaza van Herman Ottónak, hogy a lelkületi állapot kifejezésére sajátos tulajdonságainál fogva minden természeti tárgy között legalkalmasabb a madár. A levegőben függő, csicsergő pacsirta a gondatlan naív meglegedést, a szerte csapongó fecskemadár az állhatatlanságot, a magasan szárnyaló sas az érdekek kis körén felülemelkedő egyenes gondolkodásmódot, a prédájára lecsapó vércse a kaján rosszakaratot találóan képviseli. Petőfi Sándor „Szécsi Mária“-ban Vesselényi lelkének hánykódásait madarakban személyesíti meg:

A vezérnek hosszú volt ez a nap, hosszú
Két madár szállott rá, türelmét ostromló :
Tarka kíváncsiság és fekete bosszú,
Kerepelő szarka és károgó holló.

Ki ne ismerné közülünk Tompa Mihály híres allegoriáját „A gólyához“, melyben az író egyrésztől kitűnő természettudományi megfigyelő képességének adja jelét, másrésztől a szabad szó elnyomatása korszakában a költőiesség formái között politikai elkeseredettségének oly szívhez szólóan ad kifejezést:

Csak vissza, vissza! dél szigetje vár,
Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár :
Neked két hazát adott végzeted :
Nekünk csak egy — volt! az is elveszett!

Arany János is kiváló megfigyelőnek mutatkozik a következő sorokban :

Kis pacsirta is szánt,
Mint a szegény költő, fényes levegőben.
Dalt zengve repült fel, dalt zeng a magasban,
Hallgat leesőben.

Valami üde, gyermekded hang csendül meg, valami utánozhatatlan, kedves báj ömlik el Vörösmarty „Madárhangok“ költeményében. Midőn a kis pacsirta örömtelt kebelével közeledik az égiekhez, s repeső szivecskéjének vágját dalba önti :

A tél- s nyomornak vége már,
Derült az ég, nyílt a határ.
Már búvik a fű, mely felett
Rakandom kisdud fészketem.

Midőn a veréb „a nagy faló“ veleszületett cinizmussal csiripel :

Nem kell egyéb, mint hulladék,
Csak sok legyen, tüstént elég.
Fáradjon más, majd én eszem,
Mit lophatok, meg nem veszem.

Midőn a „főművész“, a kis csalogány csattogtatja gyászzenéjét a cserje vad bogán,“ hitszegő társát síratván :

Hol éjeim ?
Hol napjaim ?
Szerelmeim ?
Vigalmaim ?
* * * * *

Ha sas vagyok
 S vad keblem ég,
 Fenn szárnyalok,
 Fenn, mint az ég.

S a nap tűzéhez adva lángomat,
 Felgyújtom e hitetlen lombokat.

De én, de én
 Csak sírhatok,
 Óh én szegény!
 S meghalhatok.

Szakadj ki lelkem, s zengj el, mint dalom:
 Mi vagy te más, mint hangzó fájdalom!

Végezetül bemutatom Heinenak egy kedves kis költeményét Endrődi Sándor fordításában. Erzsébet királyasszonyunk kegyelt költője oly szerencsésen tudja egyetlen kis dalba fűzni a természet kiváló tárgyait: a virágot, madarat és csillagot, hogy az övéhez hasonló természetfestéssel csak nagy ritkán találkozunk:

A lepke szereti a rózsát,
 Körötte röpköd szüntelen,
 Reá meg aranyos sugárral
 A nap ragyog szerelmesen.

Kibe szerelmes hát a rózsza,
 Szeretném tudni igazán:
 Talán a zengő csalogányba,
 A néma estcsillagba tán?

Nem tudom, hogy kube szerelmes,
 De én, — én mindenbe az vagyok:
 Szeretek lepkét, napot, rózsát,
 Csalogányt s esti csillagot.

* * *

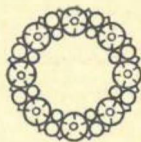
Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Talán sikerült megigazolnom, hogy természettudomány és költészet nem idegenek egymástól, sőt a természet mélyebb ismerete csak növelheti a költői lélek szárnyait. A ki ideális elmével hatol a teremtés titkaiba, bizonyára belátja, hogy a világnak az a kis darabja, mely a természetből az egyes előtt fekszik, tele van felséges összhanggal, s *az élet*, melynek pályáját önakaratunkon kívül kell megfutnunk, *számos kellemetlenségei mellett is minden igaz ember számára egy mérhetetlen isteni jószág megnyilatkozásainak szakadatlan sorozata*. Ma már nem létesülhet

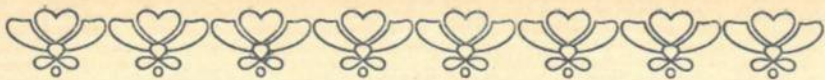
erőteljes költészet a természet ismerete, sőt szeretete nélkül: hisz Heineként:

A föld oly szép, az égbolt oly tiszta, kék,
Szelid, lengé szellők járnak szerteszét;
Harmattól ragyogóan, ékesen
Virágok hajlongnak a ligeten,
S ujongó dalok zengnek körülém.

(Ford. Endrődi)

S ihlettel eltelve dalolnak is költőink a természet tüneményeiről: a tavaszi virágfakadásról, a nyár aranykalászeitől, az őszi mosolygó gyümölcszeiről s a tél fehér szemfödéléről. Szeressék Önök is m. t. Hölgyeim és Uraim ezt a bájos, ezt a csalfaságnélküli őstermészetet, melynek minden megnyilatkozásában az örökkévaló Istennek szíve lüktet!

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK HIVATÁSÁRÓL.*)

Mélyen tisztelt Közönség!

Aki a földi pályán gondolkodva halad át, lehetetlen, hogy egy-egy magányos pillanatában az élet valódi célja felől komoly kérdést ne intézzon önmagához. S higyjék el m. t. Hallgatóim! sokkal könnyebb ezt a kérdést feltenni, mint arra szabatosan megfelelni, mert az ember hivatásáról életünkön keresztül oly sokféle felfogással találkozunk, hogy valóban meg kellene tévednünk, ha a szóban és írásban adott tanácsok mindegyikét követni akarnók. A theologus azt mondja: ora et labora (imádkozzál és dolgozzál); a bölcész: keresd a létezők okait; a politikus: törekedjél anyagi függetlenségre, hogy az erkölcsit is elnyerhesd; a katona legszentebb kötelességedűl vallja, hogy hazádnak és királyodnak véreddel és életteddel szolgálj.

Ugy-e bár mily elágazó vélemények, melyek mindegyike külön-külön sajátos szempontból szép hivatást jelöl ki az ember számára, de a teremtés nagy célját a maga teljességében egyik sem öleli fel. Pedig mily szépen meg van írva az ember rendeltetése egy ősrégi könyvben, a bibliában; „*Növekedjétek és sokasodjatok; töltsétek be a földet és hajtsátok azt uralmatok alá!*” Ime itt van hivatásunk egész valóságában és tökéletességében! Igaz, hogy az itt kitűzött célt nemünk elé nem ember állította, hanem maga az Isten.

Azt mondja az írás: *Töltsétek be a földet!* Vajjon elő lehetne-e számlálni, hogy az emberiség történetében hányan vétkeztek — egyesek csakúgy, mint nemzetek — ez ellen a szent tanítás ellen? ! Karthágó feldúlása, Alexandria elpusztítása, a tatárság öldöklő áradata nem egy-egy égbekiáltó vétke volt-e az emberi nemnek a szentírás

*) Előadás a székesfehérvári állami főreáliskola 1894. évi május 20-án tartott matinéjában.

parancsa ellen?! Vagy elhallgassam-e, hányszor ritkította meg sorainkat a máglya és bitófa a politikai és hitbéli meggyőződés bevallásáért; elhallgassam-e, hogy a homousion és homöusion harcában egyetlen szó magyarázata, sőt egyetlen betű különbsége mint tartotta izgatottságban és gyűlölködésben a Krisztus utáni negyedik század legnagyobb elméit és népeit; elhallgassam-e, hogy a legújabb korban is álürügyek és a túlnépesedéstől való félelem mily kegyetlen eszközöket adnak még modern népek kormányainak kezébe is embertársaink mészárlására?!

„Töltsétek be a földet!“ . . . Ezer és ezer év tanúlságai nem tudták lerombolni a balga hitet, hogy az emberek nyomorát a túlnépesedés szűli; holott az emberiség lakóhelyeinek népes volta a civilizációnak eltagadhatatlan jele s a lelki fejlettség és anyagi jólét bizonyítéka. Ahol az ember betölti nemcsak a száraz földet, hanem a vizet is, sőt a levegőt is, szóval ahol a természet összes tárgyain uralkodik, — ott érte el valódi hivatását. Ezért nem csupán felületes, hanem egyenesen a művelődés ellen intézett foglalkozás némely tudósnak ama rémmesékbe illő ijesztgetése, hogy íme az emberiség a túlnépesedés fokán már-már eléri azon maximumot, amidőn a föld felülete nem lesz elég táplálására. Megkísértem kimutatni, hogy az e téren végrehajtott s a tudományosság mezével hivalgó legújabb kutatások és számítások mily alapránküliek.

Évtizedünkben Ravenstein foglalkozott a túlnépesedés kérdésével. Abból a feltevésből indul ki, hogy földünk termékeny részei angol négyszögmérföldenként 207 embert tudnak táplálni. Ma is jut Indiában 175, Chinában 295, Japánban 264 lélek egy angol négyszögmérföldre, tehát ez utóbbi két birodalomban már a maximum túl van haladva. A föld termékeny részei képesek 5851 millió ember eltartására. E mellett vannak azonban kevésbé termékeny pusztaságok, melyek négyzetmérföldenként 10, és sivatagok, melyek csupán 1 ember táplálására alkalmasak. Ezeket is számításba véve, a föld területén élélhet 5994 millió, mondjuk kerek számmal 6000 millió ember. Az 1890. évben élt 1468 millió lélek. De a szaporaság Ravenstein szerint Európában évtizedenként 9 százalék, Ázsiában 6, Afrikában 10, Ausztráliában 30, Észak-Amerikában 20, Dél-Amerikában 15 s az egész föld kerektségén 8 százalék. E szerint 1900-ban már 1585 millió embernek kell majd élnie, 1950-ben 2328 milliónak, a 2000-ik évben 3420 milliónak és a 2073-ik évben 6000 milliónak. Tehát 179 év múlva elérjük azt a maximumot, melyet a föld táplálni képes — s ezután következik az élethalál-verseny a betevő falatért, majd az általános éhhalál.

De ne tessék kétségbe esni nemünk jövője felett! Ravensteinnak és mindazon tudósoknak, akik ilyfajta kérdések megoldásával foglalkoznak, sokkal kevesebb pozitív adatuk van ítéletök megigazolásához, mint az általánosan ismert Falb Rudolfnak az időjósáshoz. Először is kérdem, hol vette ő azokat a biztos százalékszámokat? Európáról és részben Amerikáról még beszélhet, de vajjon hol az a statisztikus, ki összeírta Afrika millió és millió lelket számláló törzseit, Ázsia vándorló nomádjait, Ausztrália papuáit, Dél-Amerika patagonjait? S miért következnek be a rohamos szaporodás épen a mi korunkban, mikor a háború tökéletesített öldöklő szerszámai néhány nap alatt százezrek életét oltják ki, s miért nem állott be már sokkal előbb, midőn az emberiség testi szervezete a polgáriasodás némely túlhajtott eszköze által még nem volt annyira megviselve, mint napjainkban?

Nem kell attól félni, hogy a természet az ellentéteket nem tudja kiegyeztetni. S ha Chinában éhen halnak az emberek, az nem a természetnek, nem a túlszaporaságnak hibája, hanem az *élhetetlen és telhetetlen kormányzási rendszeré,* mely a birodalom összes javait egy-két hatalmas egyén előnyére aknázza ki, s a milliók szükségletével nem törődik.

„*Hajtsátok a földet uralmatok alá!*” — mondja tovább a szentírás. Felséges és valóban Istenhez méltó útmutatás. S a történelem lapjai ismét mennyi tévedést, sőt mennyi bűnt jegyeztek fel ezen útmutatás ellen. A hatalmasok azt magyarázták belőle, hogy az intés csak őket illeti, s hogy az emberiség nagy tömegének az a hivatása, hogy nekik szolgáljon. S a földi hatalmasok iránt, mint az istenség látható képviselői iránt való rabszolgai engedelmesség — csakugyan sok évszázadokig volt nemünk történetének irányadó eszméje. De az áldott jelszó „uralkodjatok a földön”, melyet az első emberpár útmutatóul kapott, — ha néha századokon keresztül nem is volt hallható, — újra és újra felhangzott a küzdő emberiség előtt és mindig és mindig érthetőbben adta tudtára, hogy az ember műveltségének tulajdonképeni lényegét, életének valódi gazdagságát, szabadságának elengedhetetlen biztosítékát egyedül az képezi, mily mértékben hajtotta uralma alá a természettől önkényt ajánlott erőket és tüneményeket!

Csak nem kell félre magyarázni a bibliai intést: „hajtsátok a földet uralmatok alá!” s azonnal megszületik a földön a munka, a boldogság és béke ország. Csakhogy a szent jelszót igen sokáig és nagyon sokan félreértették, vagy szándékosan félre magyarázták. Akik akár származásuk, akár tehetségök, akár véletlen által a tömeg-

ből kiemelkedtek, e magasztos jelszó alatt pusztítottak el tűzzel, vassal virágzó városokat, országokat; gyilkolással, rablással hagytak maguk után párolgó vérvomokat, özvegyek siralmát, árvák könnyeit. Rabláncot fűztek a kézre, lábra, sőt még a gondolatra is. De végre a szenvedély, kapzsiság, uralomvágy piszkos ködéből diadalmasan emelkedik ki a természettudományok hatalmas oszlopa, s a tetejére feljutott civilizált ember valójában megéri a biblia isteni szózatát: „hajtsátok a földet uralmatok alá!”

Igen, — hordjátok el helyökből a hegyeket, romboljátok szét, furjátok át a sziklákat, töltsétek be a völgyeket, vágjatok utakat a föld gyomrába és a szirtek tetejére, szabjatok más irányt a folyamoknak, szorítsátok ágyába a tengert, s a viharok erejének felhasználásával keressetek utakat végtelen vizein, tanuljátok ismerni a csillagos eget, hogy útmutatásán a jeltelen, úttalan pusztákban is eligazodjatok! Ne féljete a tél fagyasztó hidegségétől, hanem szálljatok le a föld méhébe, s aknázzátok ki onnan a földi hőnek kitűnő forrását, a fekete szénrétegeket; ne féljete a vízhullámok dühöngő csapásaitól, szorítsátok inkább ezt az elemet kazánokba, s használjátok fel a tűz segítségével gőzének hatalmát, mint százkarú óriást; ne féljete a mennydörgés harsonájától, a villámmal terhes felhőktől, tartsátok eléje védelmül a vasrudat, mely romboló villámait ártalmatlanul a földbe vezeti!

Ime! m. t. Hölgyeim és Uraim! ezeket olvassa ki a természetismerő az emberiség szent könyvéből. Megtanítanak annak betűi arra a nagy igazságra, hogy miért születik és él az ember. Nem azért, hogy nemével állandó harcban és gyűlölködésben álljon, hanem, hogy a természet erőivel, melyek őt a bölcsőtől a sírig kísérik, lehetőleg megismerkedjék, s azokat erkölcsi és anyagi boldogulására használja. S ezzel már eljutottam felolvasásom súlypontjához, vagyis oda, hogy a természet ismeretéről szóló tudományok hivatásáról beszéljek.

A természettudományoknak az a hivatásuk, hogy *a föld fizikai jelenségeinek és erőinek alapos megismerésével ezeket az ember tudatos kezelése alá hajtsák, s ezáltal az egész emberiséget azon magaslatra juttassák, melyen — mint a teremtés igazi koronája — szellemi és erkölcsi tulajdonságait teljességében érvényesíthesse.*

A természettudományoknak ezen hivatásuk folytán a modern társadalom alakításában vezérszerepök van. A történet folyamán két fogalom uralja az ember szociális életének alakulását: *kultúra és civilizáció.* E fogalmakat a közhasználatban gyakran összetévesztik,

mert a nyomukban fellépő következmények rendszerint együttjárók szoktak lenni, s mert a modern állam létesítéséhez mindakettő annyira szükséges, hogy egyidejűségök nélkül csak félszeg társadalom képződhetik. Pedig kultúra és civilizáció annyira különböző fogalmak, hogy történeti, sőt tárgyi vonatkozásaikban még ellentétekkel is találkozunk.

A kultúra alatt értjük a tudásnak oly mélységét, a tudományban elért eredménynek, a művészeti ágakban való teremtésnek oly magas fokát, mely az egykorú nemzedék általános műveltségének mértékén felül áll. A civilizáció pedig nem egyéb, mint bizonyos terjedtebb jogoknak, avagy szorítottabb képességeknek valamely nemzet összes tagjai által való birtoklása. Természetes dolog, hogy a kultúra és civilizáció támogatják egymást, de fennállhatnak egymás nélkül is. *A kultúra lehet csupán egyes kimagasló tehetségek tevékenységének gyümölcse is, de a civilizáció egy egész államnak vagy társadalomnak oly tulajdona, melyben többé-kevésbé minden egyes tag részese.*

Hogy e fogalmak egymással tárgyi ellentétben is állhatnak, arra a görög történelemben találunk bizonyító példát. Athén a tudomány és művészet terén oly fényes sikereket mutatott fel, hogy irodalmi hagyatékát ma is tisztelettel és becsúlással emlegetjük, művészi alkotásait pedig, mint az ember teremtő képessége által valaha elért legmagasabb tökéletesség mintáit bámúljuk: s e mellett az athéni társadalomban mégis ott szerepel nemcsak az anyagi munka lenézése, hanem a rabszolgaság is. Az athéni nemes férfiú megvetéssel fordul el mindazon munkáktól, melyek a test táplálására és fenntartására hivatvák, ezeket a rabszolgákra bízza, s gond nélküli szellemét oly kulturális művek létesítésére irányozza, melyek nagyságát és tökéletességét a mai kor is elismeri, de amelyek értékét az athéni nép korlátolt eszű és izlésű többsége legkevésbé sem fogta fel. Így teremtett Athénben néhány óriási talentum magas kultúrát civilizáció nélkül. Spárta története ellenben azt mutatja, hogy ott az anyagi és szellemi vagyon, — bármi csekély volt is ez, — nem egyesek tulajdona volt, hanem az egész spártai népé. Ez által Spártában bizonyos mérvű civilizáció képződött, mely azonban minden tudomány és művészet nélkül, tehát kultúra nélkül való volt.

Mondottam, hogy a civilizáció és kultúra történeti vonatkozásaiban is találhatók ellentétek. Csak egy példát említek ez állításom igazolására hazánk legújabb történetéből. Az 1848-iki törvényhozás ledöntötte mindazon korlátokat, melyek a társadalmi osztályokat egymástól

elkülönítették, s a politikai jogok birtokába juttatta a magyar nép azon millióit is, kik a nemzeti életben addig erkölcsi erőt — legalább törvényesen — nem képviseltek. A törvényhozás eme cselekménye tehát a civilizáció áldásait kiterjesztette a jog nélkül élt pórnépre is, de a szabadságharc leverésével hirtelen beállott szomorú alakulások annyira időt már nem engedtek a nemzetnek, hogy a magyar kultúrát is megteremtse. Széchenyi nagyszabású kulturális koncepciói papiroson megvoltak ugyan, de életet csak a Deák Ferenc nevéhez forrt alkotmányos fejlődésünk alapján a legutolsó évtizedekben nyertek. Röviden, s ha korszakok alkotásait egy-egy kimagasló névhez fűzhetjük: nemzetünk újabb történetében *Kossuth Lajos lerakta a civilizáció, Deák Ferenc a kultúra alapjait.*

Ne higgye azonban senki, hogy a társadalmi fejlődés eme két eszménye felől ma már minden akadály el van hárítva! A középkor törvény nélkülsége és erőszakossága — nálunk csak úgy, mint más nemzeteknél, — sem a művelődésnek, sem a polgárisodásnak nem nyújthatott talajt és feltételeket a fejlődésre, sőt annyira lenyűgözte az egyes embert, annyira megfélemlítette a tömeget, hogy még mai társadalmi evolúcióink is tulajdonképpen nem egyebek, mint a kultúra lelki függetlenségének és a civilizáció emberi szabadságának erőlködései a hosszú idők folyamán érzelmeinkre és gondolatainkra nehezült történeti tradícióktól való megszabadulásért. Igen! a kultúra ma még mindig a tudomány és művészet felszabadulásáért küzd, a civilizáció pedig azért a már-már rémként reánk nehezedő társadalmi reformért, hogy az államok milliókarú gépezetében minden embernek munkája és képessége szerint hely és szerep jusson.

A kultúra és civilizáció e kettős feladatát megoldani megkísérelték már törvényhozások, hatalmas fejedelmek, de — fájdalom! — az eredmény azt mutatja, sikertelenül. S nincs is a XIX. századnak semmi oly társadalmi tényezője, mely egyrészt a felvilágosodottság és tudatlanság, másrészt a szertelen gazdagság és rongyos szegénység között tátongó űrt áthidalni képes volna, — csak a természettudomány. A világtörténelemnek azon talán legnagyobb problémáját, hogy a valóban civilizált társadalmat, melyben minden tag megtalálja az őt megillető helyet, tartalmas kultúrával megteremtjük, legfőként a természettudományok fogják megoldani.

S ha valaki azt vetné ellenem, hogy ez állításom frázis s a természettudományok hatalmának túlbecslése, úgy én erre azt válaszolom, hogy a természettudományok e nehéz feladat megoldására

már eddigi múltjokban gyökerező jogot szereztek. Avagy a gőz erejével a tengerek vizein hajtott óriási gépek s a szárazföld sinpárain tova repülő gőzmozdonyok, a mágnesség és elektromosság hatalmával a föld egyik feléről a másikra hírt vivő vékony drótszálak *nem fontosabb tényezői-e az egyenlőség és szabadság eszméinek*, mint a törvényhozások bárminő lelkes intézkedései? Nem a gőz és villám szárnya hozta-e a népek tudományát, művészetét, költészetét, zenéjét egymáshoz oly közelségbe és közösségbe az utolsó száz év alatt, aminőről elődeink ezredekén keresztül nem is álmodtak? Nem szegődött-e a fényképirás gazdagnak, szegénynek szolgálatába s azon művészeti tárgyak ismertetésére és terjesztésére, melyek eddig csak a kiváltságosoknak szolgáltak gyönyörködtetésül s nem tisztította-e, nem finomította-e a tömeg izlését, mely emberöltőkön át durván és parlagon hevert? Nem hatolt-e be a fizika a gyermekszobába játék alakjában, a chemia a konyhába, hol anyagi életünk legfontosabb eszközei, a táplálékok készülnek? Nem vívnek-e harcot világító gáz és villámfény, hogy éjjeleinket megvilágítsák, élet- és vagyonszabadságunkat emeljék?!... Közlekedő eszközeink kitűnő tökéletességénél fogva néhány nap alatt bejárhatjuk Európa mindazon helyeit, melyek a kultúra és civilizáció gócpontjai, gondolatainkat pedig rövid pár óra alatt közölhetjük akár Amerikában lakó véreinkkel, sőt élvezhetjük távol levő barátaink ismerős hangját. Ezek a valódi, a tartalmas haladás eszközei, ezek hozzák be a nemes demokráciát — nem a nyers tömeg uralmát értem, hanem a lelki függetlenséget s a gondolatbeli szabadságot! — az emberi társadalomba s nem a politikai élet néha érzélgő, gyakran számító szónokai.

A természettudományok szimbolumai az ideális lelki szabadságnak! Nem tűrnek ezek semmi nyomást, sőt függetlenek még saját művelőik akaratától is. Jelenök csupán saját múltjukon épült fel s erre fog helyezkedni jövőjük is. Descartes mondja, hogy Kopernikus és Galilei világrendszere igaz, de hallgatni fog a koruk világnézlete által elfogadott tanokkal szemben. — Bizony nem hallgatott, sőt a legbuzgóbban vallásos keresztény férfiú, Newton jött az új tanítás segítségére a nehézségi erő megdönthetetlen törvényével.

A természettudományok művelőinek munkásságából egy új termés fog kisarjadzani, melyet burokjában semmiféle hatalom visszatartani nem képes. A sarjadzást már látja a mai nemzedék is, a termés: a szellemnek kötelék nélküli szárnyalása — majd unokáink öröksége lesz. S ha nemünk történetében a legnagyobb társadalmi szeren-

csétlenség az volt, midőn nemcsak a kimondott szó, de még az eltitkolt gondolat is börtönbe záratott, vérpadra, bitófára vonatott: úgy a legnagyobb szociális megnyugvás és az ember lelkéhez legméltóbb béke az leszen, melyet az eszme szabad nyilvánítása fog szűlni. S ha a természettudománynak ennél egyéb érdemök nem volna is, már ez is elsőrangú szerepet juttatna számukra az értelmi fejlődés történetében.

De vannak még más érdemeik is. A megmásíthatatlan igazság folytonos szemlélete által megnemesítik a lelket, edzik a férfias jellemet, megtisztítják a föld összes népeinek közös kincsét, a vallási érzületet a felszínességtől. A modern nemzetek jellemképző műhelyében, a középiskolában egyik fődiszciplínaként 8—9 éven át vezérszerepet visz a természetismeret első segédtudománya, sőt legfőbb támasza, a matematika. Ennek a leendő pap, orvos, ügyvéd, nyelvtudós vajmi kevés közvetlen hasznát veszi, de azért egyetlen reformernek sem jutna eszébe, hogy a matematikát a középiskolából száműzze, mert minden művelt ember érzi, sőt tudja, hogy arra a megvesztegethetetlen igazságra, mely az algebra és geometria tételeiben lépésről lépésre a fejlődő ifju lélek elé tolúl, nemcsak észfejlesztő, hanem jellemképző eszköz gyanánt is nélkülözhetetlen szükség van.

Hétköznapi vád a természettudósok ellen, hogy ők a vallástalanság apostolai. Tagadhatatlan, hogy a természettudósok soraiban akadtak egyének, kik hadat izentek minden vallásnak, de hát nincsenek-e ilyenek a jogtudósok, nyelvészek, történetírók és bölcsészek között is?! Pedig ezek tudománya a lerombolt vallási érzület helyét parlagon hagyja, míg ellenkezőleg nincs az a vallástalanságban megátalkodott természettudós, ki a teremtésben uralkodó harmoniát, a parányi lények és óriási világrendszerek igazgatásában megnyilatkozó felséges erőt az elragadtatásnak legmagasabb nemével ne szemlélné és ne dicsőítené. *A meleg érzelemmel megáldott természetbúvárok pedig a szívnek legbensőbb ihletettségével, az észnek legmélyebb meggyőződésével borúlnak le a Teremtő előtt, kinek műveit ők legjobban ismerik s azért leginkább méltányolják!*

Tény, hogy Galilei, midőn a távcső feltalálása után észre vette, hogy a nap felületén sötét foltok jelennek meg s bizonyos idő múlva ismét eltűnnek, nem merete ezt a tapasztalatát közzé tenni. Félt, hogy mindazok — és mennyien voltak ilyenek! — kik a világot a teremtés bevégzett produktumául hirdetik, a napfoltokról szóló tanban isten-tagadást fognak találni. Nem csupán a napnak közmondásos tisztasága volna megtámadva s a Teremtő megsértve, hanem kimondatnék azon

elv, hogy a világon semmi sem állandó, ami pedig merénylet volna a teremtés bevégeztsége ellen!

Tévedett a kitűnő Galilei is! Nem abban, hogy kortársainak elfogultságától tartott, mert ők a jó Isten mindenhatóságát csakugyan a merev mozdulatlansággal és a további fejlődésre képtelen bevégeztséggel kapcsolták egybe; hanem tévedett abban, midőn a természettudományok erejét korának hatalmával összemérni habozott.

S íme, néhány évszázad múltán mily változás még a vallási felfogásban is! Ma az istenség fogalmát még a legbuzgóbb vallásos egyének sem kötik többé teremtményeinek bevégeztségéhez és mozdulatlanságához, hanem épen ellenkezőleg azokhoz a kiszámíthatatlanul hatalmas erőkhöz, melyek a porszemeket és napokat soha nem szűnő fejlődésben és tevékenységben tartják! Nem lehet tagadni: a természettudományok átalakították s pedig nemes irányban alakították át az újkor vallási felfogását is s *a világot teremtő és igazgató istenséget a rettegés és félelem homályából kiemelték azon magaslatra, hol a szabad ember önkéntes és félelem nélküli mély hódolatának és buzgó imádásának méltó tárgya lehet.*

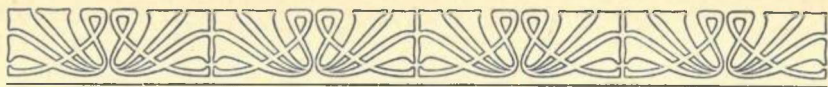
S a természettudós nemcsak hiszi, hanem tudja is, hogy van halhatatlanság. Tudja, hogy a teremtés örök és megmásíthatatlan törvényei szerint a létezők közül nem enyészik el semmi; átalakulhat formájában, sőt lényegében is, de el nem vész. Tudja még azt is, hogy ennek a törvénynek nemcsak az anyagi világ tárgyai hódolnak, hanem a szellemi termékek, sőt az erkölcsi erők is. A minő körfolyam létesül, midőn a tengerből felszálló vízpárák eső alakjában a földre hullva, megtermékenyítik a forrásokot, majd a patakok és folyamok medrében visszatérnek oda, ahonnan indultak, a tengerbe: ép oly körfolyamot végeznek földünkön az intellektuális és morális erők is. Nagy Sándor, Hannibál, Julius Caesar, Hunyady János, XII. Károly, Napoleon és Moltke hadvezéri talentumai; Solon, Lykurgos, Szent István, Washington és Deák Ferenc államalkotó képességei; Leonidásnak, Corneliának, Attilius Regulusnak, Széchy Dezsőnek és Dugovics Titusnak önzetlen jellemi travesztált értelmi és erkölcsi erők alakjában csakúgy élnek és munkálnak a mai társadalom mozgató tényezői között: mint Efiates és Czillej alávaló árulásai, vagy mint a bűn elrettentő példáiul élni és átalakítólag működni fognak egy Vaillantnak nagy raffineriával kiesztelt gyilkossági merénylete, nálunk a Sobrik és Patkók utonállásai.

Nem vész el semmi! A virág himporából méz, ebből táplálkozás által emberi és állati test, ebből idővel anyaföld lesz — s az anyaföldből újra virág nő. A kis himpornak tehát épúgy megvan a maga rendeltetése és útja, mint a tömérdek nagyságú napoknak.

Nem vész el semmi, csak más alakba öltözködik! A dúsgazdagok esztelen pazarlása és a Harpagonok rút önzése épúgy nem enyészik el nyomtalanúl, mint a nagy lelkek nemes adományai, miket ideális ember- és hazaszeretettől késztetve raktak le a legjobb geniusz áldozati oltárára. S a gyermekeik jövőjén aggódó apák nehéz küzdelmei csakúgy meghozzák a maguk termését, mint a bölcső mellett virrasztó anyák könyűi és tündérmesékké átszótt ábrándjai. Azok az ismeretlen hősök, kiknek nevét nem jegyezte fel a történelem, de akik akár jellemökkel, akár tudásukkal csak kisebb kört töltöttek be, azok sem éltek hiába, azok sem haltak meg elenyészve.

Nem vész el semmi! — nem, még az a véghetetlenül szerény akkord sem, mely a világ zenéjének harsonájából e pillanatban és itt e teremben most elhangzott. Ha ez az akkord csak egy szemernyivel járúl a természettudományok megkedveltetéséhez, törekvésem fényesen jutalmazva lesz.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁROK ILLETÉKEINEK RENDEZÉSÉRŐL.

I.

Nyilt kérelem dr. Wekerle Sándor miniszterelnökhöz.*)

Nagyméltóságú Miniszterelnök ur!

A magyar középiskolai tanárok érdekében fordúlok Nagyméltóságodhoz. Sietek előrebocsátani, hogy erre nekem megbízatásom nincs. S hogy mégis éppen Nagyméltóságodhoz s éppen én fordulok, ennek oka abban rejlik, hogy egyrésről Nagyméltóságod nemes szívében fogamzott meg az állami tisztviselők jobb anyagi ellátásának eszméje, másrésről a magyar tanárvilágban talán én vagyok az egyedüli, aki a gyermek- és ifjúkor szép álmait Nagyméltóságoddal együtt álmodtam át. Az ifjúkori ismeretségből merítek tehát jogot és bátorságot arra, hogy e sorokat kartársaim s mély hitem szerint a magyar középiskola érdekében Nagyméltóságodhoz intézzem.

Igaz, hogy azon idő óta, mikor mint a székesfehérvári főgimnázium növendékei együtt tanúltunk lelkesedni az örök igazság szép eszméiért s a magyar nemzet jobb jövőjeért, már negyedszázad folyt le. Azóta Nagyméltóságod szeplőtlen jellemétől, ragyogó tehetségeitől és lankadatlan munkakedvétől vezéreltetve, a magyar társadalmi élet terén páratlanúl fényes pályát futott meg, én pedig a nemzet tanügyének igénytelen napszámosa maradtam: de azért Nagyméltóságodnak humánus lelkületére támaszkodva, mégis bizton hiszem, hogy a közöttünk fennálló nagy elmebeli s ennek alapján létrejött társadalmi különbség miatt Nagyméltóságod nem fogja olvasatlanúl félredobni ezt a lapot.

*) A Pesti Napló 1892. évi dec. 24-én megjelent számában.

Ebbeli hitemben támogat engem az a tudat is, hogy — noha e sorok írására senkitől megbizatást nem kaptam — azért mégis tudom, hogy midőn azokat a nyilvánosságnak átadom, szívem verése a magyar középiskolai tanárok százainak szívdobbanásával találkozik.

Az országgyűlés pénzügyi bizottsága a napilapok egyértelmű tudósításai szerint, az állami középiskolák tanárainak illetékét következőképen állapította meg: 33 gimnáziumi tanár jut a VIII. fizetési osztályba 1600 forint törzsfizetéssel, 57 a IX-be 1300 forint, 57 ugyancsak a IX-be 1200 frt. fizetéssel. A reáliskolai tanárok közül 49 jut a VIII-ik fizetési osztályba 1600, 107 a IX-be 1300 és 107 ugyanoda 1200 forint fizetéssel. Nem hallgathatom el, hogy e tervezetnek törvényerőre emelése esetén 57 gimnáziumi és 107 reáliskolai tanár egyáltalában nem részesül fizetésemelésben, a többi pedig 100 forint emeléshez jut. Ugyancsak a pénzügyi bizottság határozata szerint az elsőfolyamodású törvényszékek bíráinak, járásbíráinak és ügyészeinek ötödrésze a VII. fizetési osztályba, négyötöde a VIII. fizetési osztály felső fokozataiba kerül.

Nem ok nélkül állítom párhuzamba a bírák és tanárok javadalmazását, mert meggyőződésem szerint ez a két osztály a társadalomban egyenlő értékű munkát végez. Erősen hiszem, hogy e véleményemmel sem a bíróság munkakörét le nem alacsonyítom, sem a tanárok működését túl nem becsülöm. S mit látunk mégis javadalmazás tekintetében? Azt, hogy a javaslat szerint a tanári pályán a VIII. fizetési osztályt ugyyszólván egyedül a budapesti kartársak érik el, ahol a törvényszéki és járásbírák a VII. fizetési osztályba soroztatnak, a vidéki tanároknak 95—96 százaléká pedig a IX. fizetési osztályban marad s 30 évi szolgálat után aljárásbírói ranggal vonúlhat nyugdíjba, holott nap nap után tapasztaljuk, hogy a bírói pályán kellő szorgalommal 32—35 éves korban törvényszéki bírói állásra lehet jutni.

Nem a rangkülönbség készítet engem, hogy felszólalásommal Nagyméltóságodnak kegyes figyelmét viszonyaink némi javítására irányozzam, *mert ha a középiskolai igazgatók és tanárok egyáltalában nem kapnak rangot, hanem társadalmi állásuknak megfelelő anyagi ellátást*: én ebbe leginkább belenyugodtam volna. De mivel a törvényjavaslat a fizetéseket rang szerint szabályozza, nem könyöröghetek Nagyméltóságod előtt, mint a javaslat szerzője előtt kartársaim érdekében oly dolgokért, melyek a javaslatba be nem illeszthetők.

Nem habozom kimondani, hogy a javaslat, úgy mint az a pénzügyi bizottság tárgyalásaiból kikerült, — Nagyméltóságod mint a szabad

szó embere nem fog engem elítélni véleményem nyílt kimondásáért, — hitem szerint a magyar középiskola színvonalát *nem hogy emelné, hanem alásűlyeszteni fogja*. Be kell vallanom eddigi gyengeségünket s el kell ismernem, hogy középiskolai tanárvilágunk soraiban ma is nagymérvben nélkülözzük a művelt középosztály fiait, kik a testületnek társadalmi súlyt adhatnának; de ha ez a javaslat törvényerőre emelkedik, úgy a magyar középosztály, mely fiait a tanári pályára eddig sem serkentette, *egyenesen elriad attól, hogy gyermekei részére ezen a pályán keressen egzisztenciát*. Minek lépne az úri osztály gyermeke arra a pályára, mely súlyos ötévi egyetemi előkészület és fizetés nélküli, majd szerényen javadalmazott helyettes tanári hosszú működés után életének végcélja gyanánt azt a társadalmi állást nyújtja, melyet a jogász 26—32 éves korában mint alügyész, vagy aljárásbíró már elér? S míg a tanári pályán az előléptetés oly csekély, hogy úgyszólván szóba sem jöhet, addig a bírói és ügyészi kar tagjai előtt már ily minőségben megnyílnak a VII. fizetési osztály kapui s ezen kívül ott van a törvényszéki elnöki állás a VI. fizetési osztályban, majd a királyi táblai és kúriai bírói állomások nagy száma.

A középiskola bizonyos tekintetben a legfontosabb ágazata az oktatásügynek. A népiskola növendékeinek nagy számánál és fejletlenségénél fogva *még* nem, az egyetem a tudományok alapvető igazságaiba merülten *már* nem törődhetik a tanulók individualitásával; *s így az a feladat, hogy a magyar haza jellemes s a nemzeti érzelmek és érdekek iránt fogékony ifjúságot kapjon, legnagyobb mértékben a középiskolára nehezedik*.

Kegyelmes uram! Az államkormányzat nem kívánhat senkitől sem többet, mint amennyit ereje megbír. Nem tudom elhinni, hogy egy csüggedt, előléptetéstől megfosztott s szegényesen javadalmazott — szóval a társadalomban súlytalan — tanári testület erkölcsileg jellemes, testileg erős ifjúságot fog szárnyai alól kibocsájtani!

De nem élek vissza Nagyméltóságod türelmével. Azért röviden előadom kérelmemet, mely abban áll, hogy az állami középiskolai igazgatók és tanárok, budapesti kartársainkat is beleértve, *két-két egyenlő csoportra osztassanak*. Az igazgatók fele a VII., fele a VIII. fizetési osztályba, a rendes tanárok fele a VIII., másik fele a IX. fizetési osztályba soroztassék. Ezáltal a fővárosi igazgatók mindnyájan a VII., a tanárok mindnyájan a VIII. fizetésosztályba juthatnának s így érdekükön semmi csorba nem esnék, de egyuttal a vidéki igazgatóknak és tanároknak is jutna hely az előléptetésre.

Higgye el Nagyméltóságod, hogy ez viszonyaink között a leg-szerényebb kívánság, mely bennünket még mindig nem emel oda, ahol munkánk szerint állnunk kellene, de legalább nem zárja el előttünk az előléptetés reményének utját.

A magyar tanárok sorsát Nagyméltóságodnak kegyes hajlamaiba s általánosan elismert méltányosságába ajánlva, maradok

Székesfehérvárott, 1892. december 22-én.

hódoló tisztelettel

Dr. KUTHY JÓZSEF.

II.

Előadói beszéd.*)

Mélyen tisztelt Kartársak!

Midőn ama kiváló megtiszteltetésért, melyben engem a kongresszust egybehívott aradi tanárok azáltal részesítettek, hogy az előadói tisztség betöltésére felszólítottak, köszönetemet kifejezném: egyben kijelentem, hogy pillanatig sem haboztam e tisztség elfogadására nézve, mert azon meggyőződést táplálom, hogy minden férfiúnak kötelessége — még kellemetlenségek árán is — megállani azon a helyen, ahova őt sorsa, vagy még inkább pályatársainak bizalma szólítja.

De ha arra a megtisztelő feladatra, hogy a magyar közvélemény előtt én legyek a középiskolai tanárság sérelmeinek és jogos feljajdulásának szószólója, készséggel vállalkoztam is, még se várjanak tőlem a m. t. Kartársak kidolgozott, szónoki szépségekben bővelkedő beszédet. Ily beszédre előkészülni abszolúte időm sem volt, de más-különbén is azt hiszem, hogy a mi ügyünkben a beszéd ideje lejárt; ha célt akarunk érni, most már tetteknek kell következniök. Áttérek tehát rögtön a dolog érdemére.

A napilapok múlt év december 20-án azon reánk nézve lesújtó hírt közölték, hogy a magyar országgyűlés pénzügyi bizottsága az állami gimnáziumok tanárai közül 23-at a VIII. és 114-et a IX. fizetési osztályba, az állami reáliskolák tanárai közül 49-et a VIII. és 214-et a IX. fizetési osztályba sorozott.

E számok olvasására mély szomorúság fogta el lelkünket s a magyar nemzet jövőjében megingott hittel és jogos feljajdulással kérdeztük egymástól, vajjon hazánk valóban a kultúrállamok közé tartozik-e, sőt egyáltalában a jövőben is ezek közé kívánja-e magát felküzdeni, ha a nemzet értelmi munkásaival társadalmunk legmagasabb

*) A vidéki állami és kir. kath. középiskolai tanári testületek budapesti kongresszusán, 1893. január 8-án.

rétegei ily mostohán bánnak el. Megütközéssel kérdeztük egymástól, vajjon mit várhatunk a magyar társadalom zömétől, ha állásunkat legintelligensebb köreink ily lenézőleg osztályozzák?! Szomorúságunk még inkább fokozódott, midőn a félhivatalos lapokban szemrehányólag azt olvastuk, hogy feljajdulásunk alaptalan, hisz az eredeti tervezet szerint csak 55 tanár volt beosztva a VIII. fizetési osztályba, a többi mind a IX-be s íme most már 72 kartársunk szerepel a VIII-ban. Ebből a felvilágosításból azt olvastuk ki, hogy a törvényhozás a vidéki tanárok közül 17-et a VIII. fizetési osztályba akar sorozni, 328-at pedig a IX-ben hagy. Ha valaha állott annak a közmondásnak igazsága: medicina peior morbo, úgy erre a szanalásra valóban el lehet mondanunk. Hiszen így minden második, vagy harmadik középiskolára jut egy kiváltságos, VIII. fizetési osztályú tanár, a többi pedig haláláig megmarad a IX. fizetési osztály áthághatatlan korlátain belül, azon kezelő tisztviselők közé sorozva, kiknek kvalifikációját a középiskola nyújtotta.

Azután mindenki önkéntelenül is azt a kérdést veti fel, mily uton jut be ez a 17 kartársunk a VIII. rangosztály kitüntető sáncai közé? Talán az igazgatók fogják az érdemes egyéneket kiszemelni? Én ebbe bele nem nyugodhatnám, mert attól tartok, hogy az igazgatókat sok esetben a személyes érintkezés folytán létre jött rokonvagy ellenszenv vezetné. Vagy talán kiöregedett kartársainkat érné ez a megtisztelés, kik ennek már kevés hasznát vennék, avagy a főigazgatókat fogják megkérdezni? Az utóbbi módok valamelyikét legtermészetesebbnek tartanám, noha ezeknek meg az a hátrányuk, hogy a főigazgatók a dolog természeténél fogva nem ismerhetik az egyéneket oly apróra, mint az igazgatók: de attól tartok, hogy a javaslat törvényerőre emelése után nem ezen módok lépnek életbe, hanem megindúlna a kapaszkodó kartársak inváziója a középpont felé, s a 17-es szám nyomán oly protekcióhajhászás keletkezne, aminőnek példáját a magyar tanügy történetében még eddig nem láttuk.

Bátran merem állítani m. t. Kartársak, hogy ez nem az én elszigetelt véleményem, hanem az egész vidéki középiskolai tanárságé. A kartársias együttműködésre a legsúlyosabb nyomással nehezebb az az eljárás, ha a tanári karból egy tagot, — sokszor talán érdem szerint, de bizonyára többször pártfogás révén — a többi fölé emelnének. Az a nagy elkeseredés, mely szívünkben az ily eshetőségek beállhatására keletkezett, felezte eddigi békés nyugalmából Magyarországon összes tanári testületeit. Nemcsak az államiakat, hanem —

becsületökre legyen mondva! — a felekezetiéket is. Előbb Győr pendítette meg az országos gyűlés eszméjét, majd midőn ez elejté, Arad karolta fel. S most íme itt vagyunk — a legtöbb állami és királyi középiskolák képviselői, — hogy szemébe mondjuk a magyar társadalomnak: *elég volt már a lenézésből és mellőztetésből, az ország jövője a mi kezünkbe van letéve, kérünk munkánkhoz mért megbecsültetését!*

A mi szavunk azonban — bármily jogos legyen is kérelmünk s bárminő erős is feljajdulásunk — gyenge volna ahhoz, hogy bennünket meghalljon Magyarországon minden tényező, melynek kötelességében áll, hogy ügyeinkkel foglalkozzék: de szövetségesünk s szegődött egy oly nagy hatalom, mely ellen ma már — hála Istennek! — semmiféle más hatalom nem tud megküzdeni s ez *a független állású magyar sajtó*. Midőn ügyünk iránt oly sok oldalról közönyösséget látunk, bizvást elmondhatjuk, hogy sérelmeink feltárását, állásunk társadalmi és nemzeti súlyának hangoztatását első sorban a magyar sajtónak köszönhetjük. A magyar sajtó intézte a közvéleményhez először azt a kérdést, *jogosnak, méltányosnak tartja-e a tanári állásnak oly lealacsonyítását, aminő a pénzügyi bizottság javaslatában tervezve van?!*

Tisztelt elnökünk megnyitó beszédében szépen kifejtette, hogy aminő magas a középiskola szellemi színvonala, oly intenzív lesz a jövőben egész Magyarország társadalmának műveltsége is. Én még ehhez hozzá fűzöm, hogy a középiskola van hívatva a nemzet karakterének megállapítására is. Azt hiszem, nem kockáztatok túlzott állítást, ha kimondom, hogy annak a folyton erősödő nemzeti iránynak, mely Magyarország összes intézményeit egy negyedszázad alatt átalakította, a korszellem nálunknál önzetlenebb harcosait egy osztályban sem találja meg. Nem azért mondom ezt, mintha a magyar nemzeti haladás érdekében tett szolgálatainkért jutalmat kívánnánk, hanem szót emelek azért, hogy figyelmeztessem az intéző köröket, vajjon hova jut Magyarországon az önzetlen hazafiság, ha annak leghívebb harcosai elismerés helyett lenézéssel találkoznak?

Már előbb hálával emlékeztem meg a sajtó nagy részéről, mely helyzetünket méltányolta, törekvéseinket felfogta és támogatta. Azt hiszem, mindnyájunk közös megegyezésével találkozom, ha most e helyen, mint a kongresszus előadója, legmélyebb köszönetünket hivatalosan is kifejezem. De el nem hallgathatom, hogy voltak a sajtóban oly hangok is, melyek bennünket kellemetlenül érintettek. Ezek szerint a tanárok feljajdulásai alaptalanok s a közoktatási miniszter ur a

pénzügyi bizottságban be fogja igazolni, hogy az egész mozgalom a törvényjavaslat szövegezésének félreértéséből ered. Mindnyájan vágyva vágyunk a felvilágosítás után; de annyit teljes tiszteletünknek kifejezése mellett már előre kijelentünk, hogy a mi félreértésünket nem oszlathatja el semmi más felvilágosítás, mint csupán az, ha az említett számoknak egészen más, talán megfordított csoportosítását fogjuk látni. Akkor majd elmondhatjuk, hogy eddig félreértés vezetett bennünket s most íme megnyugszunk a magyarázatokban.

Sokat felhozhatnék még m. t. Kartársak! Felpanaszolhatnám, hogy a magyar társadalomnak ama ferde irányzata, mely kiválólag a nemzet anyagi ügyeivel szeret foglalkozni s azokat az erőket, melyek a hazát a szellemi kultúra terén szolgálják, mindenütt háttérbe szorítja, mily pregnans módon nyilvánul e reánk nézve sérelmes javaslatban; kérkedhetném azzal, hogy a középiskolai tanári testület nemcsak az iskolában teszi meg kötelességét, hanem jó részben neki köszönhető, hogy magyar tudomány létezik: de nem akarok messze menni, nem akarok ismert dolgok bővebb fejtegetésébe bocsátkozni. Csak azt akarom, hogy azt a szózatot, mely részint az egyes tanárkarok nyilatkozataiban, részint ezen a kongresszuson felhangzott, meghallja Magyarország minden törvényes tényezője és megértse belőle, hogy mi, középiskolai tanárok békeszerető, türelmes és könnyen kormányozható polgárai vagyunk a hazának, de ha túlszerénységünket félre magyarázzák s állásunkat — s ezzel magát a középiskolát is — lealacsonyítják, mi is tudunk méltatlankodásunknak és keserűségünknek kifejezést adni. S hogy ennek a hangnak nyomatéka legyen, arra kérem Önöket, hogy a határozati javaslatot, melyben kivánságaink bennfoglaltatnak s mely sokoldalú tanácskozások eredménye, egyhangúlag fogadják el. Mutassa meg a magyar tanárvilág a körén kívül álló tényezőknek, hogy midőn tenni kíván, elhatározásában egységes akarat vezérli. Tisztelettel előterjesztem a következő javaslatot:

„Az állami és királyi középiskolák tanárainak küldötteiből 1893. évi január 8-án Budapesten alakult kongresszus egyhangúlag kimondja, hogy azon elvi állásponton, melyre az országos középiskolai tanár-egyesület husvétii nagygyűlése helyezkedett, ma is megmarad, a tanárok részére értelmi munkájukhoz, valamint társadalmi állásukhoz méltó javadalmazást kér s az erre nézve említett nagygyűlésen elfogadott és az országgyűléshez juttatott módokat ma is fenntartja, a fizetési-osztályokba való beosztást a tanügyre és a tanári testületekben szükséges egyetértő szellemre nézve károsnak és veszedelmesnek tartja. Ha azonban a kormány és az országgyűlés kizárólag a magyar középiskola

érdekében kifejezett ebbeli óhajtásunkat a tisztviselők, altisztek és szolgák javadalmazásának szabályozásáról szerkesztett törvényjavaslat elveivel megegyeztethetőnek nem találja, úgy kijelentjük, hogy a fővárosi és vidéki igazgatók és tanárok s méginkább a vidéki tanárok között rangosztálykülönbség felállítását a vidéki tanfériak érdekeire nézve sérelmesnek és igazságtalannak tartjuk és kérjük, hogy a pénzügyi bizottság által megállapított s kiváltképpen a vidéki tanárokat sújtó rangosztályokba való beosztás sérelmeink orvoslásával megváltoztassék.

Együttal a magyar középiskola érdekében ama kívánságunkat fejezzük ki, hogy a helyettes tanárok alkalmaztatásuk alkalmával esküt tegyenek és három évi működésük után rendes tanárokká kinevezessenek. A testi nevelés fontossága elodázhatatlanná teszi, hogy a tornatanítók javadalmazása is azon fokra emeltessék, ahova a tornatanítótka működési körük emeli."

Mint a javaslatból is látni méltóztatik, szükségesnek tartottuk a helyettes tanárok és tornatanítók ügyét is az országgyűlés figyelmébe ajánlani. A helyettes tanárok — pedig nagy részben okleveles középiskolai tanárok — ma valóságos mostoha gyermekei intézeteinknek s társadalmi állásuk semmivel sem több a diurnistákénál. — Igen sürgős a tornatanítók tisztességes anyagi ellátása is, mert javadalmazásuk ma távolról sincs arányban azokkal a nagyszabású elvekkel, melyeket közoktatási kormányunk a testi nevelés érdekében hangoztat. Teljesen igaz, hogy a magyar nemzetnek csakúgy szüksége van erős, mint okos emberekre, de az 500 forinttal fizetett, éhező tornatanítóktól a mainál erőteljesebb nemzedék képzését várni és kívánni lehetetlenség!

Mélyen tisztelt Kartársak! Előadói tisztségemnek eleget tettem. Igyekeztem, hogy minden túlzástól tartózkodva azon hangon beszéljek, mely a magyar tanári karhoz méltó, — méltó még akkor is, midőn lealacsonyítása elkeseredett kifejezéseket adhatna ajkára. Tudom, hogy ily gyűlekezetben, melynek minden egyes tagja önálló fővel gondolkodik, nagyon nehéz eltalálni azt az aranyos középutat, melyre mindenki megelégedéssel helyezkedhetnék s én nem is hiszelgek magamnak azzal, hogy ezt egészen eltaláltam; de az általunk képviselt nemes és magasztos ügy érdekében szeretném, hogy a jelen tanácskozás komoly, férfias higgadtsággal folya le s határozatunk súlya kedveért egyhangú megállapodásra jutnánk. Még egyszer ajánlom javaslatom elfogadását.

BÚCSÚZÓ BESZÉD.*)

Tekintetes Tanári Kar!

Kedves Tanulók!

Az idők teljessége egyesekre, nemzetekre egyaránt elérkezik. A rügyfakasztó, virágbontó tavaszra — a gyümölcserlelő nyáron keresztül — mindig elkövetkezik a lombhullató ős is. A véges emberi szellem megérzi ugyan néha az Isten lehelletét s bepillant a végtelenség eszméjébe, de ez az eszme egész teljességében még sem válhatik emberi tulajdonná.

Reám is érkezett m. t. Tanári Testület, Kedves Tanulók, az életnek az a szakasza, midőn az emberi erőnek véges voltát érezve, eddig követett utamból félre állok.

Nem örömmel teszem ezt, mert tanítói hivatásomat — fényt vetni az ébredező ifjú lélekbe — mindig szerettem, most is szeretem. Nero császárról olvastam, hogy életének utolsó órájában lelkiismereti furdalásoktól gyötörtetve, azzal vigasztalá magát, hogy nem császárnak, hanem művésznek kellett volna születnie. Nekem, midőn a tanári székről lelépek, ilyen vigasztalásra nincs szükségem. S ha érzem is magamban, hogy más hatáskörben is tudtam volna boldogúlni, azért mégis siromig áldom Istenemet, hogy engem az ifjúság szívének nevelőjévé avatott.

Láttam életemben a plasztika mintáit, szobrokat, melyekről a költészet harmoniája mosolygott felém; — láttam remek építményeket, melyek a teremtő lélek erejét fennséges művekben testesítik meg; — láttam festményeket, melyeknek színhatása előtt templomi áhítat kélt

*) A székésfehérvári állami főreáliskola tanári testületétől és tanuló ifjúságától, 1906. november 8-án.

szívemben: és ezeket látva mindig és mindig annak örültem, hogy nekem még ezeknél is magasabb rendű művészet jutott osztályrészemül: a jóra idomítani, a lelkiismeret törvényeivel betölteni, a hazaszeretet lángjával megvilágosítani az Isten képére alkotott ifjú lelket.

Ámde egy embernek ereje — bárminő magasztos érzések legyenek is annak rugói és mozgatói — mégis csak véges. Azért épen a Ti érdeketekben, Kedves Fiaim, fiatalabb férfiunak kell nyomomba lépnie. Legyetek hozzá a bizalomnak és ragaszkodásnak azzal a teljességével, amivel engem elődeitek 34 esztendőn keresztül megajándékoztak. Hisz a ti fogékony szívetek csakhamar érezni fogja, hogy új igazgatótok mindazoknak az érzelmeknek és gondolatoknak, amelyek engem ennek az intézetnek vezetésében hosszú időn át irányítottak, legméltóbb letéteményese.

Kedves Tanulók! A római vallás pogány papnői az előtt az égető varázs előtt, mely az ázsiai pusztákról özönlő keresztény martírok szemeiből kisúgárgzott, oltáraikról lebuktak, s koszorújokat fejökről le tépvén, annak szirmait a szélbe hajították . . . Én is leszálok oltáromról, melyen 34 évig áldoztam a magyarok Istenének, de koszorúmat, melynek minden levele, minden virága az ifjú szívek szeretetével van szöve-fonva, nem hajítom el magamtól soha. A lelkem továbbra is közöttetek marad, hogy állandóan az igaz tudásra s a magyar becsületre sarkaljon benneteket.

Ne feledjétek, hogy a tudomány és becsület a legértékesebb tőke, amivel nemzetünket gazdagíthatjuk s amit utódainkra áthagyhatunk. Pénz elveszhet, ház romba dőlhet, föld terméketlenné válhatik, — de a tudomány és becsület értéke nem száll alá soha. De kényes érték! Gondoljátok meg, hogy egyetlen családtagnak oktalansága vagy becstelensége — ámbár jogtalanul — mégis gyakran foltot vet egy egész nagy családra.

Maradjatok Fiaim, emellett szerények, kerüeljétek a hivalgó uraszkodást, a fényűzést, a feltűnési vágy ne vezessen benneteket. *Ha így éltek, egyúttal a legjobb hazafiak is lesztek, mert a magyar nemzetnek nem henyélő urakra, hanem dolgozó polgárookra van szüksége.* Amely nép életviszonyaiban a szertelen pazarlás, művészetében a mértéktelen fény, élvezeteiben a tobzódó mulatozás jelentkezik: az a nép már a hanyatlás lejtőjére lépett. Hála Istennek, ezek a jelenségek nálunk még csak szórványosak, rajta legyetek, hogy a jövő nemzedék egészen a hazafias munkának szentelje életét.

Titeket pedig, Kedves Barátaim, akikkel a magyar ifjúság haza-

szeretetének ápolásában, erkölcsöknek nemesítésében, tudásának mélyítésében hosszú időn át együttműködtem, arra kérek, tartsatok meg továbbra is baráti vonzalmatokban. Igyekeztem körötökben úgy élni, hogy bármely pillanatban nyugodtan halhassak meg, s a ti baráti vonzalmatok birtokában majdan úgy akarok meghalni, hogy a lelkem továbbra is becsületben élhessen közöttetek.

Lelkiismeretem nyugodt, hogy tudva, akarva soha senki iránt igaztalan nem voltam, mindenkit való értéke szerint mérlegeltem s állandóan arra törekedtem, hogy sem rokon- vagy ellenszenv, sem egyéb emberi gyengeségek el ne homályosítsák elmémben az isteni igazságokat, szívemben az emberies szeretetet.

Az Isten áldása, a magyar nemzet geniuszának oltalma lebegjen ennek az iskolának munkája felett!

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Kuthy József. Irta: Kelemen Béla.</i> III—VI.	
Ezredévi ünnepi beszéd	1
Házfelavató beszéd	9
Jubileumi beszéd (a székesfehérvári áll. főreál-iskola fennállásának félszázados évfordulóján)	12
Emlékezés Vörösmarty Mihályról	17
Borostyán Sándor tanári működésének 30. évi fordulóján	25
Péch Béla műszaki tanácsos búcsúestélyén	29
Havranek József polgármester működésének 25. évi fordulóján	31
Válasz a tanári karnak és ifjuságnak	34
Köszönő beszéd	36
Márciusi beszédek:	
I.	40
II.	43
III.	47
IV.	51
V.	55
VI.	58
Az egyéni és közszabadságról (ápr. 11-én)	61
Megnyitó beszédek:	
I. (A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén)	67
II. (A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén)	71

III. (A székesfehérvári kath. néptanítók közgyűlésén)	74
IV. (Kossuth Lajos születésének 100-ik évfordulóján)	78
A csillagok világából	80
Természettudomány és költészet	89
A természettudományok hivatásáról	111
A középiskolai tanárok illetékeinek rendezéséről:	
I. (Nyílt kérelem dr. Wekerle Sándor miniszterelnökhöz)	121
II. (Előadói beszéd)	125
Búcsúzó beszéd	130

